

U-omlydsvekslingar i klassisk norrønt i eit generativt fonologisk perspektiv

Av Jardar Eggesbø Abrahamsen

U-omlyd i klassisk norrønt kan forståast som to synkrone prosessar: Tilfelle som *køstum* pres. 1. pl., jf. infinitiv *kasta*, kan reknast som ein vokalharmoni av typen rundingsharmoni. Tilfelle som *spøk*, hokjønnsforma av adjektivet *spakr*, kan reknast som effekten av eit subsegmentalt suffiks [rund] som koplar seg på ein tilgjengeleg vokal. Manglande synkron u-omlyd ved fremre vokal, som *lesum* pres. 1. pl. (ikkje **løsum*) og *blind* adj. f. (ikkje **blynd*), kan forståast i lys av den markerte statusen til fremre runda vokalar. Rundingsproduktet [u] i trykklett staving, som i den andre stavinga i forma *køstuðum* (pret. 1. pl., jf. *kastaða* 1. sg.), kan behandlast som synkron vokalreduksjon innanfor ein fonotaks der [u] er einaste tillatne trykklette vokal med runding.*

1 Innleiing og teoretisk bakgrunn

Synkront i norrønt finst det to typar u-omlyd, tradisjonelt kalla “yngre” og “eldre” u-omlyd: Den fyrstnemnde av desse er vekslingar av typen *kasta* ~ *køstum* (‘kaste’ i infinitiv m.m. og i presens 1. pl.), som kan reknast som eit fonologisk fenomen også på det norrøne språksteget. Den andre typen er vekslingar av typen *spakr* ~ *spøk* (‘klok’ i m. og f. nom. sg.), som til vanleg vert rekna som ei morfologisk vokalveksling. Denne artikkelen skal ta føre seg dei synkrone vokalvekslingstypene ved u-omlyd i lys av generativ fonologi. Føremålet er ikkje å drøfte variasjonen i fonologisk

* Eg ynskjer å takke Ivar Berg, Cecilie Slinning Knudsen og to anonyme konsulentar for kommentarar og innspel på ulike stadium. I tillegg kommenterte deltakarar på konferansen MONS i 2013 ei svært tidleg skisse til noko av drøftinga. Også takk til redaktør Ingvil Brügger Budal for god hjelp. Ingen av dei nemnde skal lastast for feil eller veikskapar i den endelege versjonen.

teori eller å setje konkurrerande faglege tilnærmingar opp mot kvarandre, men å bruke prinsippa frå slike verktøy til å sjå nærare på nokre sider ved norrønt språk.

Ved å setje dei to typane u-omlyd inn i dette rammeverket vil denne artikkelen handtere dei som to sider av grunnleggjande sett det same synkrona fenomenet, der trekket [rund] vert fonologisk tilført til vokalen /a/, anten trekket skriv seg frå trykklett [u] (som i *køstum*) eller frå eit subsegmentalt suffiks (som i *spøk*). Dei same restriksjonane gjeld i begge tilfella: Berre /a/ vert råka, og trykklett vert produktet [u] (som i *køstuðum* 1. pl. pret.). Denne tilnærminga vil òg trekkje grensa mellom fonologi og morfologi annleis enn i tidlegare tilnærmingar, med eit anna grensesnitt mellom dei to.

Tilnærminga i artikkelen er synkron og tek utgangspunkt i systemet i klassisk norrønt, representert gjennom skriftformene i normalisert norrønt i tråd med vanleg praksis, og med den implisitte forenklinga av det språklege landskapet som ligg i dette.¹ Framstillinga må derfor lesast ikkje som ein analyse av all aktuell variasjon i norrøn geografi eller tidsperiode, men som ei drøfting av korleis nokre sentrale fonologiske prosessar i denne typen vokalvekslingar, og interaksjonen mellom dei, kan handterast meir prinsipielt som fenomen. Det vil verte lagt til grunn ei autosegmental forståing av fonologiske representasjonar. Det teoretiske rammeverket for artikkelen er elles optimalitetsteori. Fordi mange av leasarane truleg ikkje er fullt ut fortrulege med desse modellane, vil eg gje ei innføring særleg for optimalitetsteori i avsnitt 1.3.

Avsnitt 1 vil gje eit oversyn over u-omlydane, formalismen, vokalen <ɔ> og det teoretiske rammeverket. Rundingsharmoni (yngre u-omlyd) vil verte presentert i avsnitt 2, morfologisk runding (eldre u-omlyd) i avsnitt 3. Deretter skal vi sjå på dei felles fonotaktiske villkåra for dei to omlydane i avsnitt 4 og 5, fyrst forbodet mot å runde fremre vokalar gjennom u-omlyd, og i avsnitt 5 omlydsproduktet [u] i trykklett staving, forstått som synkron vokalreduksjon.

1.1 Generelt oversyn over u-omlyd og formalisme

I språkhistoria fram mot norrønt finst det to hovudtypar regressiv rundingsassimilasjon av vokalar: w-omlyd, der vokalar vart diakront runda ved assimilasjon frå ein urnordisk /w/, og u-omlyd. Denne artikkelen

1. Berg (2014) gjer greie for korleis denne norma oppstod.

skal ta føre seg u-omlyd, som gjev synkron rundingsvariasjon gjennom bøyinga i norrønt.

I u-omlyd har det historisk funnest ein stavingsberande, trykklett [u] som runda ein underliggjande /a/ eller fleire til venstre for seg. Det har vore vanleg å skilje mellom “yngre u-omlyd” og “eldre u-omlyd”, hjå Haugen (2001: 74f., 85f.; 2015 :42f., 51f.) nemnde for synkrone norrøne vokalvekslingar som høvesvis “fonologisk u-omlyd” og “morfologisk u-omlyd”. Vi skal sjå nettopp på slike synkrone vokalvekslingar i norrønt. Ved “yngre” u-omlyd er ein trykklett [u] framleis synleg i dei aktuelle formene i norrøn tid, som i *køstum* (1. pl. pres. av *kasta*), og i det normaliserte systemet er det relativt uproblematisk å rekne den vekslinga mellom *a* og *ø* som ein synkron fonologisk prosess med grunnlag i fonotaktiske vilkår. Ved “eldre” u-omlyd finst ikkje den historisk utløyssande vokalen /u/ lenger i dei aktuelle formene i norrønt, som t.d. i urn. **barnu* > norr. *børn* ‘born’ nom./akk. pl., og i adjektiv som **spaku* > *spøk* ‘klok’ f. nom. sg., jf. dei uomlydde norrøne formene *barn* nom./akk. sg. og *spakr* m. nom. sg. Der har vokalvekslinga i norrønt ein morfologisk funksjon.

Jamsides med at eg refererer til rundingsvekslingane som omlydar der det høver seg slik, kjem eg til å bruke termen “morfologisk rounding” om tilfelle som *spakr* ~ *spøk* og “rundingsharmoni” om tilfelle som *kasta* ~ *køstum*. I norrønfaglege samanhengar vert termen “vokalharmoni” tradisjonelt avgrensa til vokalassimilasjonar der ein trykksterk vokal til venstre påverkar ein trykklett vokal til høgre, og “omlyd” til den motsette retninga (t.d. Hagland 2013: 619). I ein vidare, allmenningvistisk tradisjon vert “vokalharmoni” brukt som retningsnøytral term for prosessar der vokalar innanfor eit gjeve domene deler eit trekk.

I denne artikkelen vert IPA-teiknet [ɔ] brukt for det som i normalisert norrønt vert transkribert <ɔ> (“o med kvist”). Til grunn for dette ligg ei forståing av <ɔ> som fonologisk låg vokal, uavhengig av korleis den fonetiske implementasjonen kan ha vore; den konkrete uttalen skal vi ikkje sjå på, vi kjem berre kort tilbake til det til slutt i avsnitt 1.2. I norrønfagleg litteratur er det elles vanleg å skrive [ɔ].

Også lang /a:/ vart runda ved u-omlyd, og omlydsproduktet finst transkribert som <ǫ>. Den lange <ǫ> fall saman med lang <á> i yngre norrønt, eller med <ó> når vokalen var nasal (Iversen 1972: 10), og vil ikkje verte spesielt omtalt her.

Dei språklege forholda i norrøn tid og geografi var ikkje homogene. Mellom anna skriv ein i normalisert norrønt dei tre trykklette vokalane <i, u, a>, forstått som vokalkategoriane /i, u, a/, medan det unormaliserte skriftlege materialet frå den tida også har <e, o, a>, helst forstått som “eit skriftspråkleg drag” som har å gjere med den underforstått fonetiske vokalkvaliteten heller enn med vokalsystemet i seg sjølv (Hagland 2013: 607). For oss vil det tyde at det trykklette vokalinventaret med hørnevokalane [i, u, a] er uproblematisk til vår meir prinsipielle bruk.

Det fanst også dialektar med høgdeharmonii, der éin og same dialekt vekslar mellom nettopp trykklett høg <i, u> og trykklett ikkje-høg <e, o> avhengig av rotvokalen (Hagland 2013: 619ff., Myrvoll 2014, Sandstedt 2018, Seip 1955: 71, 128ff.).² Sjølve u-omlydane er òg ulikt gjennomførte i ulike kjelder, og også med skilnader mellom trykklette og trykksterke stavingar (Hagland 2013: 618, Kock 1918, Seip 1955: 123ff., Noreen 1970: 75ff.).

I denne artikkelen forenkler eg altså alt dette, som forklart over, og held meg til systemet i normalisert norrønt som i t.d. Iversen (1972) og Haugen (2001, 2015).

Transkripsjon mellom skråstrek indikerer underliggjande representasjon i generativ tyding, ikkje fonem. Transkripsjon mellom firkantparentes refererer ikkje til fonetisk uttale, men til fonologisk overflate, der fonologiske trekk framleis er til stades i språkstrukturen, med mindre noko anna er presisert eller går fram av samanhengen. Trykk har ei føreseieleg plassering på rotstavinga, og vil verte transkribert berre i overflateformer. Skriftspråkleg transkripsjon står som regel i kursiv, men det er stundom brukt vinkelparentes, t.d. <i, u, a> i attgjevinga av einskildvokalar.

Det vil verte brukt engelske etikettar på optimalitetsteoretiske krav (constraints) for enklare å kunne jamføre direkte med referert litteratur. Utanfor kravnotasjonen vil namn på fonologiske trekk vere på norsk, bortsett frå når det er referert tett frå litteratur på engelsk. Det fonologiske trekket [rund], engelsk [round], vil ofte verte forkorta til [rd] i notasjonen. Det vil gå fram av samanhengen om asterisk (*) vert brukt om

2. Sandstedt (2018: 171ff.) tek føre seg samspelet mellom u-omlyd og høgdeharmonii i gammalnorsk, og den kompleksiteten som er involvert, m.a. at /a/ og omlydsproduktet har ulike høgdeharmoniske eigenskapar, noko eg altså ikkje tek omsyn til i mi framstilling. Sjå elles denne bolken hjå Sandstedt for ei anna tilnærming til u-omlydane i autentisk norrønt (gammalnorsk) enn i hverande artikkel.

rekonstruerte historiske former (**spaku*) eller, som vert det vanlegaste her, ugrammatiske former, t.d. rounding i adjektivet *blind* (f. nom. sg.): **blynd*, *[blynd]. Grenser mellom morfar er ikkje alltid markerte eksplisitt i transkripsjonane, berre stundom før suffiks som utløyser u-omlyd. Der morfegrensa er markert, er det gjort med plussteikn (+).

1.2 Låg, runda vokal

Fonetisk klassifikasjon og fonologiske trekk er ikkje det same. Fonologiske trekk tek utgangspunkt i korleis lydverket oppfører seg i det språklege systemet. Til dømes kan ein vokal som er fonologisk spesifisert for å vere låg, verte fonetisk implementert med meir eller mindre open kjevevinkel og låg tunge, og såleis få ein open nok kvalitet til å skilje han frå andre vokalar, men utan at alle dei artikulatoriske detaljane i dette treng å vere ein del av dei språklege strukturane som vi kallar fonologi.

Omlydsproduktet <ɔ> i norrønt vert som oftast omtalt i litteraturen som fonologisk låg. Såleis klassifiserer Iversen (1972: 10) vokalen <ɔ> som låg i klassisk norrønt på line med <æ, a, á>. Kristján Árnason (2011: 7) har den same fonologiske klassifiseringa, men bruker det fonetiske teiknet [ɔ]. Også Haugen (2001: 58, 2015: 15, 19) har denne klassifiseringa og transkripsjonen, sameleis Schulte (2002), Torp (2014: 40f.), Kristoffersen & Torp (2016: 118f., ved Torp) og andre. Den konkrete fonetiske uttalen er mindre relevant for oss, men statusen som fonologisk låg vil liggje til grunn for drøftinga.

Ein analyse som bruker binære trekk, er Hreinn Benediktssons (1972) drøfting av systemet i *Den fyrste grammatiske avhandlinga*. Han konkluderer med at <ɛ> og <ɔ> begge må reknast som fonologisk låge vokalar, på line med <a> (s. 126ff.). Her legg han m.a. til grunn at å rekne alle tre som låge gjev både eit enklare fonologisk trekkssystem og ei enklare skildring av morfofonemiske vekslingar enn om <ɛ> og <ɔ> skulle få sin eigen opningsgrad. Med dei distinktive trekka i hans vokaltabell, og med hans trekkbruk, kan <ɔ> spesifiserast som [+low, –front, +rounded], <a> som [+low, –front, –rounded] og <ɛ> som [+low, +front]. Omsette til trekk etter dagens læreboktype, og med [rund] som monovalent trekk, svarer dette til vokaleiningane i (1), her med min IPA-transkripsjon.³

3. Dei tilsvarande vanlege engelske etikettane for desse trekka er [±low], [±back] og [round].

- (1) <a> /a/ [+låg, +bakre]
 <ɔ> /ɒ/ [+låg, +bakre, rund]
 <ɛ> /æ/ [+låg, -bakre]

Også eg vil rekne <ɔ> som fonologisk låg, og bruker altså IPA-teiknet [ɒ] for å gjenspegle denne statusen, slik det allereie er gjort i (1). For drøf-tinga av den synkrone vekslinga mellom <a> og <ɔ> i u-omlydane kjem eg såleis til å leggje til grunn at det einaste som rotvokalen /a/ får tilført i [ɒ], som i *kɔstum* /kast + um/ [kɔstum], er trekket [rund].

Eg kjem til å halde meg til vanlege læreboktrekk, men legg til grunn at [rund] er eit monovalent trekk. Monovalente trekk er fonologiske trekk som ikkje har ein plussverdi og ein minusverdi, slik som binære trekk har, men som i staden anten er til stades i eit gjeve segment, eller ikkje er til stades. Det er ikkje uvanleg i dag å behandle [rund] som monovalent. Evidensen kjem frå korleis runding oppfører seg fonologisk i eit tverrspråkleg perspektiv, ikkje minst at runding er aktivt i fonologiske prosessar, i motsetnad til ikkje-runding, og med akustisk basert hypotese om bakgrunnen (Harris 2007: 126f.). For oss tyder det at <ɔ> [ɒ] er spesifisert for [rund], medan <a> [a] ikkje er det, ikkje eingong for [-rund].

Som nemnt over vil det verte brukt firkantparentes for den *fonologiske overflata*, altså på det førfonetiske stadiet medan det framleis finst ein fonologisk struktur, og det er i fonologien problemstillingane i denne artikkelen finst. Spørsmålet om konkret uttale vert dermed eit anna, og skal berre nemnast kort her.

Den fyrste grammatiske avhandlinga, frå Island og tidfesta til 1100-talet, fortel at <ɔ> er uttalt med mindre open munn enn <a>, men meir enn <o> (Hreinn Benediktsson 1972: 210, Haugen 1972: 14). Medan Haugen (1972: 35ff.) avleier ein vokaltrekant direkte frå dette og dei andre hierarkia for meir og mindre “open munn” (lippeopning) i avhandlinga, åtvarar Hreinn Benediktsson (1972: 123f.) mot å ta klassifikasjonane for bokstavleg som fonetisk skildring, pga. dåtidas grammatikkteori og føremålet med avhandlinga. Det kan likevel nemnast at opningshierarkia (Hreinn Benediktsson 1972: 123, Haugen 1972: 35) ser ut til å vere sam- anfallande med det vi i dag veit om fonetisk rundingsgrad for ulike slags vokalar (sjå under), sjølv sagt utan at dette på noko vis ville ha gjeve oss ein nøyaktig uttale.

Vi kan elles leggje til fleire omsyn som gjer det umogeleg å avgjere ein konkret uttale av <ɔ>. Norrønt hadde dialektar, og uttalen må ventast å ha variert både geografisk og gjennom tid. Det kan dessutan ha funnest kontekstuelst avhengig variasjon. Widmark (1959: 285) nemner såleis for austnordisk: “Den östnordiska utvecklingen av *ɔ* synes vara beroende av den fonetiska omgivningen men har inte på alla håll lett til samma resultat.”

Vokalen <ɔ> er runda, men runda vokalar er fysiologisk mindre runda di opnare dei er, pga. den opnare kjevevinkelen. Då vert ikkje munnvikane førte like mykje mot kvarandre, med mindre sidekontakt mellom lippene som resultat, og lippene er mindre framskotne – desse variablane utgjer dei artikulatoriske hovudelementa i runding (Laver 1980: 35ff., 1994: 278; Kaun 2004: 93, 98 med referanse til Linker 1982[: 80ff.], Goldstein 1991). Ikkje-høge runda vokalar er samstundes ikkje berre artikulatorisk, men òg akustisk og perseptuelt, mindre runda enn høge runda vokalar, og fremre runda vokalar er sameleis mindre runda enn bakre runda vokalar (Kaun 2004: 93ff., referert til Linker 1982, Stevens 1998: 293f., Terbeek 1977; sjå òg avsnitt 2.2 under). Dermed må vi vente at horisontale justeringar av fonetisk vokalartikulasjon, altså å flytte tunga framover eller bakover, kan oppfylle omtrent det same perseptuelle føremålet for runding som variasjon i opningsgrad.⁴

Uttalen av <ɔ> kan såleis ha vore nær fonetisk [ɒ] og nær fonetisk [ɔ], og han kan ha vore fonetisk bakre eller mindre bakre. Det kan vidare ha funnest dialektskilnader og kontekstuelst avhengige uttalar. Alt i alt vert det uråd å gisse på ein nøyaktig uttale utover at den runda vokalen <ɔ> må ha vore perseptuelt mindre runda enn <o>. Vi kjem elles kort tilbake til nokre fonetiske sider ved runding i ein annan samanheng i avsnitt 2.2.

4. Islandsk fekk som kjent etter kvart ein fremre uttale av historisk <ɔ>, som fall saman med /ø/. I moderne norsk, der norr. <ɔ> i dei fleste tilfella har falle saman med norr. /o/, finst det òg einskilde tilfelle med /ø/-samanfall, som *lø(d)e* (norr. oblik form *hlǫðu*), *sjølv* i dialektar der andre aktuelle ord med norr. <ɔ> eller <o>, t.d. *born*, *hól* (norr. *born*, *hol*), ikkje har fått slik fremre uttale. Sjå elles Widmark (1959, særleg s. 284ff.). I rundingskontinuumet, sjå Terbeek (1977) og Kaun (2004), må ein kunne rekne med at norrøn <ɔ> og <ø> låg nær kvarandre som perseptuelt lite runda vokalar. Samanfalla mellom <ɔ> og <ø> tyder likevel ikkje på bestemte fonetiske detaljar i uttalen av <ɔ> i norrønt, men kan eventuelt forståast i lys av t.d. ein slik perseptuell naboskap.

1.3 Teoretisk rammeverk

I tidlegare fonologisk teori har segmentet (den einskilde språklydein-inga), t.d. ein gjeven vokal, ein sjølvskriven status som klart avgrensa ein-ing: Segmenta kjem lineært etter kvarandre, og dei fonologiske trekka som er involverte, er del av det einskilde segmentet utan nokon sjølvstendig status. Denne lineære forståinga med klart avgrensa segment er likevel ikkje problemfri i møte med autentiske språkdata. I autosegmental fonologi (Goldsmith 1976, 1990) er ikkje segmentet ei like statisk og klart avgrensa eining. Der ligg trekka på separate sjikt, dei vert samordna etter tidsaksen til det vi kallar segment, men har ein meir sjølvstendig status, og kan til ein viss grad opptre uavhengig av resten av segmentet. Auto-segmental teori, medrekna forståinga av ein indre segmentstruktur (trekkgeometri), har utvikla seg sidan Goldsmith (1976), sjå t.d. også Leben (2011) og lærebøker som Davenport & Hannahs (2010: 152ff.). Vi kjem tilbake til autosegmentale representasjonar undervegs i artikkelen.

For drøftinga av dei fonologiske prosessane legg denne artikkelen til grunn eit optimalitetsteoretisk rammeverk. Optimalitetsteori, gjerne forkorta til OT, er ein typologisk orientert modell som integrerer markert-heit direkte i den strukturelle forståinga av konkrete einskildspråk. Modellen er i dag godt etablert i det faglege landskapet. I det fylgjande skal eg likevel gje ei kort innføring i dei aspekta ved optimalitetsteori som er mest relevante for tilnærminga i denne artikkelen.⁵

I klassisk generativ fonologi sidan SPE-modellen (Chomsky & Halle 1968) vert den underliggjande forma filtrert gjennom (seriar av) reglar som endrar lyd materialet på bestemte måtar til slik det vert sjåande ut på overflata. I optimalitetsteori (Prince & Smolensky 2004 [1993, 2002]) finn ein ikkje slike reglar. Eit hovudmoment er at det finst visse innebygde krefter i språket, lat oss kalle dei *krav* (engelsk *constraints*), og at desse krava kan kome i konflikt med og overstyrast av kvarandre.⁶ Rangeringa mellom ulike krav, altså kva for eit krav som skal prioriterast i konfliktsituasjonar, utgjer den fonologiske grammatikken. Rangeringa varierer dermed frå språk til språk. Overflatestrukturar og fonologiske

5. Sjå t.d. Kager (1999) eller McCarthy (2008) for meir utførlege framstillingar av optimalitetsteori, eller Kristoffersen (2011: 228ff.) for ei anna kortfatta innføring.
6. For *constraints* finn ein i norskspråkleg faglitteratur òg m.a. *betingelse* (t.d. Kristof-fersen 2011) og *føring* (t.d. Kristoffersen 2003, Abrahamsen 2003). Eg kjenner til at også Bye (2005) har brukt *krav*.

prosessar er eit produkt av samspelet mellom krava, ikkje av målretta reglar som i seg sjølve føreskriv bestemte prosessar. I denne artikkelen (avsnitt 5) er t.d. forståinga at det trykklette rundingsproduktet [u], som den andre vokalen i *køstuðum* (pret. 1. pl., jf. *kastaða* 1. sg.), ikkje oppstår pga. ein eksplisitt instruks (regel) om at /a/ skal verte [u], men som eit meir utilsikta resultat av andre fonotaktiske krav og handteringa av desse.

Markertheitskrav fortel korleis ei overflateform får sjå ut, på grunnlag av markertheit og uavhengig av underliggjande form, t.d. *ROFRO ‘ingen fremre runda vokal’ i avsnitt 4. Trugenskapskrav krev at overflateforma skal sjå ut som underliggjande form, t.d. MAX ‘ikkje slett’ og DEP ‘ikkje legg til’. ALIGN-krav samordnar språklege einingar eller kategorigrenser på overflata. Markertheitskrav er forankra i typologiske observasjonar og universaltendensar, og det vert gjerne framheva (som hjå Kager 1999: 11f.) at ideelt bør dei også vere eksternt motiverte i artikulasjon eller persepsjon, jamvel om dette ikkje alltid er slik (sjå her t.d. også de Lacy 2007: 25ff., McCarthy 2008: 22off.). Det av markertheit i fonologien som vert tilskrive eit fonetisk grunnlag, dreier seg då kort sagt om at fonologiske strukturelement tek farge av eigenskapar ved det fonetiske mediet.

I optimalitetsteoretisk samanheng er det vanleg å snakke om “innputt” og “utputt” i staden for underliggjande representasjon og overflateform, men i denne artikkelen vil det ikkje vere nokon praktisk skilnad. Avleiinga mellom dei to nivåa skjer slik: Grammatikken genererer ulike utputtkandidatar (potensielle overflateformer) som korresponderer med innputt. Utputtkandidatane vert evaluerte i tråd med den språkspesifikke kravrangeringa. Kandidatane vert då avviste etter tur, og ein endar opp med (typisk) éin kandidat som vil vere optimal i situasjonen, om enn ikkje perfekt.

I praktisk analyse, som òg i denne artikkelen, er som regel den faktiske utputten kjend, medan drøftinga tek føre seg aktuelle krav og den språkspesifikke interaksjonen mellom dei. Det er vanleg å illustrere resonnement om samspelet mellom OT-krav vha. såkalla tablå, eit generalisert døme finst i (2).

(2) Generalisert døme på tablå.

innputt	KRAV-1	KRAV-2	KRAV-3	KRAV-4
kandidat-1	*!			*
☞ kandidat-2			*	*
kandidat-3			**!	
kandidat-4		*!		

Innputt er plassert oppe til venstre i tablået. Nedover er det ført opp utputtkandidatar som er aktuelle for drøftinga. I brødteksten og i samletablå i denne artikkelen vil innputt verte transkribert med IPA mellom skråstrek, medan utputt vil verte transkribert i brødteksten med IPA mellom firkantparentes. Bortover i tablået er krava plasserte med fallande rangering frå venstre mot høgre. I brødtekst er det vanleg å markere rangeringa med teiknet “mykje større enn”, som KRAV-1 » KRAV-2 » KRAV-3 » KRAV-4, frå høgast til lågast rangering.

Evalueringa av utputtkandidatane byrjar med det høgast rangerte kravet. Når ein kandidat bryt eit krav, vert dette markert i tablået med ein asterisk (*). Kandidatar som er dårlegare enn den beste kandidaten på dette stadiet, dvs. som har fleire brot, har allereie tapt. Dette vert markert med eit ropeteikn. Dei resterande kandidatane vert så evaluerte i lys av neste krav, og slik held prosedyren fram til ein står att med den faktiske overflateforma, som vert markert med peikefinger i tablået.

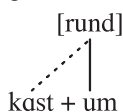
2 Rundingsharmoni

Vokalharmoni er når eit fonologisk trekk gjennom ein fonologisk prosess vert fordelt på to eller fleire vokalar innanfor eit gjeve domene, typisk ordet (sjå også avsnitt 1.1 for termbruk). “Yngre” u-omlyd handlar om at trekket [rund] frå ein trykklett [u] som framleis finst i norrønt, vert spreitt til éin eller fleire førekomstar av /a/ lenger til venstre i ordet, t.d. /kastum/ med overflateforma [ˈkøstum] (‘kaste’ pres. 1. pl.), til skilnad frå former utan slik runding, som /kasta/ [ˈkasta] (inf. m.m.). Denne rundingsvekslinga vil verte behandla som ein vokalharmoni i denne artikkelen, nærare sagt ein rundingsharmoni.

2.1 *Autosegmental representasjon*

Med autosegmentale representasjonar finst einskildtrekk, eller grupper av trekk, på parallelle nivå i ein indre trekkstruktur for segmentet. Den forenkla autosegmentale representasjonen i (3) kan illustrere rundingsharmonien i det norrøne ordet /kastum/, der vi har skilt ut trekket [rund]. Trekket [rund] er underliggjande assosiert (kopla) til vokalen /u/, dette er vist med heiltrekt assosiasjonsline. I figuren spreier trekket seg i ein synkron fonologisk prosess til vokalen /a/, vist med stipla spreingsline. Dermed er trekket på overflata assosiert også til den vokalen, og overflateforma vert ['kɔstum] (*kɔstum*). Den tilsvarende trestavingsforma i preteritum, /kastaðum/, vert sameleis ['kɔstuðum] (*kɔstuðum*) med runding i begge tilfella av /a/; vi kjem tilbake til det trykklette rundingsproduktet [u] i avsnitt 5. I tilfelle der vokalen til venstre ikkje kan rundast (fremre vokal), vil spreinga likevel skje til mellomliggjande /a/, som i /elskaðum/ til ['elskuðum] (*elskuðum*).

(3) Autosegmentalt: /kast + um/ ['kɔstum]

Trykk i norrønt ligg på rotstavinga til venstre, og den utløyande vokalen for rundingsharmoni er såleis ein trykklett [u] til høgre, dette er også den einaste runda vokalkvaliteten som finst trykklett i norrønt. Rundingsharmonien er uavhengig av om den utløyande [u] skulle vere del av eit eige segmentalt suffiks, som i *kɔstum*, eller kjem til gjennom morfologisk runding, som i *gɔmul* og *ɔnnur* (hokjønn av *gamall* ‘gammal’ og *annarr* ‘annan, andre’).

I språk med vokalharmoni vert det harmoniske domenet typisk, men ikkje alltid, forstått som ordet, ofte ordet i fonologisk tyding, det prosodiske ordet, sjølv om dette ikkje naudsynleg er uproblematisk (van der Hulst og van de Weijer 1995: 501ff.). I alle fall finst det då grenser for kor langt det harmoniske trekket kan spreie seg, eller kor langt unna det kan ha kjelda si.

I norrønt kan eit klitikon ikkje gje u-omlyd i det ordet som klitikonet er tilkopla, og klitikonet ligg dermed utanfor det aktuelle domenet for rundingsharmoni. Forholda er velkjende: Ei form som *bakkanum* ‘bakke’ def. dat. sg. er oppbygd av substantivet *bakka* og klitikonet *num*, det siste

med opphav i fullforma *hinum*. Den trykklette [u] i *bakkanum* ligg i klitikonet, og utløyser ikkje rundingsharmoni, det vert altså ikkje **bøkkunum* i dativ eintal.

Dette skil seg frå ubunden form i dat. pl. av det same leksemet, *bøkkum*, som ikkje involverer klitikon. Den underliggjande forma er /bak: + um/ med rot og suffiks, og det vert utløyst rundingsharmoni: [ˈbøk:um]. Med klitikon for bunden form fleirtal får vi elles nettopp *bøkkunum*, av *bøkkum* og klitikon *num*, men altså i fleirtal, og med ein utløysande [u] i sjølv substantivet. Sjå også Haugen (2001: 74), han nemner i tillegg klitisert pronomeren av typen *miskunna þú* > *miskunnaðu*, **miskunnuðu* ‘miskunn du’ imperativ.

Legg ein til grunn at rundingsharmonien var fonologisk verksam også etter klitiseringa, må altså rundingsharmonien ha vore følsam for grensa mellom klitikon og vortsord. Dette er likevel av mindre interesse for det som skal drøftast her, og døma elles i artikkelen vil halde seg til former utan klitika.

2.2 Typologi og formalisering

Kaun (2004) har utarbeidd ein typologi over rundingsharmoni. Med referanse til m.a. Suomi (1983) argumenterer ho for at rundingsharmoni som fonologisk fenomen er fonetisk motivert av perseptuelle forhold, slik at trekket [rund] i ein perseptuelt sårbar vokal får støtte frå nabo-vokalane ved å verte spreidd til desse. Kauns tilnærming handlar fyrst og fremst om perseptuelle skilnader mellom ulike vokalkvalitetar, men er framleis relevant for oss.

Typologien til Kaun fortel at jamvel om det finst nokre få språk der dei fleste slags runda vokalar kan både utløyse harmoni og vere harmoniprodukt, så er det likevel ein klar tendens til at fremre runda vokalar og ikkje-høge runda vokalar er dei beste utløysarvokalane, medan høge vokalar og bakre vokalar er dei beste målvokalane, altså dei som oftast tek imot trekket [rund] (dette er noko annleis enn den høge utløysarvokalen [u] og den låge, men framleis bakre, målvokalen /a/ i norrønt, vi kjem straks tilbake til dette).

Kaun relaterer desse tendensane til fonetiske eigenskapar: Bakre og høge runda vokalar er fysiologisk meir runda (Linker 1982), akustisk er rundingseffekten større (Stevens 1998), og perseptuelt er rundinga lettare å oppfatte (Terbeek 1977), enn tilfellet er for fremre og ikkje-høge vokalar; sjå også slutten av avsnitt 1.2 over. Med Ladefoged (2006: 188ff.)

kan vi leggje til at både runding og bakre artikulasjon vil gje ein lågare formant F2, og di nærare F2 ligg F1, di meir bakre høyrest vokalen ut. Særleg stor er skilnaden i F2 mellom runda og urunda bakre vokalar (Ladefoged 1982: 178).⁷ Ein kan oppsummere alt dette litt uformelt med at det å vere fremre eller låg og det å vere urunda er to sider av same sak, og at det å vere bakre, særleg høg og bakre, er ei anna side av det same som å vere runda.

Forholda over kan underbyggje det som er eit sentralt poeng hjå Kaun, at rundingsharmoni typisk vert utløyyst av ein vokal som er i ein perseptuelt sårbar situasjon.

Det vi ser i norrønt, samsvarer med avgrensinga av gode målvokalar i Kauns typologi. Hjå oss er det nettopp den einaste bakre urunda, men altså låge, vokalen /a/ som lét seg runde på denne måten, medan dei fremre urunda vokalane /i, e, æ/ ikkje vert påverka, jamvel om dei to fyrste har runda motsvar i /y, ø/ i det norrøne vokalinventaret. Såleis heiter det *kasta* ~ *køstum*, men *lesa* ~ *lesum*, ikkje **løsum*. Vi kjem tilbake til dette i avsnitt 4, og meir spesifikt til markerte vokalkvalitetar i 4.1.

Også den trykklette triggerposisjonen i norrønt passar godt med hypotesen om ein perseptuell motivasjon. Rettnok ville sjølve vokalkvaliteten [u] vere den minst venta utløyarsvokalen etter Kaun, når det er fleire runda vokalar å velje mellom, men hjå oss dreier det seg altså om prosodisk posisjon som trykklett og om den einaste runda vokalen som opptrer der i norrønt. Kaun (2004: 100f.) nemner lengdebaserte triggerasymmetriar, og viser til at Baiyina-orochen (med referanse til Li 1996) lét kort runda vokal utløyse rundingsharmoni, medan tilsvarande lang vokal ikkje gjer det. Vi veit at trykklette stavingar m.a. har ein tendens til å vere fonetisk kortare enn trykkunge (Walker 2011: 14ff. drøftar dette og anna), og at trykklett posisjon er ein dårleg prosodisk posisjon for å formidle vokalkvalitetar (derfor finst også fenomenet vokalreduksjon nettopp trykklett: Crosswhite 2004). Det kan dermed forståast på perseptuelt grunnlag at rundingsharmonien i norrønt er motivert nettopp av at den utløyysande [u] er ein trykklett vokal.

Kaun nyttar optimalitetsteoretiske krav om at trekket [rund] i visse situasjonar, hjå henne t.d. i låge vokalar, skal samordnast med den venstre (L, left) eller høgre (R, right) kanten til det prosodiske ordet. Desse krava

7. Formantar er akustiske energitoppar i lydspekteret, sjå t.d. Ladefoged (2006: 181ff.) eller Slethei (1996: 79ff.) for eit oversyn. F1 er den lågaste formanten.

vert ikkje identifiserte ad hoc, men legg til grunn den perseptuelle motivasjonen at nettopp desse vokalane er dårlege berarar av dette trekket, og derfor utløyser perseptuell støtte frå nabovokalane.

Eit krav etter same leist som hjå Kaun, med ordet som domene for harmonien, kan formulerast som i (4), her med venstre ordgrense i uspesifikk tyding (Walker 2012: 576), men mest aktuelt forstått som morfologisk ordgrense (jf. også Kirchner 1993) pga. statusen til klitika (avsnitt 2.1). Eg tillèt meg å bruke engelsk i den formelle etiketten for kravet for å lette jamføringa med Kaun (2004) og annan litteratur. Kravet vil verte forkorta ALIGN-L [rd].

(4) ALIGN-L ([round/unstressed], Word)

Når trekket [rund] opptrer i trykklett vokal, skal den venstre kanten til det området som har dette trekket, samordnast med venstre kant av ordet. Kravet vert brote éin gong for kvar urunda vokal som finst mellom venstre ordkant og den trykklette vokalen som ber trekket [rund].

Det må nemnast her at optimalitetsteoretisk litteratur inneheld fleire andre tilnærmingar enn kantsamordning. Allereie Kaun (1995: 182f., avsn. 7.8) problematiserer den retningsspesifikke tilnærminga, sjå også t.d. Walker (2012) og Bakovic (2003). Og når den trykklette [u] i norrønt, kjelda til [rund], alltid er til høgre, vil det sjølvstøtt automatisk gje spreiding nettopp mot venstre, utan at dette treng å vere den eigentlege mekanismen.

Eg vil her ta praktisk omsyn til at norrønt språk var meir samansett enn det som kjem fram her, både diakront og geografisk, og også i prosodiske forhold (Neckel 1915: 53ff., 65f.; Kock 1918).⁸ Normalisert norrønt, som ligg til grunn for denne meir prinsipielle drøftinga, glattar over dette og meir. Ein grunn til å formalisere rundingsharmonien i denne artikkelen er at han interagerer med andre fonologiske prosessar som vi òg skal sjå på. Eit retningsspesifikt krav som ALIGN-L [rd] vil under dette føremålet dekkje den reelle effekten av rundingsharmoni i normalisert

8. Til dømes argumenterer Neckel (1915) for at avleiingssuffikset *-ug* har hatt sterkt sekundærtrykk («einen starken nebenton») eller vore trykklett i ulike dialektar og til ulike tider, noko som i ei retningsspeglende tilnærming potensielt kan verke inn på korleis ein handterer den urunda finale stavinga i ei form som *blóðugra* 'blodig' gen. pl.

norrønt, utan å ta stilling til moglege historisk og geografisk variasjon i autentisk norrønt. Eg vil derfor reint praktisk bruke ALIGN-L [rd] for å representere rundingsharmoni.⁹

Skal ein lyde eit krav om å spreie [rund] til vokalar som ikkje er underliggjande assosierte til det trekket, slik som ALIGN-L [rd], så vil det føre til at ein bryt eit trugenskapskrav om at utputt alltid skal sjå ut som innputt. Det aktuelle trugenskapskravet som vert brote, er det som forbyr epentese av assosiasjonsline, dvs. som forbyr spreieing. Dette er formulert i (5), lånt frå Kaun (2004: 104).

(5) DEP (link)

Utputt skal ikkje ha ei assosiasjonsline som ikkje finst i innputt.

Ettersom norrønt faktisk har rundingsharmoni, tyder det at kravet om spreieing er høgare rangert i den fonologiske grammatikken enn kravet om ikkje å spreie: ALIGN-L [rd] » DEP (link). Det vil seie at det er betre å gjennomføre harmoni enn å la vere, sjølv om ei gjennomføring resulterer i at kravet om å ikkje spreie vert brote. Formalisert i optimalitetsteoretiske tablå ser dette ut som i (6) og (7). At den trykklette /a/ i (7) vert runda til nettopp [u], skal vi kome tilbake til i avsnitt 5.

(6) Rundingsharmoni i norrønt: tostavingsord

kast+um	ALIGN-L [rd]	DEP (link)
'kastum	*!	
 'køstum		*

(7) Rundingsharmoni i norrønt: trestavingsord

kastað+um	ALIGN-L [rd]	DEP (link)
'kastaðum	*!*	
'kastuðum	*!	*
 'kbstuðum		**

9. Ei retningsnøytral tilnærming til “weak triggers” som ikkje krev spreieing til trykkstaving (jf. *elskuðum* i 2.1), kunne vere SPREAD-mekanismen til Walker (2005: 953f., 2012: 577f.), t.d. implementert for norrønt som SPREAD [round], og definert som ‘eit trekk [rund] som opptrer i trykklett vokal, skal assosierast til alle vokalar i ordet’.

3 Morfologisk runding

I vekslingar som *spakr* ~ *spøk* ('klok' i m. og f. nom. sg.) og *barn* ~ *born* ('barn' i nom./akk. sg. og pl.) finst ikkje lenger den historisk utløysande trykklette /u/ i norrønt, og den synkrone vokalvekslinga spelar ei morfologisk rolle. Dette vil verte omtalt som "morfologisk runding". Invariabel <ǫ>, som i *ǫkla* 'okle', forstått som underliggjande /ɒ/, er ikkje av interesse her.

3.1 Synkron fonologi i morfologisk runding

Ettersom norrøne former som *spakr* ~ *spøk* ikkje lenger har nokon trykklett [u] som kan utløyse vokalvekslinga, er det vanleg i norrønlitteraturen å behandle dette synkront som ei morfologisk (morfofonologisk, morfofonemisk) vokalveksling, t.d. Haugen (2001: 58f., 85f.; 2015: 34f., 51f.), Spurkland (1989: 43) og Torp (2014: 42), som alle set dette som motsetnad til den fonologisk avhengige vekslinga før ståande [u]. Grensa mellom fonologi og morfologi kan likevel, som også nemnt i innleiinga, trekkjast ulikt i ulike analysemodellar, og dermed vil også grensesnittet mellom fonologi og morfologi vere ulikt. Det fylgjande er eit alternativ som byr seg innanfor den hverande retninga av generativ fonologi.

Morfologisk avhengige vokalvekslingar i norrønt femner om meir enn u-omlyd. Desse andre vokalvekslingane er likevel det ein typisk vil klassifisere som unntak eller små bøyingsklasser, t.d. i-omlydsvekslingane i *maðr* ~ *menn* 'mann, menn' og *ungr* ~ *yngr* 'ung, yngre'. Eitt av dei mest openberre døma på morfologisk vokalveksling gjennom bøyinga er avlydsvekslingane i sterke verb, t.d. infinitiv *lesa* og presens 1. sg. *les* mot preteritum 1. sg. *las*. Her må ein leggje til grunn for den fonologiske representasjonen at ulike bøyingsformer har separate underliggjande rotformer, med /les/ for rota i infinitiv og presens og /las/ for rota i preteritum sg. Desse formene med tilhøyrande vokalveksling er då gjevne av morfologien. Det er altså ikkje fonologisk kontekst som avgjer rotvokalen her, men reint morfologiske forhold, og dette verbet er leksikalsk spesifisert for å høyre til ei bestemt bøyingsklasse som har visse vokalvekslingar i rota.

Morfologisk runding oppfører seg noko annleis. Mellom anna finst rundinga systematisk i fleire bøyingsklasser for substantiv, m.a. historiske *ō*-stammer, t.d. *mōn* nom. sg. 'man' mot *manar* gen., og ikkje minst er vekslinga fullt gjennomført i nom./akk. pl. av einstava inkje-

kjønnsord (a-stammer) med /a/ i rota, t.d. *barn* ~ *børn*. Rundinga råkar like systematisk f. nom. sg. og n. nom./akk. pl. av adjektiv med /a/, som i dømet *spakr* ~ *spøk*.

Vekslingar som *spakr* ~ *spøk* og liknande har openbert eit morfologisk grunnlag i det synkrone systemet. Men dersom dette skulle vere morfologi åleine, så ville det føre med seg m.a. at alle adjektiv som inneheld akkurat rotvokalen /a/, vert råka av ein eigen modifikasjonsregel, eller at dei automatisk høyrer til ei eiga bøyingsklasse, noko som elles ville ha vore leksikalsk spesifisert. Det same ville vere tilfellet for einstava inkjekjønnsstavnar (a-stammer, t.d. *barn* ~ *børn*) og andre ord med tilsvarende vekslingar (*møn* ~ *manar* vert ei anna bøyingsklasse eller bruker ein annan regel enn *reim* ~ *reimar*), men heile tida med den same fonologiske avgrensinga på tvers av alt: Ord med rotvokalen /a/, altså eit fonologisk kriterium, ville få ein eigen morfologisk prosess i alle tilfella. Dette ville vere ei gjenteken duplisering av fonologisk kontekst i morfologien.

I tillegg skil akkurat denne vokalvekslinga i norrønt seg ut også på ein annan måte, nemleg at den same vekslinga i vokalkvalitet, [a] mot [ɒ], allereie finst som del av det som har vorte forstått over som eit fonologisk fenomen, nemleg rundingsharmonien, der ein underliggjande /a/ får synkront tilført trekket [rund] frå ein annan stad. Dei to synkrone u-omlydstypane har også den same fonologiske distribusjonen i at dei berre råkar /a/ (vert drøfta i avsnitt 4), og dei har den same distribusjonen for veksling mellom [a] og [ɒ] trykksterkt og på den andre sida [a] og [u] trykklett (avsnitt 5).

Ikkje berre er vekslinga mellom [a] og [ɒ] i *spakr* mot *spøk*, med sine fonotaktiske restriksjonar, allereie kjend frå eit anna og reint fonologisk fenomen. Det dreier seg også om ei veksling der dei trykksterke, ureduserte vokalane er åtskilte av berre eitt fonologisk trekk, i motsetnad til slike vekslingar som vi ser i sterke verb. Det er ikkje slik at heile vokalen vert skifta ut i ['spakr] mot ['spøk], det er berre trekket [rund] som kjem i tillegg i hokjønnsforma.

Oppsummert vil den tradisjonelle tilnærminga behandle vokalvekslingar som *spakr* ~ *spøk* som morfologi, og det er også openbert at morfologi er ein viktig del av saka. Morfologisk runding finst systematisk i visse bøyingsklasser og i visse morfologiske posisjonar (bøyingsformer), der ein elles kunne ha venta eit eige bøyingsuffiks. Men samstundes

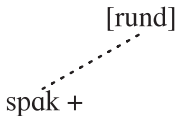
råkar denne rundinga berre ord med /a/, som også i rundingsharmoni, og inneber dei same synkrone vekslingane mellom [a], [ɒ] og [u] som der. Dette skjer på tvers av ordklasser og bøyingsklasser elles. I morfologisk runding er det altså snakk om ei systematisk gjennomført vokalveksling i situasjonar som er godt avgrensa både morfologisk og fonologisk, og med likskapar med den andre rundingsprosessen. Morfologisk runding i dette systemet har med andre ord ei synkron fonologisk side.

3.2 Formalisering av morfologisk runding

I autosegmental teori har einskildtrekk og trekkgrupper ein status som meir uavhengige av segmentnivået enn tilfellet er i strengt lineære modellar med klart avgrensa segment. I avsnitt 2 har vi brukt dette i praksis når autosegmentale strukturar lét [u] dele det eine trekket [rund] med andre vokalar, trekket er altså del av fleire segment samstundes. Den relativt uavhengige rolla til einskildtrekk vil vere viktig også i det fylgjande.

Det som skil [a] frå [ɒ] i hverande framstilling, er at [ɒ] har trekket [rund]. Fonologisk sett er då morfologisk runding ei veksling mellom ein vokal der [rund] ikkje er til stades, og den same vokalen der [rund] er til stades. Element som ikkje er assosierte, vert i fonologisk terminologi gjerne kalla “flytande”. I ei synkron tilnærming til norrønt kan vokalvekslinga ved morfologisk runding forståast som eit i utgangspunktet flytande, ikkje-segmentalt suffiks som vert utgjort av trekket [rund]. Medan suffikset i hankjønnsforma *spakr* er /r/, er altså det underliggjande suffikset i den tilsvarende hokjønnsforma eit ikkje tilkopla [rund]. Dette trekket koplar seg til ein tilgjengeleg vokal, dvs. /a/, som på den måten vert runda til [ɒ] i overflatestrukturen, og trekket er ikkje lenger flytande. Dette er illustrert i (8), der /spak + [rund]/ kjem til overflata som [spɒk] ved at det suffigerte trekket vert kopla til vokalen.¹⁰

(8) Autosegmentalt: /spak + [rund]/ [spɒk]

10. Jurgec (2011: 108f.) har ei liknande forståing av nysislandsk, men der er dei fonologiske vilkåra noko annleis.

Det underliggjande suffikset i dette tilfellet er altså berre eit trekk, ikkje eit fullt segment, men det som kan omtalast som eit subsegment (Zoll 1996, 2001). Eit subsegment er eit trekkelement, forstått som eit ein-skildtrekk eller ein klassenode, som ikkje er dominert av ein trekkgeometrisk rotnode (Zoll 2001: 60). Subsegment er såleis fonologisk trekkmateriale som ikkje utgjer eit sjølvstendig segment på eiga hand.¹¹ Tilmærminga gjev norrønt eit segmentinventar som i tillegg til konsonantar og vokalar også femner om subsegmentet [rund], som er avhengig av å hekte seg på ein eksisterande vokal, i praksis /a/, for å verte realisert.

Affiks og segment av denne typen er kjende frå fleire andre språk (sjå særleg Zoll 1996, 2001; Akinlabi 1996, 2011). Trekkbaserte affiks meir allment femner om både segmentale trekk som her og tonale affiks (for det siste sjå også Yip 2002: 106f.). To språk som liknar på norrønt i at dei spesifikt har vorte forståtte som å bruke [rund] som suffiks, er dei semittiske språka inor og chaha. Begge språka har former som vert danna ved å labialisere den siste rundbare konsonanten i verbrotta, koronalar er ikkje rundbare der (McCarthy 1983, Zoll 2001). I chaha vert såleis eit objekt i 3. sg. m. markert med labialisering av den siste konsonanten i verbrotta dersom han er labial eller dorsal, elles den nærast tilgjengelege rotkonsonanten, t.d. [nækæb], [kæfæt], [mæsær] mot [nækæb^w], [kæf^wæt], [m^wæsær] (døme frå McCarthy 1983: 179, også refererte i m.a. Zoll 2001: 49, Akinlabi 1996: 245). Om alle konsonantane er koronale, vert labialiseringa sløyfa: [sædæd].¹² I motsetnad til norrønt er labialiseringa i chaha mobil, avhengig av om konsonanten eller konsonantane i høgre kant lèt seg labialisere eller ikkje. I norrønt er vokalrundinga avhengig av at den siste vokalen er rundbar, og rundinga kan ikkje flytte seg lenger mot venstre. Dette vil verte kommentert kort i avsnitt 3.3.

Om vi behandlar morfologisk runding i norrønt synkront som eit suffigert trekk, vil vi sleppe å forhalde oss til vekslingar av typen *spakr* ~ *spøk* som unntak eller ein separat morfologisk prosess. Vi slepp også å rekne med underliggjande rotallomorfi /spak/, spøk/, full vokalutskifting

11. Zoll (2001) gjer greie for at flytande trekk i sine ulike variantar (subsegment) er usynlege for vanleg syllabifisering, men elles har subsegment og fulle segment sams eigenskapar, m.a. i mobilitet, der infigering og ikkje-infingering av affiks finst for begge segmenttypane.
12. Døma er hjå McCarthy (1983) oppgeve på engelsk som *find*, *open*, *seem* og *chase* respektive.

og fonologisk avgrensa bøyingsprosedyrar. I staden held det, i dette tilfellet med eit adjektiv, å spesifisere éi underliggjande rotform /spak/ for dette leksemet og eitt generelt suffiks /[rund]/ for adjektiv i f. nom. sg., på line med /r/ i m. nom. sg. Så vert det overlata til fonotaksen og den generelle fonologiske grammatikken korleis dette samverkar og når overflata, slik tilfellet allereie er for rundingsharmonien, m.a. slik at fremre vokalar ikkje vert runda (avsnitt 4).

I eit optimalitetsteoretisk perspektiv kan prosessen i (8) forståast slik: Suffikset [rund] vert kopla til ein eksisterande vokal slik at det sluttar å vere flytande. Dette inneber å leggje til ei assosiasjonsline som ikkje finst i den underliggjande forma. Dette bryt DEP (link) i (5): “Utputt skal ikkje ha ei assosiasjonsline som ikkje finst i innputt.” Å ikkje assosiere [rund] til segmentalt materiale vil i realiteten føre til at trekket vert sletta på overflata, og sletting er ein annan prosess som det finst trugenskapskrav mot, i familien MAX.¹³ Såleis kan vi leggje til grunn at assosieringa av [rund] er motivert av eit krav om å ta vare på [rund] i utputt dersom det finst i innputt.

Det kunne vere freistande å formulere dette som eit generelt krav om å ta vare på trekket [rund], uavhengig av om trekket er førehandsassosiert til eit segment eller ikkje, men i avsnitt 4.1 vil vi trenge å skilje eksplisitt mellom dei to situasjonane, og vi skal ta omsyn til dette allereie her. Akinlabi (1996) tek vare på det flytande trekket ved å ta vare på det aktuelle morfemet. Zoll (2001) tek på si side vare på det fonologiske subsegmentet, til skilnad frå situasjonar med segment som inneheld eit førehandsassosiert trekk. Sidan avsnitt 4.1 under tek utgangspunkt i fonologisk representasjon (flytande mot førehandsassosiert trekk), vil det verte brukt ei tilnærming som har mest sams med Zoll.

13. Bakgrunnen er at eit fonologisk element, særleg eit segmentalt, i denne tilnærminga vert rekna som sletta dersom det ikkje er assosiert i utputt, og dermed ikkje realisert, gjerne i motsetnad til somme tonale situasjonar med overflateeffektar (òg nemnt i Flynn 2011: 378f., Yip 2002: 148). Også Zoll (2001) behandlar urealiserte subsegment som sletta. Flynn (2011) tek føre seg situasjonar der også segmentale trekk kan forståast som flytande til stades i utputt pga. fonetiske og fonologiske effektar, noko vi ikkje har grunnlag for i vårt tilfelle (vi skal såleis rekne [rund] som fråverande i overflateforma [ˈblind] adj. f. i avsn. 4). Alternativ som forbyr flytande status eller krev assosiering for overflatetrekk (à la tonar i Yip 2002: 80ff., Gussenhoven 2004: 149), vert dermed ikkje aktuelle som assosieringsmotiv hjå oss, sidan eit brot, og dermed sletting av [rund] på overflata, ville ha gjort slike krav fånyttas.

Det kravet som syter for assosiering av flytande [rund] i norrønt, kan dermed formulerast som i (9) etter Zoll (2001: 60): MAX (subsegment), forkorta som MAX (subseg), krev at [rund] vert teke vare på når det har status som subsegment. Det vil i praksis seie at kravet er oppfylt når [rund] koplar seg til ein eksisterande vokal, dvs. /a/, slik at det vert realisert. Prosessen i norrøn morfologisk rounding er illustrert i (10) med adjektivet /spak + [rund]/.

- (9) MAX (subsegment)
 Dersom eit subsegment finst i innputt, skal det ha ein korrespondent i utputt.

- (10) Morfologisk rounding: assosiering av [rund]

spak+[rund]	MAX (subseg)	DEP (link)
'spak	*!	
☞ 'spøk		*

Det er altså viktigare å ta vare på [rund] i overflatestrukturen enn å unngå å setje inn ei ny assosiasjonsline. Kandidaten *[spak] i tablået taper fordi subsegmentet [rund] har vorte sletta. Vinnarkandidaten vert [spøk], der ei assosiasjonsline har vorte sett inn nettopp for å kunne ta vare på [rund], som i (8). Substantiv med veksling som i *barn ~ børn* i norrønt vil sameleis kunne forståast som at fleirtalsforma *børn* [børn] er underliggjande /barn + [rund]/.

3.3 Morfologisk rounding og rundingsharmoni

Så langt har vi grunnlag for den samla, men førebelse, rangeringa MAX (subseg), ALIGN-L [rd] » DEP (link), som ikkje tek stilling til den innbyrdes rangeringa mellom dei to høgast rangerte krava. Det finst likevel evidens for ei innbyrdes rangering. Dette finn vi i former der dei to omlydane potensielt kunne ha samverka, men der dei kjem i konflikt pga. den spesifikke fonologiske konteksten, slik at det eine kravet må gjevast forrang: Det er berre underliggjande /a/ som kan rundast produktivt ved u-omlyd, medan fremre vokalar ikkje kan rundast, dermed vil t.d. verbforma *lesum* vere nettopp [lesum], ikkje *[løsum]. I avsnitt 4 vil dette verte forstått som eit utslag av eit høgare rangert *ROFRO, som forbyr fremre runda vokalar.

Det viktige inntil vidare er at synkron rundingsharmoni ikkje kan føre til runding av ein fremre vokal som i utgangspunktet er urunda.

I eit døme som /gamal + [rund]/ vert trykklett /a/ runda til [u] ved morfologisk runding, og dette skaper ein situasjon der også trykksterk /a/ må rundast ved rundingsharmoni: ['gømul] (*gømul*). Dei to rundingsprosessane samverkar altså. Det same skjer i partisipp /kastað + [rund]/ til ['køstuð] (*køstuð*) 'kasta' f. nom. sg. Også i partisipp /elskað + [rund]/ 'elska' f. nom. sg. vil trykklett /a/ verte runda til [u], men /e/ i rotstavinga kan ikkje rundast: ['elskuð] (*elskuð*), ikkje *['ølskuð]. Der vert rundingsharmonien altså blokkert, og kravet om rundingsharmoni, ALIGN-L [rd], vert dermed brote.

Den utelukka forma *['ølskuð] ville ha overhalde ALIGN-L [rd], men det kunne også, framleis hypotetisk, ha vorte overhalde ved å unngå sjølve den morfologiske rundinga som utløyser rundingsharmoni: Der som suffikset [rund] kunne ha vorte sletta (MAX (subseg) ville då ha vorte brote) slik at det ikkje rakk å runde trykklett /a/ til [u], altså med ei form som *['elskað] i hokjønn utan [rund], så ville den manglande rundingsharmonien i rotvokalen /e/ ikkje lenger bryte ALIGN-L [rd], ettersom det ikkje ville ha funnest noko som skulle ha utløyyst rundingsharmonien. Den strategien vert likevel ikkje brukt, og den faktiske utputten her er altså ['elskuð], med trykklett [u] også når rotvokalen ikkje kan rundast.

Dette tyder i praksis at det er betre å overhalde MAX (subseg), og dermed gjennomføre den morfologiske rundinga, enn det ville vere å sløyfe den rundinga for å unngå å bryte kravet om rundingsharmoni, ALIGN-L [rd]. Rangeringa dei to imellom må dermed vere MAX (subseg) » ALIGN-L [rd] som i tablå (11), der døme (11d) gjev evidensen. Ei motsett rangering ville ha gjeve feil vinnar der. Sjå elles tablå (20) for ei utviding av (11d).¹⁴

I døme (11c), ['gømul], har eg teke for gjeve at [rund] alltid vert assosiert til høgre, fordi det er suffiks, men utan at dette er formalisert, korkje for dette eller andre suffiks. Sidan det er referert til mobil runding i chaha over, skal eg kommentere suffiksstatusen til [rund] kort.

Hadde vi teke med *['gømal] i (11c), med assosiering av [rund] berre heilt til venstre, kunne vi med det eksisterande formelle presisjonsnivået fått den kandidaten feilaktig som vinnar, fordi han set inn éi assosiasjons-

14. Også i døme som *['gamal] i (11c) ville slik sletting ha ført til den same automatiske oppfyllinga av harmonikravet, men der vil kravet mot sletting hindre den forma uavhengig av innbyrdes rangering av dei to.

(11) Rundingsharmoni og morfologisk runding

	MAX (subseg)	ALIGN-L [rd]	DEP (link)
a. /spak+[rd]/			
'spak	*!		
☞ 'spøk			*
b. /kast+um/			
'kastum		*!	
☞ 'køstum			*
c. /gamal+[rd]/			
'gamal	*!		
'gamul		*!	*
☞ 'gømul			**
d. /elskað+[rd]/			
'elskað	*!		
☞ 'elskuð		*	*

line mindre enn ['gømul]. Dette skjer ikkje. I tillegg kan former som ['fərin] (*farin*, partisipp f. nom. sg.), som ikkje vert *['fərin] (**fərin*), demonstrere at [rund] som suffiks i norrønt må realiserast nettopp på den siste vokalen (under føresetnad av at [rund] er underliggjande til stades i aktuelle former også av partisipp og adjektiv på *-inn*). Dersom den vokalen ikkje er tilgjengeleg for runding, vil [rund] heller ikkje verte assosiert lenger til venstre, og [rund] går tapt.

Ein formell suffiksstatus (t.d. Kager 1999: 119ff., McCarthy 2008: 181ff.) spelar ei typologisk rolle (Zoll 2001). Med eit betre presisjonsnivå enn over kunne ein formalisere suffiksstatusen til [rund] i norrønt med t.d. eit høgrangert ALIGN-R ([round]^{aff}, GrWd) 'affikset [rund] er samordna med vokalen lengst til høgre i det grammatiske ordet' (sjå det tilsvarande for inor i Zoll 2001: 62). Det må i så fall minst vere rangert over MAX (subseg) i norrønt. Dette vert motsett av inor og chaha, der det konsonantsøkjande suffikset [rund] flyttar seg mot venstre dersom forholda i høgre kant forbyr suffikset å verte assosiert der (inor i Zoll 2001: 61ff.). Eg skal ikkje gå nærare inn på dette, og held fram med å rekne suffiksstatusen som implisitt.

4 Fremre vokalar og runding

4.1 Markerte og umarkerte vokalar

Sams for dei to rundingsprosessane er at dei ikkje kan runde ein fremre vokal. Underliggjande /les+um/ ‘lese’ pres. 1. pl. vert på overflata [lesum], ikkje *[løsum]. Underliggjande /blind+[rund]/ ‘blind’ f. vert [blind], ikkje *[blynd]. Denne restriksjonen ligg der trass i at norrønt har fremre runda vokalar i vokalinventaret sitt, som i *þyngd* [ʰyŋgd] ‘tyngd’ f. og *dōma* [ˈdøːmɑ] ‘døme’ inf. Så dersom vokalane /y, ø/ allereie finst synkront, kvifor kan ikkje dei to produktive, synkrone rundingsmekanismane (u-omlydane) runde også fremre vokalar som /i, e/ til [y, ø]?¹⁵

Spørsmålet kan like gjerne stillast som kvifor *þyngd* og *dōma* i det heile teke er tillatne i norrønt, for frå eit typologisk perspektiv veit vi at det ligg restriksjonar på fremre runda vokalar. Fremre runda vokalar er typologisk markerte, og språk generelt unngår både [y] og [ø] (t.d. Maddieson 1984: 124). Språk som har fremre runda vokalar som /ø/, har også fremre urunda vokalar som /e/ og bakre runda som /o/, men ikkje naudsynleg motsett. Fremre runda vokalar kjem altså i tillegg til, ikkje i staden for, desse andre vokalane.

I avsnitt 2.2 var vi innom dei fonetiske forholda som ein kan rekne med ligg bak dette, nemleg at fremre og låge vokalar er fonetisk mindre runda enn andre runda vokalar er. Som runda vokalar eignar såleis fremre vokalar seg dårlegare enn bakre vokalar: Det finst ein “articulatory and perceptual bias against front rounded vowels” (Kaun 2004: 105). Alt i alt vert fremre runda vokalar meir markerte enn bakre runda eller fremre urunda vokalar.¹⁶

15. Det finst fremre runda vokalar som har oppstått historisk som runding av urunda vokalar. Reduplikasjonsverb har former som *rørum* ‘rodde’ (1. pl. pret.) jamsides med *rerum*, og dette vert rekna som u-omlyd av opphavleg /e/, med analogi vidare til eintal *røra* osb. (Iversen 1972: 107f.). Sameleis tek Noreen (1970: 70) føre seg u-omlyd med *døme* som nettopp *løsom* ‘las’ (1. pl. pret.) i gammalnorsk. Men desse formene er til dels sjeldsynte, og fell òg utanfor det fonologiske systemet som vert behandla i denne artikkelen: Når oblik form *møssø* ‘messe’ har gjeve analogisk nominativ *møssa* (døme frå Noreen), og liknande i *rørum* til eintal *røra* osb., så er det ikkje lenger ei produktiv fonologisk veksling.
16. Også låg vokal, men då særleg fremre, er relativt markert som runda (Kaun 2004, Maddieson 1984: 124f.). Det aktuelle norrøne systemet tillèt som kjent låg bakre runda [ɔ], men berre trykksterkt. I avsnitt 5.2 vil dette prosodiske forholdet verte behandla som del av eit meir generelt lisensieringsspørsmål.

Kravet *ROFRO i (12), som er lånt lett omformulert frå Kaun (2004: 105, originalt “Front rounded vowels are avoided”), skil ut den markerte statusen til fremre runda vokalar, og krev at desse skal unngåast.

- (12) *ROFRO
Fremre runda vokal er ikkje tillaten.

Den aktuelle situasjonen hjå oss er nettopp at dei to rundingsprosessane ikkje råkar fremre vokalar. Samstundes er altså fremre runda vokalar tillatne i andre samanhengar i språket. Vi skal ta dette etter tur, og bakgrunnen ligg i den segmentale representasjonen.

Når /lesum/ vert [lesum] og ikkje *[løsum], og når /blind+[rund]/ vert [blind] og ikkje *[blynd], ligg det til grunn at det er viktigare å unngå fremre runda vokal enn å spreie eller kople til [rund]. *ROFRO er altså høgare rangert enn det som elles ville ha utløyyst rounding: *ROFRO » MAX (subseg) » ALIGN-L [rd]. For den bakre vokalen /a/ er ikkje *ROFRO noko problem, sidan *ROFRO hindrar rounding berre i fremre vokalar. Dermed vil fremre vokalar og /a/ reagere ulikt på trekket [rund]: Vokalen /a/ tek imot eit [rund] som han ikkje er underliggjande assosiert til, medan fremre vokalar ikkje aksepterer eit slikt [rund]. Dette er illustrert i (13) og (14).

- (13) Rundingsharmonii: /a/ og fremre vokalar reagerer ulikt på [rund] frå trykklett [u].

	*ROFRO	MAX (subseg)	ALIGN-L [rd]	DEP (link)
a. /kast+um/				
'kastum			*!	
☞'kɔstum				*
b. /les+um/				
☞'lesum			*	
'løsum	*!			*

- (14) Morfologisk runding: /ɑ/ og fremre vokalar reagerer ulikt på flytande [rund].

	*ROFRO	MAX (subseg)	ALIGN-L [rd]	DEP (link)
a. /spak+[rd]/				
'spak		*!		
☞ 'spøk				*
b. /blind+[rd]/				
☞ 'blind		*		
'blynd	*!			*

Ein kan i tillegg tenkje seg eit krav om å halde fremre vokalar som i /lesum/ og /blind+[rd]/ fast som fremre vokalar, dvs. eit krav som hindrar strategien *['losum, 'blund]. Dette er ikkje teke med i tablåa, men vert rekna som implisitt.

Det aktuelle vokalinventaret har likevel fremre runda vokalar. Det er altså ikkje slik at forbodet mot [y, ø] er absolutt i norrønt: kravet mot slike vokalar kan overstyrast. Det som særkjenner dei formene som har fremre runda vokalar, som *þyngd* og *døma*, er at desse vokalane finst på overflata utan å oppstå ved synkron runding (dei har derimot oppstått diakront gjennom omlyd, akkurat desse to gjennom i-omlyd), og dei vekslar då heller ikkje fonologisk med urunda vokalar gjennom bøyinga. Ein kan dermed rekne med at slike ord og former har ein runda /y/ eller /ø/ allereie i den underliggjande forma, som i /dø:ma/. Figur (15) illustrerer den autosegmentale representasjonen for det førehandsassosierte trekket [rund] i ein runda vokal som t.d. i /dø:ma/. Samanlikn dette med rundingsharmonien i (3) og morfologisk runding i (8), stilisert i (16), der rundinga vert tilført den aktuelle vokalen på overflata utan å vere førehandsassosiert der.

- (15) Autosegmental representasjon av /ø/ [ø] med førehandsassosiert [rund].

- (16) Autosegmental representasjon av /a/ [ɒ] med [rund] tilført på overflata gjennom rundingsharmoni (a) og suffigering (b).

Når eit språk tillèt at underliggjande /y, ø/ kjem uendra til overflata, må det finnast eit trugenskapskrav som overstyrer kravet *ROFRO om å unngå fremre runda vokalar. Dette overstyrande kravet kunne i andre situasjonar ha vore eit generelt krav om ikkje å slette trekket [rund], men i dette tilfellet har vi allereie sett på /blind+[rd]/ med den urunda overflateforma ['blind] at status som trekket [rund] ikkje er til hinder for at nettopp det trekket (her: subsegmentet) vert sletta for å oppfylle *ROFRO. Så alt i alt: Det er tillate å ikkje kople til subsegmentet [rund] for å unngå *['blynd], og det er tillate å la vere å spreie [rund] frå vokalen [u] og på den måten unngå *['løsum], men det er ikkje tillate å slette det førehands-assosierte [rund] for å unngå ['dø:ma] eller ['θyngd].

Det som for norrønt sin del sikrar overflateformer som ['dø:ma] og ['θyngd], må dermed vere at ein tek vare på trekket [rund] i vokalen på overflata når det er samankopla med vokalen allereie underliggjande. Eit slikt krav kan formulerast som MAX-LINK [rd] i (17), som hindrar at ein underliggjande runda vokal misser [rund].¹⁷ Dette overstyrer *ROFRO, og fremre runda vokal vert tillaten. Situasjonen er illustrert med tablået i (18). Tablået i (19) set dette inn i den rangeringa som er kjend frå før, og illustrerer skilnaden: U-omlydane vert overstyrte av forbodet mot fremre runda vokalar, som igjen vert overstyrt av forbodet mot å fjerne rundinga frå ein underliggjande runda vokal.

17. Dette vert ein trekkspesifikk versjon av Zolls tilnærming til det fulle segmentet (til skilnad frå subsegment), IDENT(Segment), berre vinkla meir representasjonelt. MAX-LINK eller tilsvarande er brukt av fleire andre som trugenskap for assosiasjonslina, t.d. PARSELINK (Itô m.fl. 1995: 586), MAXLINK i Jurgec (2011: 74) med referansar, sameleis Flynn (2011). I min bruk vil MAX-LINK [rd] i praksis ta vare på [rund] når det er underliggjande assosiert, og stå som motsetnad til handteringa av [rund] som subsegment, MAX (subseg).

- (17) MAX-LINK [round]
 Eit trekk [rund] som er assosiert i eit segment i innputt, skal vere assosiert i det segmentet også i utputt.
- (18) Fremre runda vokalar er tillatne.

∅	MAX-LINK [rd]	*ROFRO
☞ ∅		*
e	*!	

- (19) Underliggjande fremre runda vokal reagerer annleis på *ROFRO enn underliggjande fremre urunda vokal + [rund] gjer.

	MAX-LINK [rd]	*ROFRO	MAX (subseg)	ALIGN-L [rd]	DEP (link)
a. /dø:m+a/					
☞ 'dø:ma		*			
'de:ma	*!				
b. /les+um/					
☞ 'lesum				*	
'løsum		*!			*
c. /blind+[rd]/					
☞ 'blind			*		
'blynd		*!			*

Oppsummert er /y, ø/ noko anna enn berre /i, e/ pluss rounding. Skilnaden kjem til uttrykk her fordi *ROFRO er rangert *mellom* dei to MAX-krava. Hadde *ROFRO vore høgre rangert enn MAX-LINK [rd], ville vi ikkje fått fremre runda vokalar i det heile teke; og hadde det vore rangert under ALIGN-L [rd], så ville ein ha tillate fremre runda vokalar i alle situasjonar, dvs. både ['dø:ma], ['løsum] og ['blynd].

4.2 Avrundande merknader om rounding

Det kan nemnast til slutt her at korkje ikkje-rundinga av /i, e/ eller rundinga av /a/ er noko unntak frå ein regel om rounding, respektive ikkje-runding. Dei to situasjonane er utslag av éin og same fonologiske

grammatikk, med grunnlag i at nokre av vokalane som er til stades i språket, likevel er meir markerte enn andre vokalar som finst i det same språket.

Å tillate noko er såleis heller ikkje det same som å tillate det under alle omstende. At ein markert struktur som er generelt tillaten i eit gjeve språk, her fremre runda vokal, likevel gjev seg til kjenne som markert, og at han er forboden i visse situasjonar, er korkje uventa eller unikt. I optimalitetsteoretisk litteratur er slikt særleg drøfta under vignetten TETU, “the emergence of the unmarked” (McCarthy & Prince 1994; Becker & Potts 2011).

Omsider har vi også fått bakgrunnen for resonnementet i avsnitt 3.3: I dømet /elskað + [rund]/ er rundingsharmoni til *[ʔlskuð] blokkert av forbodet mot fremre runda vokal. Ein må då anten oppfylle MAX (subseg), men utan rundingsharmoni, [ʔlskuð]; eller ein må bryte MAX (subseg), få [ʔlskuð], og dermed unngå å bryte ALIGN-L [rd] fordi utløysarsituasjonen for rundingsharmoni er eliminert. Vinnaren [ʔlskuð] viser at den prosessen har forrang som tek vare på [rund]. Tablå (20) er ei utviding av (11d).

(20) Bakgrunnen for [ʔlskuð] i (11d)

elskað+[rd]	MAX-LINK [rd]	*ROFRO	MAX (subseg)	ALIGN-L [rd]	DEP (link)
'elskað			*!		
 'elskuð				*	*
'lskuð		*!			**

5 Vokalreduksjon

Trykklette vokalar i denne typen norrønt er dei tre såkalla hjørnevokalane [i, u, a], som utgjer ei undergruppe av det vokalsystemet som finst i trykksterk posisjon. Det er vanleg i mange språk at det trykklette vokalinventaret er mindre enn det trykksterke, og anten det er i eit diakront perspektiv eller dreier seg om synkrone vekslingar, går dette gjerne under merkelappen *vokalreduksjon*. Dette er eit fonologisk fenomen. I vårt tilfelle vert /a/ runda til [ɔ] i trykkstaving, men til [u] i trykklett staving (t.d. Iversen 1972: 20, 27f.). Verbet /kastaðum/ ‘kasta’ pret. 1. pl. får der-

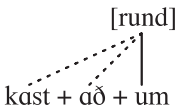
med overflateforma *køstuðum* ['køstuðum]. At trykklett staving får [u] og ikkje [p], kan reknast som eit reduksjonsfenomen.

5.1 Synkron status

I norsk dialektologi og språkhistorie vert termen *vokalreduksjon* ofte brukt om det synkront statiske resultatet av ein diakron prosess. Derfor vil eg presisere at her bruker eg termen om den synkrone prosessen. For ordens skuld skal eg kommentere den synkrone statusen kort. I prinsippet kunne jo det trykklette vokalinventaret [i, u, a] vere eit tilfeldig utslag av tidlegare språkendingar. Det finst likevel grunn til å rekne reduksjonen av u-omlydd /a/ til [u] som synkron: Både rundingsharmoni og morfologisk runding kan reknast som synkrone prosessar, som drøfta over. I så fall må også runding til [u] vere eit utslag av desse synkrone prosessane, der /a/ får tilført trekket [rund] utanfrå, men slik at det eksakte rundingsproduktet [u] er avhengig av trykklett posisjon. Rundinga skjer synkront, og distribusjonen av dei to rundingsprodukta <ø> [p] trykksterkt og <u> [u] trykklett er fonologisk føreseieleg i det synkrone systemet.

Såleis vekslar /a/ mellom [a] og [p] trykksterkt og mellom [a] og [u] trykklett: Ei verbform som *kastaði* /kastaði/ ['kastaði] pret. 3. sg. har ikkje runding, medan *køstuðum* /kastaðum/ ['køstuðum] 1. pl. får rundingsharmoni til både [p] og [u]. Sjølve spreiiingsprosessen for trekket [rund] er illustrert autosegmentalt i (21), men ikkje reduksjonsprosessen. Ved morfologisk runding gjeld dei same distribusjonsforholda for dei to rundingsprodukta, t.d. *spøk* /spæk + [rund]/ ['spøk] adj. f. nom. sg. mot *elskuð* /elskað + [rund]/ ['elskuð] part. f. nom. sg.

(21) Autosegmentalt: /kastaðum/ ['køstuðum]

I tradisjonell, derivasjonell fonologi ville det vere aktuelt å sjå på denne vokalreduksjonen ved u-omlyd som ein stegvis prosess: På vegen frå lek-sikon, via dei fonologiske reglane og til overflata, vert trykklett /a/ som i andre stavinga i /kastaðum/ fyrst runda til [p], deretter vert trykklett [p] redusert til [u], og overflateforma vert *køstuðum* ['køstuðum]. Ein optima-

litetsteoretisk prosess vil vere annleis og utan stegvis avleieing: Trykklett /a/ vert runda direkte til den tilgjengelege vokalkvaliteten [u], dvs. at rundingsprosessen skjer innanfor dei fonotaktiske vilkåra som skaper synkron vokalreduksjon. Dette er tilnærminga nedanfor.

5.2 Synkron reduksjonstype i norrønt

Crosswhite (2004) skil mellom to typar fonologisk vokalreduksjon, begge med fonetisk motivasjon i at trykklette stavingar er dårlege lisen-siatorar for vokalkvalitet.

Den eine typen er prominensreduksjon, som ikkje er aktuell for problemstillinga i denne artikkelen, men som bør nemnast for samanheng og terminologi: Trykklette stavingar er mindre prominente enn trykkstavingar, og dei meir sonore vokalkvalitetane kan reknast som meir prominente enn lågsonore vokalar. Når desse prominensforholda vert samordna, vil trykklett posisjon unngå høgsonore vokalar. Låg vokal er mest sonor, midtre vokal er mindre sonor, høg vokal og til slutt [ə] er dei minst sonore. Dette er den typen vokalreduksjon som ein tenkjer på når termen vert brukt i t.d. norsk dialektologi.

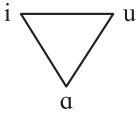
Vi veit at norrønt tillèt dei lågsonore vokalane [i] og [u] i trykklett posisjon, men sidan også den høgsonore [a] er tillaten, sorterer systemet under den andre reduksjonstypen som Crosswhite tek føre seg: kontrastaukande reduksjon (*contrast-enhancing reduction*). Denne typen har grunnlag i kombinasjonen av at midtre vokalkvalitetar, altså i området [e, o], er perseptuelt relativt vanskelege, og at persepsjonen er spesielt sårbar i trykklett posisjon pga. kortare fonetisk durasjon. Hjørnevokalar, hjå oss [i, u, a], er perseptuelt meir lettoppfattelege. Vi kjem kort tilbake til dei spesielle eigenskapane til hjørnevokalar straks.

Når Crosswhite kombinerer persepsjon av ulike vokalkvalitetar med ulike trykkforhold, vert resultatet reduksjon til hjørnevokalar i trykklett posisjon. Visse vokalkontrastar vert haldne ved like, men kontrasten mellom vokalane vert auka til det maksimale, dvs. til hjørna. For denne reduksjonstypen formulerer Crosswhite (2004: 194) det fonotaktiske markertheitskravet LIC-NONCORNER/STRESS i (22), som krev at ikkje-hjørnevokalar er avhengige av trykk. I (22) er definisjonen i norsk omsetjing. Når kravet vert overhalde, og det vert alltid overhalde i vårt tilfelle, fører det til at trykklette stavingar berre kan ha hjørnevokalar, hjå Crosswhite kategoriane /i, u, a/, eller hjå oss altså [i, u, a]. Hjørnevokalane er illustrerte i (23).

(22) LIC-NONCORNER/STRESS

Ikkje-hjørnevokalar vert lisensierte berre i trykksterk posisjon.

(23) Hjørnevokalar

Dette ekskluderer dermed <ɔ> [ɒ] frå trykklett posisjon. Her må det li-kevel kommenterast særskilt kvifor den låge bakre vokalen [ɒ] ikkje vert rekna som hjørnevokal i denne samanhengen. Det einaste som skil [ɒ] frå [a] i denne drøftinga, er jo trekket [rund], og med grunnlag i formalismen og etiketten LIC-NONCORNER/STRESS kunne ein tenkje seg at desse to vokalane elles var likeverdige. Det er dei ikkje, og det heng saman med dei akustiske eigenskapane som er spesielle for nettopp trekløveret av hjørnevokalar. Dette er også den fonetiske motivasjonen for markertheitskravet i (22).

Crosswhites drøfting (2004: 194ff., med vidare referansar), kort oppsummert, involverer her m.a. at avstandane mellom hjørnevokalane i det akustiske rommet er maksimal (Dispersion Theory, m.a. Lindblom 1986). Ho lyfter elles fram kvanteeigenskapar og fokale eigenskapar (med referanse til m.a. Stevens 1989): Vokalar med kvanteeigenskapar (engelsk: *quantal characteristics*) er akustisk meir stabile og mindre følsame for tilfeldig eller kontekstavhengig artikulatorisk variasjon. Fokale eigenskapar (*focalisation*) er spektrale eigenskapar der anten to formantar eller F1 og grunntonefrekvensen kjem nær kvarandre. Dette skaper ein spektral prominensstopp med heldig effekt for persepsjonen. Dei ulike variablane over gjeld òg for nokre andre vokalar, men fell saman i dette trekløveret, som dermed representerer ekstra gode vokalkvalitetar både som einskildvokalar og som inventar.

Det er såleis ikkje den artikulatoriske eller formalfonologiske hjørnestatusen som vert avgjerande for markertheitskravet i (22), men sjølve inventaret /i, u, a/, hjå oss [i, u, a]. Dette er elles dei tre typologisk vanlegaste vokaleiningane i verdas språk (Maddieson 1984: 125).

I tillegg kan ein for [ɒ] sitt vedkomande nemne at rounding er meir markert di lågare vokalen er (Kaun 2004: 93ff., 105; sjå òg avsnitt 1.2 over): Ikkje-høge vokalar er fonetisk mindre runda enn høge vokalar, både artikulatorisk, akustisk og perseptuelt. Språk unngår då også låge

runda vokalar. Vokalen [ɒ] vert såleis ikkje berre særleg markert som rund vokal, men også perseptuelt ekstra sårbar. Held ein dette saman med at trykkstavingar gjev betre vilkår for persepsjonen enn trykklette stavingar (Crosswhite 2004, sjå også drøftinga i Walker 2011: 14ff.), må vi vente at [ɒ] har eit dårleg perseptuelt utgangspunkt i trykklett posisjon.

Innanfor denne forståinga er <ɔ> [ɒ] lisensieringsmessig sett å rekne som ein ikkje-hjørnevokal, og ein trykklett førekomst av vokalen ville vere eit brot på LIC-NONCORNER/STRESS. Som hjørnevokalar i norrønt kan ein alt i alt rekne berre trekløveret [i, u, a].

5.3 Reduksjonsproduktet

Når det er etablert at trykklett staving ikkje kan lisensiere <ɔ> [ɒ], berre hjørnevokalane <i, u, a> [i, u, a], er neste spørsmål kvifor den potensielle [ɒ] som oppstår ved u-omlyd, vert redusert til nettopp hjørnevokalen [u] og ikkje til hjørnevokalen [a]. Vokalane <a, ɔ> [a, ɒ] er trass alt begge låge vokalar. Vokalen [ɒ] ville som låg vokal dessutan vere fonetisk heller lite runda, medan [u] derimot er den fonetisk mest runda vokalen i heile rundingskontinuumet (Terbeek 1977, Kaun 2004). Det hypotetiske reduksjonsproduktet [a], som i realiteten også ville ha gjort rundingseffekten frå u-omlyd til inkjes, ville altså ha vore fonologisk og fonetisk nærast både det underliggjande utgangspunktet /a/ og det ureduserte rundingsproduktet [ɒ]. Reduksjonsproduktet er likevel den høge vokalen [u], som i /kastaðum/ ['kɔstuðum] og /elskað + [rund]/ ['elskuð].

Hadde dette dreitt seg om synkron reduksjon av ein underliggjande runda /ɒ/, ville den openberre forståinga vere at fonologien tek vare på trekket [rund] i vokalar som er spesifiserte for det trekket i den underliggjande forma. Då vil [u] vere eit betre reduksjonsprodukt enn [a]. Ei slik forståing er likevel uaktuell ved synkron u-omlyd av /a/, sidan den aktuelle vokalen ikkje er underliggjande runda. Med dei tilnærmingane som er føreslegne for rundingsharmoni og morfologisk runding i denne artikkelen, vil det mest nærliggjande svaret vere: Dei to rundingsprosessane trumfar gjennom at trekket [rund] skal assosierast til den trykklette /a/, akkurat som i trykkstavingar. Assosieringa skjer då i trykklett staving òg, men der er berre hjørnevokalen [u] tilgjengleg som runda vokal, og vokalen må endre høgd frå [+låg] i /a/ til [+høg] i [u] for å få det til. Det

er altså snakk om ordinær rundingsharmoni og morfologisk rounding, men innanfor visse fonotaktiske restriksjonar for trykklett staving.

Om vi legg til grunn at [u] er [+bakre, +høg, rund], vil realiseringa av /a/ som [u] med tilført rounding m.a. handle om at /a/ misser spesifikasjonen for å vere [+låg]. Eit krav om å ta vare på [+låg], formulert i (24) med etiketten MAX [+low], vert altså brote for å kunne gjennomføre rundingsprosessane også i trykklett staving. Ein måte å halde trykklett /a/ låg på kunne ha vore å ikkje runde han, men det er altså ein annan strategi som vert vald her, og vokalen vert runda på kostnad av høgdespesifikasjonen.

(24) MAX [+low]

Dersom trekket [+låg] finst i innputt, skal det finnast også i utputt.

Kravet om å halde ein låg vokal låg, MAX [+low], vert med andre ord overstyrt både av krava som utløyser rounding, og av det kravet som legg fonotaktiske band på trykklett staving: LIC-NONCORNER/STRESS » MAX (subseg) » ALIGN-L [rd] » MAX [+low]. Ettersom det ikkje finst synkrone variasjonar som tyder på at det reduksjonsmotiverande kravet, LIC-NONCORNER/STRESS, nokon gong vert brote i dette systemet, er det her praktisk plassert som udominert til venstre i kravhierarkiet, men altså utan at den eksakte rangeringa er påvist gjennom kravinteraksjon. Samspelet mellom rundingsprosessane (u-omlydane) og vokalreduksjon er illustrert i (25), kombinert med det vi kjenner til frå før. Det som syter for vokalreduksjon til [u], er rangeringa LIC-NONCORNER/STRESS » MAX [+low]. Til formalismen er å nemne at stipla line i tablået indikerer at vi ikkje har rangert dei to krava på kvar side innbyrdes.

Hovudpoenget i denne interaksjonen mellom u-omlyd og vokalreduksjon ligg i at omlydane opererer innanfor dei fonotaktiske restriksjonane til trykklette stavingar. Kandidatane *[køstøðum] og *[gømmøl] vert avviste, og berre kandidatane med trykklett hjernevokal er aktuelle. Når hjernevokal er obligatorisk i trykklett staving, står valet mellom [a] og [u], og utfallet er at [u] vinn. Denne [u] er då ikkje ein synkront redusert /ɒ/, men er i staden det synkrone trykklette alternativet til [ɒ].

(25) Redusert omlydsvokal i trykklett staving

	LIC- NONCORNER	MAX- LINK [rd]	*ROFRO	MAX (subseg)	ALIGN-L [rd]	MAX [+low]	DEP (link)
a. /kastað+um/							
'kastaðum					*!*		
'kɔstəðum	*!						**
☞'kɔstuðum						*	**
b. /gamal+[rd]/							
'gamal				*!			
'gamul					*!	*	*
'gɔmɔl	*!						**
☞'gɔmul						*	**

6 Avrunding

Artikkelen har drøfta dei synkrone vokalvekslingane frå u-omlyd innanfor optimalitetsteori og autosegmental representasjonsteori. Utgangspunktet har vore klassisk norrønt, slik dei fonologiske interaksjonane er representerte i normalisert norrønt. Dette har såleis ikkje teke føre seg all den variasjonen som visseleg fanst i norrøn geografi og tidsperiode, men har handla om nokre sentrale fonologiske interaksjonar som fenomen.

Runding frå ein trykklett [u] som er til stades i norrønt, med vekslingar av typen *kasta* 'kaste' (inf.) mot *kɔstum* (pres. 1. pl.), har vorte forstått som rundingsharmoni. Dette dreier seg om fonotaktiske restriksjonar på vokalismen, og rotvekslinga mellom *kast-* [kast] og *kɔst-* [kɔst] på overflata har den sams underliggjande forma /kast/ som grunnlag.

Runding i vekslingar av typen *spakr* 'klok' m. mot *spøk* f. har ein morfologisk funksjon, men framleis med fonologiske avgrensingar. Slik morfologisk runding har vorte forstått her som eit subsegmentalt morfologisk bøyingsuffix som fonologisk berre inneheld trekket [rund]. Mellom anna vil dette eliminere behovet for fonologisk underliggjande rotallomorfi og morfologisk duplisering av dei fonologiske for-

holda. Analysen er avhengig av ein forståingsmodell som tillèt autosegmentale representasjonar.

Når korkje rundingsharmoni eller morfologisk rounding kan runde fremre vokalar i dette systemet (t.d. *lesum* pres. 1. sg. og *blind* f. nom. sg., ikkje **løsum* og **blynd*), har det vorte sett på som eit utslag av den markerte statusen til fremre runda vokalar, trass i at [y] og [ø] er tillatne elles i språket. Skilnaden på t.d. *spakr* ~ *spøk* og *blindr* ~ *blind* er dermed ikkje at dei to leksema høyrer til ulike bøyingsklasser, berre at rota *blind* inneheld ein vokal som som ikkje kan ta imot rounding synkront: Markerte språkdrag kan vere tillatne i dei fleste situasjonar og likevel forbodne i andre situasjonar innanfor det same språksystemet.

Distribusjonen av dei to rundingsprodukta <ɔ> [ɒ] i trykkstaving og <u> [u] i trykklett staving har vorte behandla som synkron vokalreduksjon. Trykklette vokalar er i dette systemet avgrensa til hjørnevokalar, og [ɒ] er ikkje hjørnevokal i eit lisensieringsperspektiv.

Dei to synkronane u-omlydane er underlagde dei same restriksjonane både for kva vokal som vert råka eller ikkje vert råka, og kva vokalar omlydane resulterer i. Alt dette er utslag av éin sams fonologisk grammatikk, som er illustrert i det endelege samletablået i (26).

Både rundingsharmoni, morfologisk rounding, den markerte statusen til fremre runda vokalar og restriksjonane på trykklett vokalkvalitet er kjende frå andre språk og frå typologiske observasjonar. Med dette er det likevel ikkje sagt at drøftinga ikkje kunne ha vore annleis. Andre tilnærmingar til fenomena ville finnast, jamvel innanfor dei same fagtradisjonane som er brukte her, men denne artikkelen har ikkje vore staden for å utdjupe alt dette.

(26) Samletablå for u-omlydane, fremre runda vokalar og vokalreduksjon

	LIC- NONCORNER	MAX- LINK [rd]	*ROFRO	MAX (subseg)	ALIGN-L [rd]	MAX [+low]	DEP (link)
a. /kastað+um/							
'kastaðum					*!*		
'køstøðum	*!						**
'kastuðum					*!	*	*
☞ 'køstøðum						*	**

b. /elskað+um/							
'elskaðum					**!		
'elskøðum	*!				*		*
☞ 'elskuðum					*	*	*
'ølskuðum			*!			*	**
c. /les+um/							
☞ 'lesum					*		
'løsum			*!				*
d. /spak+[rd]/							
'spak				*!			
☞ 'spøk							*
e. /blind+[rd]/							
☞ 'blind				*			
'blynd			*!				*
f. /gamal+[rd]/							
'gamal				*!			
'gamul					*!	*	*
'gøml	*!						**
☞ 'gømul						*	**
g. /elskað+[rd]/							
'elskað				*!			
'elskøð	*!				*		*
☞ 'elskuð					*	*	*
'ølskuð			*!			*	**
h. /dø:ma/							
☞ 'dø:ma			*				
'de:ma		*!					

7 Litteratur

- Abrahamsen, Jardar Eggesbø. 2003. *Ein vestnorsk intonasjonsfonologi*. Dr.art.-avhandling. Trondheim: NTNU.
- Akinlabi, Akinbiyi. 1996. Featural affixation. *Journal of Linguistics* 32, 239–289.

- Akinlabi, Akinbiyi. 2011. Featural Affixes. I: *The Blackwell Companion to Phonology*, red. Marc van Oostendorp, Colin J. Ewen, Elizabeth Hume og Keren Rice, 1945–1971. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Bakovic, Eric. 2003. Vowel harmony and stem identity. *San Diego Linguistic Papers* 1/2003, 1–42. Tilgjengeleg på <https://escholarship.org/uc/item/7zw2o6pt>
- Becker, Michael og Kathryn Flack Potts. 2011. The Emergence of the Unmarked. I: *The Blackwell Companion to Phonology*, red. Marc van Oostendorp, Colin J. Ewen, Elizabeth Hume og Keren Rice, 1363–1379. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Berg, Ivar. 2014. Om normalisert norrønt. *Arkiv för nordisk filologi* 129, 21–54.
- Bye, Patrik. 2005. Om lavvokalbalansens oppkomst og utvikling i sentralskandinavisk. Gunnar Nyström (red.): *Rapport från Fuost konferensen om övdalsky: Första konferensen om älvdalska*. Tilgjengeleg på <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-155345>
- Chomsky, Noam & Morris Halle. 1968. *The Sound Pattern of English*. New York, Evanston, London: Harper & Row.
- Crosswhite, Katherine M. 2004. Vowel reduction. I: *Phonetically Based Phonology*, red. Bruce Hayes, Robert Kirchner og Donca Steriade, 191–231. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davenport, Mike og S. J. Hannahs. 2010. *Introducing Phonetics and Phonology*. 3. utgåve. London: Hodder Arnold.
- de Lacy, Paul. 2007. Themes in phonology. I: *The Cambridge Handbook of Phonology*, red. Paul de Lacy, 5–30. Cambridge: Cambridge University Press.
- Flynn, Darin. 2011. Floating yet grounded: Feature transmutation in Optimality Theory. *The Canadian Journal of Linguistics / La revue canadienne de linguistique*, 56(3), 377–402.
- Goldsmith, John A. 1976. *Autosegmental Phonology*. Ph.d.-avhandling. Massachusetts Institute of Technology. Tilgjengeleg på <http://hdl.handle.net/1721.1/16388>
- Goldsmith, John A. 1990. *Autosegmental and Metrical Phonology*. Oxford og Cambridge: Basil Blackwell.
- Goldstein, Louis. 1991. Lip rounding as side contact. *Actes du XIIème congrès international des sciences phonétiques. Proceedings of the XIIth International Congress of Phonetic Sciences*. Bind 1, 97–101. Aix-en-Provence: Université de Provence.

- Gussenhoven, Carlos. 2004. *The Phonology of Tone and Intonation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hagland, Jan Ragnar. 2013. Gammalislandsk og gammalnorsk språk. I: *Handbok i norrøn filologi*. 2. utgåve, red. Odd Einar Haugen, 600–638. Bergen: Fagbokforlaget.
- Harris, John. 2007. Representation. I: *The Cambridge Handbook of Phonology*, red. Paul de Lacy, 119–137. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haugen, Einar. 1972. *First Grammatical Treatise. The earliest Germanic phonology. An edition, translation and commentary*. 2. utgåve. London: Longman.
- Haugen, Odd Einar. 2001. *Grunnbok i norrønt språk*. 4. utgåve. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Haugen, Odd Einar. 2015. *Norrøn grammatikk i hovuddrag*. Oslo: Novus forlag.
- Hreinn Benediktsson. 1963. Some aspects of Nordic umlaut and breaking. *Language* 39, 409–431.
- Hreinn Benediktsson (red.). 1972. *The First Grammatical Treatise. Introduction, Text, Notes, Translation, Vocabulary, Facsimiles*. Reykjavík: University of Iceland.
- Itô, Junko, Armin Mester og Jaye Padgett. 1995. Licensing and Under-specification in Optimality Theory. *Linguistic Inquiry* 26, 571–631.
- Iversen, Ragnvald. 1972. *Norrøn grammatikk*. 7. utgåve. Oslo: Aschehoug.
- Jurjec, Peter. 2011. *Feature Spreading 2.0. A Unified Theory of Assimilation*. Ph.d.-avhandling. Tromsø: Universitetet i Tromsø. Tilgjengeleg på <https://hdl.handle.net/10037/3400>
- Kaun, Abigail R. 1995. *The Typology of Rounding Harmony: An Optimality Theoretic Approach*. Ph.d.-avhandling. Los Angeles: University of California. ROA-versjon, tilgjengeleg som ROA# 227 hjå Rutgers Optimality Archive: <https://roa.rutgers.edu/article/view/238>
- Kager, René. 1999. *Optimality Theory*. Cambridge University Press.
- Kaun, Abigail R. 2004. The typology of rounding harmony. I: *Phonetically Based Phonology*, red. Bruce Hayes, Robert Kirchner og Donca Steriade, 87–116. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kirchner, Robert. 1993. Turkish Vowel Harmony and Disharmony: An Optimality Theoretic Account. Presentert på *Rutgers Optimality Workshop 1*, Rutgers University, New Brunswick, 22.10.1993. Til-

- gjengeleg som ROA# 4 hjå Rutgers Optimality Archive: <https://roa.rutgers.edu/article/view/5>
- Kock, Axel. 1918. *Altnordischer u-Umlaut in Ableitungs- und Beugungs- endungen*. Lunds Universitets årsskrift N.F. Avd. 1, bd. 14 nr. 28. Lund: Gleerup; Leipzig: Harbasowitz.
- Kristján Árnason. 2011. *The Phonology of Icelandic and Faroese*. Oxford: Oxford University Press.
- Kristoffersen, Gjert. 2003. *Norsk prosodi*. Manuskript, 3. utgåve. Bergen: Nordisk institutt, Universitetet i Bergen. Tilgjengeleg på <https://hdl.handle.net/1956/20291>
- Kristoffersen, Gjert. 2011. Cirkumflekstanelaget i Oppdal. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 29(2), 221–262.
- Kristoffersen, Gjert og Arne Torp. 2016. Kapittel 2: Fonologi. I: *Norsk språkhistorie I. Mønster*, red. Helge Sandøy, 101–211. Oslo: Novus forlag.
- Ladefoged, Peter. 1982. *A Course in Phonetics*. 2. utgåve. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Ladefoged, Peter. 2006. *A Course in Phonetics*. 5. utgåve. Boston: Thomson Wadsworth.
- Laver, John. 1980. *The Phonetic Description of Voice Quality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laver, John. 1994. *Principles of Phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leben, William R. 2011. Autosegments. I: *The Blackwell Companion to Phonology*, red. Marc van Oostendorp, Colin J. Ewen, Elizabeth Hume og Keren Rice, 311–340. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Li, Bing. 1996. *Tungusic vowel harmony: Description and analysis*. Haag: Holland Academic Graphics.
- Lindblom, Björn. 1986. Phonetic universals in vowel systems. I: *Experimental phonology*, red. John Ohala og Jeri Jaeger, 13–44. Orlando: Academic Press.
- Linker, Wendy. 1982. *Articulatory and Acoustic Correlates of Labial Activity in Vowels: A Cross-linguistic Study*. Ph.d.-avhandling. University of California, Los Angeles. Tilgjengeleg på <https://escholarship.org/uc/item/owq546xq>
- Maddieson, Ian. 1984. *Patterns of sounds*. Cambridge, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.

- McCarthy, John J. 1983. Consonantal Morphology in the Chaha Verb. I: *Proceedings of WCCFL 2*, red. Michael Barlow, Daniel P. Flickinger og Michael T. Wescoat, 176–188. Stanford: Stanford Linguistics Association.
- McCarthy, John J. 2008. *Doing Optimality Theory. Applying Theory to Data*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- McCarthy, John J. og Alan Prince. 1994. The Emergence of the Unmarked: Optimality in Prosodic Morphology. I: *NELS 24. Proceedings of the North East Linguistics Society*, red. Mercè González, 333–379. University of Massachusetts Amherst. Tilgjengeleg på <https://scholarworks.umass.edu/nels/vol24/iss2/2>
- Myrvoll, Klaus Johan. 2014. Fråværet av vokallharmoni i gamalnorsk etter stutt /æ/ og /o/. *Arkiv för nordisk filologi* 129, 5–19.
- Neckel, Gustav. 1915. Untersuchungen zur Eddakritik I. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 40, 48–80.
- Noreen, Adolf. 1970. *Altnordische Grammatik. I: Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre) unter Berücksichtigung der Urnordischen*. 5. opplag (faksimile av 4. opplag 1923). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Prince, Alan og Paul Smolensky. 2004. *Optimality Theory. Constraint Interaction in Generative Grammar*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing. Opphavleg utgjeven i 1993 ved Rutgers University. ROA-versjon frå 2002 er tilgjengeleg som ROA# 537 hjå Rutgers Optimality Archive: <https://roa.rutgers.edu/article/view/547>
- Sandstedt, Jade J. 2018. *Feature specifications and contrast in vowel harmony: The orthography and phonology of Old Norwegian height harmony*. Ph.d.-avhandling. Edinburgh: University of Edinburgh. Tilgjengeleg på <http://hdl.handle.net/1842/35865>
- Schulte, Michael. 2002. The phonological systems of Old Nordic I: Old Icelandic and Old Norwegian. I: *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 1*, red. Oskar Bandle m.fl., 882–895. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Seip, Didrik Arup. 1955. *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. 2. utgåve. Oslo: H. Aschehoug & co.
- Slethei, Kolbjørn. 1996. *Grunnbok i fonetikk for språkstudenter*. Oslo: Cap-pelen Akademisk Forlag.

- Spurkland, Terje. 1989. *Innføring i norrønt språk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Suomi, Kari. 1983. Palatal Vowel Harmony: A Perceptually Motivated Phenomenon? *Nordic Journal of Linguistics* 6(1), 1–35.
- Stevens, Kenneth N. 1989. On the quantal nature of speech. *Journal of Phonetics* 17, 3–45.
- Stevens, Kenneth N. 1998. *Acoustic Phonetics*. Cambridge (MA): MIT Press.
- Terbeek, Dale. 1977. *A cross-language multidimensional scaling study of vowel perception*. (Ph.d.-avhandling.) I serie: *Working Papers in Phonetics* 37. University of California, Los Angeles. Tilgjengeleg på <https://escholarship.org/uc/item/3nx4g138>
- Torp, Arne. 2014. Frå urnordisk til norrønt. I: *Hovuddrag i norsk språkhistorie*, Arne Torp og Lars S. Vikør. 4. utgåve. Oslo: Gyldendal Akademisk, 35–51.
- van der Hulst, Harry og Jeroen van de Weijer. 1995. Vowel Harmony. I: *The Handbook of Phonological Theory*, red. John A. Goldsmith, 495–534. Cambridge (MA) og Oxford (UK): Basil Blackwell.
- Walker, Rachel. 2005. Weak triggers in vowel harmony. *Natural Language & Linguistic Theory* 23, 917–989.
- Walker, Rachel. 2011. *Vowel Patterns in Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walker, Rachel. 2012. Vowel Harmony in Optimality Theory. *Language and Linguistics Compass* 9/2012, 575–592.
- Widmark, Gun. 1959. *Det nordiska u-omljudet. En dialektgeografisk undersökning. 1 A. Text*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Yip, Moira. 2002. *Tone*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zoll, Cheryl. 1996. *Parsing Below the Segment in a Constraint Based Framework*. Ph.d.-avhandling. University of California, Berkeley. ROA-versjon, tilgjengeleg som ROA# 143 hjå Rutgers Optimality Archive: <https://roa.rutgers.edu/article/view/154>
- Zoll, Cheryl. 2001. Constraints and Representation in Subsegmental Phonology. I: *Segmental Phonology in Optimality Theory. Constraints and Representations*, red. Linda Lombardi, 46–78. Cambridge: Cambridge University Press.

Alle nettadresser i litteraturlista er kontrollerte den 18.8.2021.

Abstract in English

U-umlaut in classical Old Norse can be understood as two synchronic processes: Alternations like *kasta* ‘throw’ (infinitive) vs. *køstum* ‘throw’ (present 1st person pl.) can be understood as rounding harmony. Alternations like *spakr* ‘wise’ (adj. m.) vs. *spøk* (f.) can be understood as the effect of a subsegmental suffix [round] that associates to an available vowel. The absence of u-umlaut in front vowels, such as *lesum* ‘read’ (present 1st person pl.), not **løsum*, and *blind* ‘blind’ (adj. f.), not **blynd*, can be understood as an effect of the marked status of front round vowels. The resulting vowel [u] in unstressed syllables, as in the second syllable of *køstuðum* ‘threw’ (past 1st person pl.) can be understood as a case of synchronic vowel reduction where [u] is for phonotactic reasons the only unstressed round vowel available.

Jardar Eggesbø Abrahamsen
NTNU
Institutt for språk og litteratur
N-7491 Trondheim
jardar.abrahamsen@ntnu.no

A Family Reunion: *Hversu Noregr byggðist* and the first chapter of the *Flateyjarbók Ættartölur* as a textual unity

By Ben Allport

Opprinnelseslegenden *Frá Fornjóti ok hans attmönnum* ‘Om Fornjot og slektningene hans’ er bevart i to versjoner i *Flateyjarbók*, et kjent islandsk samlehandskrift fra trettenhundretallet. Legendene følger opprinnelsen til forskjellige norske og orknøyske dynastier tilbake til to brødre som heter Nórr og Górr. Den antatt yngste versjonen, «Nórrversjonen», er representert av en tekst som heter *Hversu Noregr byggðist* ‘Hvordan Norge ble bygd’. Teksten står i et komplekst forhold til de fem kapitlene med *Ættartölur* ‘Slektsforskning’ som følger den i manuskriptet. Selv om innhold og tema ligner i alle disse tekstene, er de tydelig avgrenset av initialer som ble satt inn av skriveren Magnús Þórhallsson. Magnús har ofte blitt tillagt en viktig rolle i sammenheng med disse kapitlene. Denne artikkelen utforsker forholdet mellom *Hversu Noregr byggðist* og det første av slektsforskningskapitlene. Det demonstreres hvordan fortelling og temaer er gjennomgående i begge tekstene og at begge tekstene bruker de samme kildene til å identifisere Nórrs etterkommere som fremstående personer. På dette grunnlaget blir det argumentert for å betrakte de to tekstene som en tekstlig enhet, delt i to da manuskriptet ble samlet. Den narrative strukturen til begge tekstene kan sammenlignes med legendens andre versjon, *Fundinn Noregr* ‘Norge grunnlagt’. Artikkelen viser at en tilsvarende sammenheng som mellom *Hversu Noregr byggðist* og det første slektsforskningskapittelet, ikke fins mellom disse to tekstene og de siste fire slektsforskningskapitlene. Derfor blir det foreslått at Magnús Þórhallsson neppe er forfatteren av Nórrversjonen slik vi kjenner den.

1 Introduction*

The student of medieval history is frequently forced to confront an underlying tension between treating literary sources as independent entities and regarding them as a part of the manuscript context that preserves them. We must regularly reconcile the incarnate form of surviving texts with the rich history of transmission they are known or suspected to have enjoyed, and ponder the changes wrought upon them by the codification process. This article considers the largely unexplored relationship between several texts found in the late-fourteenth-century manuscript known as *Flateyjarbók* (Reykjavík, Árni Magnússon Institute, GkS 1005 fol.), perhaps the most famous compilation of saga material and assorted miscellanea to have survived from medieval Iceland.

Among the expansive contents of *Flateyjarbók* are two substantially different variants of a single origin legend – sometimes referred to collectively as *Frá Fornjóti ok hans attmönnum* ‘Concerning Fornjótr and his Kinsmen’ – the narrative details of which are otherwise unattested. The legend depicts the life of the mythical Nórr, the eponymous founder of the Norwegian kingdom, and his brother Górr, relating their offspring to various historical dynasties whose representatives were among the most significant characters in the narrative of Scandinavian history developed by Norse historiographers in the twelfth and thirteenth centuries. Most of the scholarly attention this legend has attracted has been lavished upon the variant considered to be the older of the two, *Fundinn Noregr* ‘Norway Founded’ (hereafter *FN*). *FN* forms the preface to *Orkneyinga saga*, which was first composed in the late twelfth century and updated in the 1220s (*Orkneyinga saga* 1965: x–xi; Clunies Ross 1983: 55; Finnbogi Guðmundsson 1993, 206 and 210; Rowe 2000: 443; 2005: 317; Beuermann 2011: 110–11). It derives the line of the jarls of Orkney from Górr, and the tradition it represents might therefore be regarded as the “Górr variant” of the legend.

* This research was made possible with the generous financial support of the Leverhulme Trust. My thanks go particularly to Dr Synnøve Midtbø Myking and Dr Tom Grant for their insightful feedback and suggestions during the writing and revision of this article. I am also indebted to Dr Elizabeth Ashman Rowe and Dr Jens Eike Schnall for their thoughts on earlier versions of the article, as well as to my anonymous reviewers for their suggested improvements.

The second variant existed in some form by c. 1290, when it lent its structure and several of its dynasts to the mythical preface of *Þorsteins saga Víkingssonar* (Rowe 2004: 135; 2005: 317). The variant elaborates at much greater length upon the offspring of Nórr and may thus be referred to as the “Nórr variant”. This variant and its history have received far less attention from scholars than the Górr variant and as such its history is less well understood. Allusions to the variant in secondary literature typically refer solely to the text known as *Hversu Noregr byggðist* ‘How Norway was Settled’, henceforth *HNB*. This text, which is far more genealogical in its structure than *FN*, is followed by five chapters of *Ættartölur* (Genealogies; henceforth *ÆI–5*) of Haraldr hárfagri ‘Fairhair’. *HNB* and *ÆI–5* were added to the manuscript during its second phase of production from 1388 by the scribe Magnús Þórhallsson, who has been attributed a significant role in compiling and shaping the genealogical data found in all of these texts.¹

HNB and the first of these genealogical chapters (*ÆI*) have a complex relationship. On the one hand, they share various dynasts and themes, but on the other, they are clearly demarcated in the manuscript, suggesting that Magnús regarded them as separate texts.² This prompts the following questions: how representative is *Flateyjarbók*’s demarcation between *HNB* and *ÆI* of the narrative and thematic relationship between the texts? What can these relationships tell us about the history of the texts prior to their appearance in *Flateyjarbók*?

In addressing these questions, this article demonstrates the extensive similarity in the themes, style, and sources which shaped the two texts. It explores the possibility that *HNB* and *ÆI* represent a single text

1. This was the conclusion reached by Sigurður Nordal (for which see Rowe 2005: 317–18 and 330) and has since gone essentially unchallenged.
2. Various editors have taken different approaches to the division of these texts. The 1860 edition of *Flateyjarbók* regards *HNB* and *ÆI–5* as two separate texts (*Hversu Noregr byggðiz*: 21–4; *Ættartölur*: 24–29), whereas the *Fornaldar sögur norðurlanda* series (*Hversu Noregr byggðist*: 75–87) groups all of these chapters under the title of *HNB*. In both editions, the three chapters of genealogical and regnal material that follow *ÆI–5* are grouped with them (*Ættartölur*: 28–29; *Hversu Noregr byggðist*: 86–87). These comprise a genealogy from Haraldr hárfagri to Óláfr Hákonarson – the king of Norway at the time of the first production phase of *Flateyjarbók* (Rowe 2005: 22–23) – a list of Norwegian kings, and a notice of Óláfr Hákonarson’s death. Although in some ways a continuation of *ÆI–5*, these chapters do not share the same sources or intent (i.e. of relating the descent of Haraldr hárfagri from legendary ancestors) and are thus not relevant to the present discussion.

(*HNB:Æ1*) which existed prior to its codification in *Flateyjarbók* and which preserves the Nórr variant of the *Frá Fornjóti* myth in its entirety, albeit in an edited and expanded form. To test this hypothesis, the article explores the relationship between these two texts and *Æ2–5* and interrogates the consensus that Magnús Þórhallsson was responsible for compiling *Æ1–5* and expanding *HNB*. The article concludes by pondering the reasons for the split between *HNB* and *Æ1* in *Flateyjarbók*.

1.1. *The form and function of HNB and Æ1–5 in Flateyjarbók*

Flateyjarbók was commissioned by the wealthy Icelander Jón Hákonarson and compiled in two production phases in the closing decades of the fourteenth century. The first was carried out by a scribe named Jón Þórðarson up until his departure from the project in 1387. His contributions to the manuscript were *Eiríks saga víðförla*, *Óláfs saga Tryggvasonar in mesta*, and most of *Óláfs saga ins helga*. He supplemented the latter two texts with extensive additional material – including entire sagas – and was responsible for incorporating *FN* into *Óláfs saga Tryggvasonar* (Rowe 2000: 442; Guðvarður Már Gunnlaugsson 2018: 206). From 1388/89 the manuscript was completed by Magnús Þórhallsson. After completing *Óláfs saga ins helga* he appended *Sverris saga*, *Hákonar saga Hákonarsonar*, and a set of annals and added several prefatory texts prior to *Eiríks saga* (Rowe 2005: 11–12 and 335; Guðvarður Már Gunnlaugsson 2018: 206 and 209–10). *HNB* and *Æ1–5* were included among these prefatory texts. Magnús was also responsible for the initials and rubrics found throughout the entire manuscript (Rowe 2005: 12, 318–19, and 325).

The shared features of the *Frá Fornjóti* legend concern the fortunes of the descendants of a being from northern Fenno-Scandia named Fornjótr. Fornjótr's descendants Nórr and Górr set out to search for their sister Gói after she goes missing one winter. After travelling overland to the west, Nórr reunites with his brother, who has travelled by sea. They divide the lands they have subdued between them: Nórr gains the mainland, which is subsequently known as Nórvegr (ON *Noregr* 'Norway'), whereas Górr takes control of the coastal islands. Gói is subsequently found in the Norwegian interior, having been abducted by a half-giant named Hrólfr í Bergi. At this point the accounts deviate. *FN* swiftly recounts the descent of Górr to a legendary figure named Hálfðan gamli 'the old' and thence to Jarl Rognvaldr of Mœrr 'Møre', from whom the

jarls of Orkney descend. *HNB* instead segues from a narrative account into a sparsely embellished descending genealogy of both Nórr and Górr's descendants. Nórr's sons and grandsons give their names to different petty kingdoms which correspond to Norway's medieval fylki 'regions, legal districts', and which their descendants rule as fylkiskonungar 'regional kings' prior to the regions' unification under Haraldr hárfagri (see ill. 1). This genealogy, comprising 116 dynasts to *FN*'s seventeen, ends abruptly with a great-grandson of Nórr named Eysteinn illræði 'ill-ruler'. Eysteinn is listed among the descendants of Nórr's son Raumr, the ostensible eponym for the kingdoms of Raumaríki 'Romerike' and Raumsdalr 'Romsdal'.

Æ1–5 relate the illustrious ancestry of Haraldr hárfagri, furnishing him with prestigious, pan-Scandinavian progenitors. As with *HNB*, these genealogies are descending, proceeding forwards in time from Haraldr's ancestors. *Æ2–5* all clearly derive from genealogical traditions known to have circulated in Iceland in the thirteenth and fourteenth centuries (see Faulkes 1977; 1978–79). Conversely, although *Æ1* is strewn with names drawn from across the corpus of Old Icelandic literature, the text as a whole has no parallel.

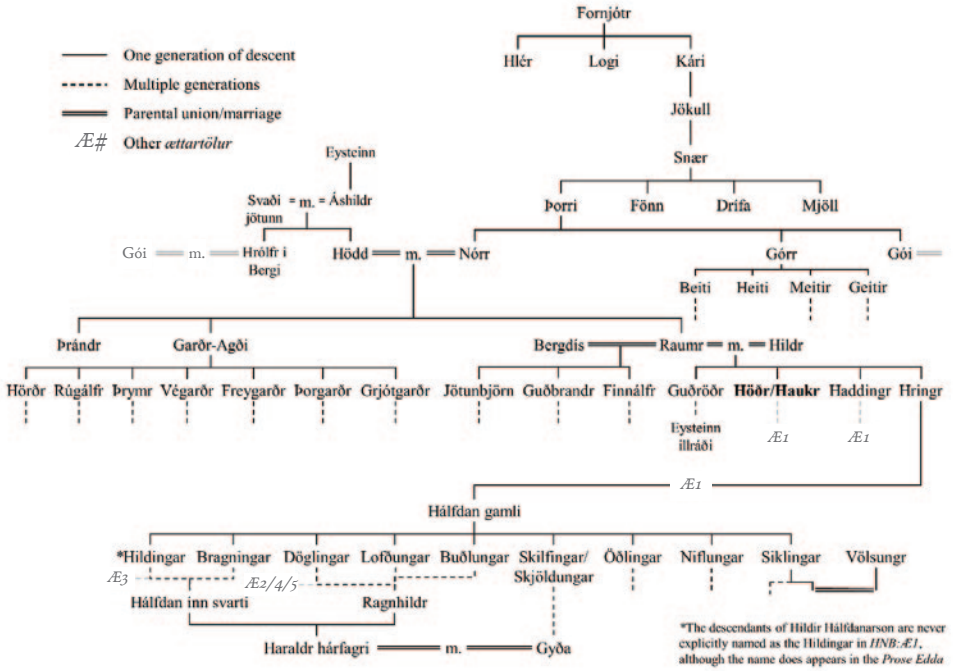
- *Æ1* is introduced as the “Ættartala fra Haud” (*Ættartölur*: 24) [the genealogy of Höðr], an eponym for Haðaland 'Hadeland'. It then lists the descent of Haddingr and Hringr – eponyms for Haddingjadalr 'Hallingdal' and Hringaríki 'Ringerike' respectively – who are listed among the sons of Raumr in *HNB*. Hringr's son Hálfðan gamli 'the old' is the progenitor of nine royal dynasties, most of which converge by matrilineal connections upon Haraldr hárfagri (see ill. 1). These matrilineal connections form part of a conceit introduced with Hálfðan gamli, to whom the gods granted that “þat mundi vera .ccc. vetra at eingi mundi vera vtiginn madr i hans ætt ok engi kona” (*Ættartölur*: 24) [for three hundred years there would not be any dishonourable man among his descendants and no woman]. Hálfðan's offspring are therefore traced to his first direct female descendants who provide matrilineal links to Haraldr hárfagri's ancestry.
- *Æ2* (ill. 3) relates Haraldr's descent from various ancestors of the legendary hero Ragnarr loðbrók 'shaggy breeches', who by the thirteenth century was regarded as a pan-Scandinavian progenitor in his own right

(Rowe 2009: 347 and 356; 2012: 181–223; Clunies Ross 1993: 381; Turville-Petre 1978–81: 22–23).³

- *Æ3*, following the established twelfth- and thirteenth-century royal narrative originally derived from the Viking Age poem *Ynglingatal* (Faulkes 1978–79: 96–97), connects Haraldr patrilineally to legendary rulers of Uppsala in Sweden and ultimately to their progenitor Yngvi, son of Óðinn. This dynasty is widely recognised as the Ynglingr dynasty in Old Norse literature but is not named in *Æ3*.
- *Æ4* links Haraldr matrilineally to the legendary progenitors of the Danish royal line traced back to Skjöldr Óðinsson. This was known as the Skjöldungr dynasty elsewhere, but again receives no name in *Æ4* (Clunies Ross 1993: 381; Faulkes 1978–79: 99).⁴
- *Æ5* follows European genealogical conventions by providing Haraldr with Classical and Christian origins.⁵ His ancestry is traced from Adam to Óðinn via Priam of Troy and thence to Haraldr through Skjöldr Óðinsson (albeit by a slightly different route than in *Æ4*).

HNB and each of *Æ1–5* are clearly demarcated in the manuscript by initials and/or rubrics. *HNB* begins with an elegant historiated initial “N”, its descender trailing two thirds the length of the text (*GKS 1005 fol.: 3v*). *Æ1* begins with an initial that is both smaller and far less elaborate, but it is nevertheless bigger than the initials that signal the start of *Æ3–5*, whereas *Æ2* does not have an initial at all, being signposted only by the accompanying rubric (*GKS 1005 fol.: 4r*). In her thorough analysis of the contents of *Flateyjarbók*, Elizabeth Ashman Rowe points out a largely consistent hierarchy in Magnús’s use of initials to demarcate new texts or sub-sections. According to her analysis, the size of the initial preceding *Æ1* places it firmly in the former category, suggesting that “Magnús considered at least the first chapter of [*Ættartölur*] as a separate text” which formed a “single textual unit” with *Æ2–5* (Rowe 2005: 318–19).⁶

3. See, for example, the genealogical table preserved in AM 1 e ß II fol., an eighteenth-century transcription of a fourteenth-century manuscript (Faulkes 1977: 178; 2005).
4. *Æ1* offers an entirely different Skjöldungr genealogy, naming Skjöldr as the son of Skelfir (from whom the Skilfingar descend) and grandson of Hálfdan gamli (see ill. 1).
5. Such conventions were an established feature of medieval European origin narratives from as early as the fifth century (Reynolds 1983: 375–80).
6. Rowe acknowledges that Magnús’s hierarchy was not always entirely consistent, drawing attention to the initials demarcating *Hynduljóð* in particular (Rowe 2005: 319).

Ill. 1: Abridged graph of the descendants of Fornjótr in *HNB:Æ1*. The division between the two texts in *Flateyjarbók* is indicated by the bolding of Höðr/Haukr.

It is no coincidence that both variants of the *Frá Fornjóti* myth show up in the same manuscript, nor that they were added in separate stages of its production; rather, their appearance reflects the varying principles that guided the compilation of *Flateyjarbók*. Rowe argues that Magnús Þórhallsson’s additions during the second production phase, including *HNB* and *Æ1*–5, were motivated by a desire to update or respond to the themes introduced into the compilation by Jón Þórðarson (Rowe 2005: 27–28). *HNB* responds to information and themes found in both *FN* and *Eiríks saga víðförla*, which comes directly after Magnús’s prefatory texts. It presents, as Rowe suggests, an alternative interpretation of kingship in Norway to the highly spiritual institution favoured by Jón and featured in *Eiríks saga*. On the level of the genealogies themselves, Magnús seems to have excised dynasties from *HNB* which were otherwise named in either *FN* or *Eiríks saga*. As Rowe notes, the descendants of Heiti Górrsson, who are listed in *FN*, are missing from the catalogue.

So too is the line of Þrándr Nórsson, the eponym for Þrándheimr ‘Trondheim/Trøndelag’; a Þrándr “er fyrstr red firir Þrandhæime” (*Saga Eireks Viðförla*: 29) [who first ruled over Þrándheimr] appears in *Eiríks saga* as the father of the protagonist. Conversely, the genealogies of Haraldr hárfagri expand Jón’s narrow focus on Norway and Iceland to incorporate both a Scandinavian context – conveyed by *ÆI*–4 – and a “universal” one expressed by the descent from Adam in *Æ5* (Rowe 2005: 331). This process of responding through his textual additions reveals Magnús’s prodigious skill as an editor but should not lead us to overstate the extent of his role in shaping the texts themselves.

2 Narrative and stylistic continuity

Despite their apparent demarcation as separate texts in *Flateyjarbók*, there are several indications of a narrative continuity between the two texts which demand further exploration. This is apparent from *HNB*’s opening sentence, which offers a synopsis encompassing the content of both texts:

Nu skal segia þemi til huersu Noregr bygdiz i fystu edr huersu konunga ættir hofuz þar edr i odrum londum. edr hui þeir heita Skioldungar Budlungar Bragningar Odlingar Valsungar edr Niflungar sem konunga ættirnar eru af komnar (*Huersu Noregr bygdiz*: 21)

Now we shall speak of how Norway was first settled, how the families of kings began there or in other lands and why they are called Skjöldungar, Buðlungar, Bragningar, Öðlingar, Völsungar and Niflungar, from whom the families of kings are derived.

The contents of *HNB* correspond solely to the first part of this synopsis: the settlement of Norway and the origin of the families of kings there. All but one of the royal families that are then listed are mentioned in *ÆI* as descendants of eponymous sons of Hálfðan gamli. The exception is the Völsungar, whose progenitor, Völsungr, nevertheless appears as the father-in-law of one of Hálfðan’s grandsons. That some of these families were based “i odrum londum” [in other lands] is indicated both within *ÆI* itself – which for example notes that the Buðlungar and Öðlingar

ruled Saxland ‘Saxony’ and Valland ‘Gaul’ – and in sources known to its compilers. The *Prose Edda*, for example, associates the Skjöldungr dynasty with Denmark and the Völsungar with Francia (*Edda: Prologue and Gylfaginning*: 5).⁷

It is unclear if this précis was found in earlier versions of *HNB* or was added by Magnús when he incorporated the texts into *Flateyjarbók*, as Rowe (2005: 330) suggests. If the latter was the case, it is curious that Magnús would choose to divide the texts so decisively having summarised them jointly in this way.

The grouping of the two texts in this précis is reflected in the dynasts they share, which draw a direct genealogical line from the foundation and settlement of Norway by Nórr and his offspring to the named “konunga ættir” [families of kings]. *HNB* concludes with the offspring of Nórr’s son Raumr, whose sons include Haddingr and Hringr. As noted, Haddingr and Hringr are listed along with their descendants in *ÆI*, establishing a direct line from Nórr to Hringr’s son Hálfðan gamli, the well-spring of the Skjöldungr, Buðlungr, Bragningr, Öðlingr, and Niflungr dynasties, among others, as well as the maternal ancestor of Haraldr hárfagri.

This sense of dynastic continuity is reflected on a stylistic level. This is most apparent in the preoccupation with eponymous figures which pervades both texts. Eponyms are found throughout *HNB* from Fornjótr’s sons Hlér, Logi, and Kári, whose names, denote the sea, flame, and wind (Clunies Ross 1983: 57–61), down to Nórr and his descendants, from whom Norwegian regions and locations are named. *ÆI* continues this trend with Höðr, Haddingr, and Hringr, with additional eponymous individuals scattered among their descendants.

Stylistic parallels run even more deeply than this, in the choice of language found in both texts. In *HNB*, the strength of the relationship between the descendants of Nórr and their kingdoms is repeatedly expressed with ON *v. eiga* ‘to own, to marry’ (3rd sg. pret. átti): “Rugalfri aatti Rogaland ... Freygarðr aatte Fiordu ok Fialer” [Rúgálfr owned Rogaland ... Freyjarðr owned Firðir ‘Fjordane’ and Fjalir ‘Fjaler’] (*Huersu*

7. In addition, Turville-Petre (1978–81: 14) points out that the classification of six of Hálfðan’s nine sons as so-called *sækonungar* ‘sea-kings’ and *herkonungar* ‘army-kings’ suggests that only the remaining three were necessarily intended to be based in Norway.

Noregr bygdiz: 23), and so forth. This pattern is repeated in *ÆI* with the sons of Raumr: “Haudr aatti þar ríki er kallað er Haðaland ... Hadding son Rauma aatti Haddingjadal ok Þelamörk” (*Ættartölur*: 24) [Höðr owned the kingdom which is called Haðaland ... Haddingr, son of Raumr, owned Haddingjadalr and Þelamörk ‘Telemark’], etc. *Eiga* is used in this sense fourteen times across *HNB* and *ÆI*, out of thirty total usages.⁸ Conversely, the more typical ON *v. ráða* ‘to rule’ is found on only four occasions.

The use of this verb to imply these rulers’ inherent ownership or even union with their kingdoms evokes the familiar medieval motif of rulers symbolically “marrying” the land (see, for example, Steinsland 2011: 30–32). It is integral to the legend’s creation of an inherent social hierarchy, binding the descendants of Nórr to the Norwegian regional landscape and reinforcing the legend’s more obvious etymological connections (Nórr – Norway; Rugálfr – Rogaland; Höðr – Haðaland).

2.1. *Haukr and Höðr*

Given these indications of narrative and stylistic continuity between *HNB* and *ÆI*, the boundary between the two texts is at first glance somewhat jarring. As noted, *HNB* concludes abruptly with Eysteinn illráði, who appears among the enumeration of the offspring of Raumr Nórsson. Eysteinn’s father Guðröðr is the first of Raumr’s four sons with Hildr Guðröðardóttir to be named in *HNB*, followed (in order) by Haukr, Haddingr, and Hringr. *ÆI* begins with the descendants of an apparently parentless individual named Höðr and was thus labelled “Ættartala fra Haud” by Magnús Þórhallsson in the rubric which accompanies the start of the chapter. Once Höðr’s descendants have been listed, however, *ÆI* returns to relate the offspring of Raumr’s last two sons, Haddingr and Hringr. These dynasties are thus related in the same order that their founders, the sons of Raumr and Hildr, are named in *HNB*, but with Höðr and his descendants occupying the position where we would expect to find the line of Haukr, which receives no mention.

8. Nine of the remainder relate to dynastic marriage and five to children: “Forníoti ... aatti .iij. sonu” [Fornjótr had three sons] (*Huersu Noregr bygdiz*: 21), “Dagr aatti Þoru drengiamodur” [Dagr married Þóra drengjamóður ‘mother of princes’] (*Ættartölur*: 25). Both usages are distributed across the boundary between *HNB* and *ÆI*.

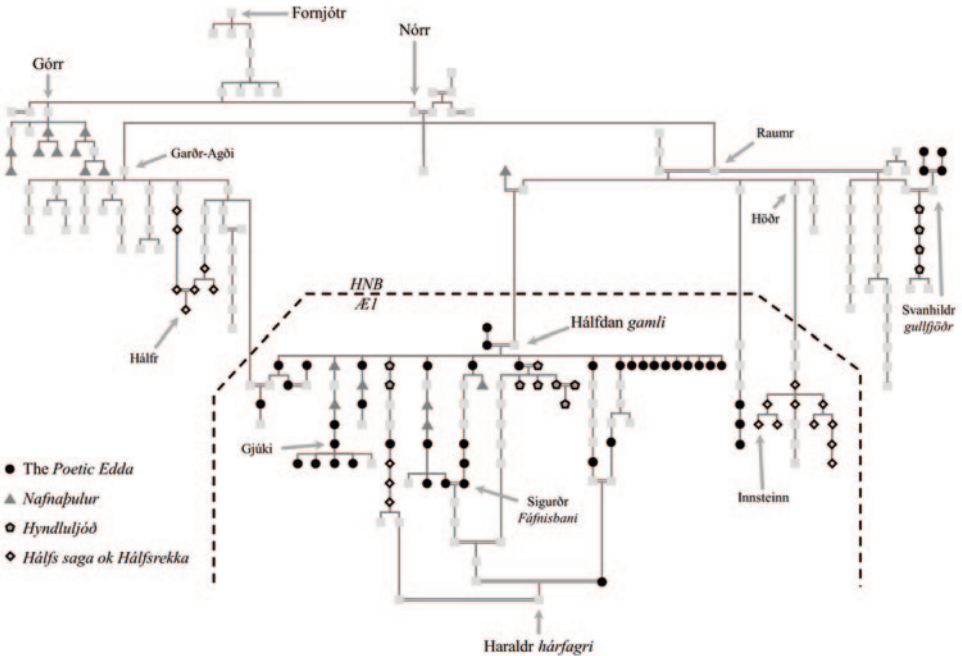
By taking account of a scribal error, it becomes clear that the genealogies actually continue over the divide without interruption. The name of Raumr's fifth child has evidently been miscopied in *HNB* as "haukr", rather than "hauðr", as Höðr is rendered in the orthography of the manuscript (*GKS 1005 fol.: 4r*). We can be certain that the error occurred in this direction as Höðr is clearly an eponym for his associated realm of Haðaland, which also follows the pattern of Hringr and Haddingr (see above); Haukr has no Norwegian regional analogue.⁹ With this error accounted for, the stylistic flow between the two texts is even more apparent. This impression of stylistic and thematic unity is strengthened even further when one looks beyond the texts themselves to the sources that informed them.

3 The common sources of *HNB* and *ÆI*

Unlike the genealogies found in each of *Æ2–5*, those in both *HNB* and *ÆI* are not copied from a single tradition, but rather cobbled together from a broad variety of sources from across the corpus of Old Icelandic literature (Allport 2022 [forthcoming]). The identification of these sources reveals strata of varying material which attest to successive stages of composition and expansion in both texts prior to their addition to *Flateyjarbók*. Dynasts found in both texts can be categorised by the certainty with which their sources can be identified. The sources which can be identified with the most confidence are those that contributed one or more sequences of names to the text. If a succession of several dynasts from the same family is found in either *HNB* or *ÆI* and in another text, then it is likely that these texts are interdependent. Given the hotchpotch nature of the genealogies in *HNB* and *ÆI*, we can assume that, in most instances, these names were borrowed into them, rather than being sourced from them.

9. Guðröðr, the eldest son of Raumr and Hildir, is also not an eponym, but this is justified within the conceit of the origin legend, as he inherits his father's kingdom of Raumaríki, which has already been named for its first ruler. The same pattern can be observed with Þrymr, the son of Garðr-Agði, who inherits his kingdom of Agðir 'Agder', and Jötunbjörn, Raumr's son by the giantess Bergðis, who inherits Raumsdalr.

This analysis reveals that both texts drew upon the same four or more key sources for upwards of eighty dynasts. The four sources which can be identified with the most certainty for both texts are the Eddic poem *Hyndluljóð*; Snorri Sturluson’s *Prose Edda*; the *Nafnaþulur* ‘Lists of Names’ which accompany several manuscripts of the latter (*Edda: Skáldskaparmál*: vol. 1, xv–xviii and 109–10); and the legendary saga *Hálfs saga ok Hálfsrekka* (Allport 2022 [forthcoming]). Each of these texts contributed names to both *HNB* and *ÆI* (see ill. 2).

Ill. 2: A visualisation of the descendants of Fornjótr in *HNB* and *ÆI* showing dynasts obtained from the same sources on both sides of the textual divide. Dynasts significant to the following discussion are labelled.

The most extensive borrowing in *ÆI* is from the *Prose Edda*, which contributed an entire passage describing the life of Hálfðan gamli and inspired the structure of this section of the genealogies. The corresponding passage in the *Prose Edda* lists Hálfðan’s eighteen sons and, for each of the last nine, notes a couple of prominent descendants. In *ÆI*, these references were extended into complete and detailed genealogies. Many of

these new dynasts were drawn from elsewhere in the *Prose Edda*, often building on the fleeting references to prominent descendants already present in the passage. Thus, the references to the legendary figures Sigurðr Fáfnisbani, Brynhildr Buðladóttir, and Gjúki, all of whom feature prominently in the *Edda*'s borrowings from the *Völsunga saga* narrative, are supplemented with the family members that appear amidst those borrowings, such as Gjúki's offspring Gunnarr, Högni, Guðrún, and Guðný (*Edda: Skáldskaparmál*: vol. 1, 47). The *Edda* was clearly also the source for Dagr Dellingsson and Sól Mundilfaradóttir, who appear in *HNB* as the in-laws of Raumr Nórsson (*Edda: Prologue and Gylfaginning*: 13). *HNB* gives them a daughter, Svanhildr gullfjöðr 'Gold-feather', who is married to Raumr's son Álfr, also referred to as Finnálfr inn gamli 'the old'.¹⁰

Several of the names of Hálfðan's descendants are drawn from a list of *sækonungar* 'sea-kings' found in the *Nafnapulur* that are attached to several manuscripts of the *Prose Edda* – including, we must assume, the one used by the compilers of both *HNB* and *ÆI*. These are distributed among the sons of Hálfðan who are identified as *sækonungar* in *ÆI* – Auði, Buðli, and Næfill – the latter two of whom also appear on the list.¹¹ A significant cluster of names from the list is also found prior to the divide among the offspring of Górr. Here, however, the situation is complicated by the fact that some of the names on the *sækonungar* list are also found in *FN*, including Górr himself. Górr's name presupposes the existence of its eponymous doublet Nórr, which is indeed attested far earlier.¹² Its appearance on the *sækonungar* list must therefore be based upon the *Frá Fornjóti* myth and not the reverse. Nevertheless, it is likely that Górr's dynasty was padded with additional names from the list during the expansion phase (perhaps noticing the existing correlation with names in *FN*).

10. See also "Family disunion", below.

11. See ill. 1, in which these individuals are represented by the dynasties they generate: the Öðlingar, Buðlungar, and Niflungar.

12. The name Nórr/Nori appears in two texts from the twelfth and/or early thirteenth centuries – the Danish *Chronicon Lethrense* and the *Óláfs saga Tryggvasonar* composed by the Icelander Oddr munkr 'the monk' Snorrason – and almost certainly appeared in the *Historia Norwegie*, a Latin text from twelfth-century Norway (*The Lejre Chronicle*: 314–15; *Historia Norwegie*: 15, 21–23, and 52–53; *Óláfs saga Tryggvasonar*: 72).

Hyndluljóð, which also refers to Hálfðan gamli, was used by a compiler of *ÆI* to supplement Hálfðan's family with additional dynasts, including Þóra drengjamóður 'mother of heroes', the wife of Hálfðan's son Dagr, and several of their descendants (*Hyndlolióð*: 291). Yet the largest direct borrowing from the poem is found in *HNB*. The son of the aforementioned dynasts Finnálfr and Svanhildr gullfjöðr is identified in *HNB* as Svanr inn rauði 'the red' and his direct descendants listed as Sæfari, father of Úlfr, father of Álfr.¹³ The corresponding verse in *Hyndluljóð* proceeds as follows:

Dú ert, Óttarr, borinn Innsteini,
 en Innsteinn var Álfi inom gamla,
 Álfr var Úlfi, Úlfr Sæfara,
 enn Sæfari Svan inom rauða.
 (*Hyndlolióð*: 290)

You, Óttarr, were born of Innsteinn, and Innsteinn was born of Álfr inn gamli, Álfr of Úlfr, Úlfr of Sæfari, and Sæfari of Svanr inn rauði.

Innsteinn also appears in *ÆI* as a descendant of Höðr through his mother Gunnlöð, in a significant borrowing from *Hálfs saga ok Hálfsrekka*.¹⁴

Hálfs saga relates the exploits (and grisly fate) of a legendary Norwegian hero named Hálfr and his band of companions. Many of the latter are found in *ÆI* among the descendants of Höðr – they include Innsteinn, his brother Útsteinn, and their cousins Hrókr inn hvíti 'the white' and Hrókr inn svartí 'the black' (see *Ættartölur*: 24; *Hálfs saga ok Hálfsrekka*: 107). Conversely, Hálfr himself appears in *HNB* along with maternal and paternal ancestry adapted from the saga; he is descended by two separate routes from Garðr-Agði, another son of Nórr.

13. This Álfr inn gamli, attested in *Hyndluljóð* and *Hálfs saga*, is the second of three individuals with this name and epithet in *HNB* and *ÆI*–5. He is not to be confused with Finnálfr inn gamli, his ancestor in *HNB*, or with the Álfr inn gamli who appears at the start of *Æ2* and is derived from the **Skjöldunga saga* tradition: see "Family disunion", below.
14. Although Innsteinn is not presented as Álfr's son in *HNB*:*ÆI*, this and Álfr's union with Gunnlöð is clarified in *Hálfs saga* (106), which itself undoubtedly drew the information from *Hyndluljóð*.

The borrowings from these four sources congregate in the most recent descendants of Nórr in both texts, from around the fourth generation after the eponymous founder figure. Furthermore, some of these sources, most notably the fourteenth-century *Hálfs saga* (Seelow 1993: 262), date from well after the earliest attestation of the *Frá Fornjóti* myth in *FN* in the 1220s. This implies that the names gleaned from these sources were added during at least one phase of expansion which occurred simultaneously in *HNB* and *ÆI*.

4 *HNB:ÆI* as a narrative unity prior to *Flateyjarbók*

This evidence for genealogical, stylistic, and thematic continuity between *HNB* and *ÆI* on the one hand and their shared use of the same key sources on the other proves beyond any reasonable doubt that the *HNB* and *ÆI* should be regarded as a narrative unity, despite their presentation as separate texts in *Flateyjarbók*. This is emphasised by the direct use of *Hálfs saga* as a source. Although the hero and his legend seem, from perfunctory references throughout the Old Norse corpus, to have been well-known, they did not have a strong literary tradition attached to them prior to the fourteenth century. Even then, this saga did not enjoy the wide circulation of texts such as the *Prose Edda* (Seelow 1993: 262).

There are two explanations for the unity of the texts as we have them. If, following consensus, Magnús is considered responsible for the compilation of the *Flateyjarbók Ættartölur*, we must conclude that he intricately crafted his first chapter of genealogies to act as a genealogical, thematic, and stylistic continuation of the pre-existing Nórr variant of the *Frá Fornjóti* myth. This interpretation requires that Magnús also undertook a significant expansion of the Nórr variant using the same sources from which he had compiled *ÆI*, producing *HNB* as it survives.

If we are to accept this interpretation, we must give Magnús a significant amount of credit for the skill with which he married *ÆI* and *HNB* stylistically, presenting the former as the culmination of the themes of the latter. However, Magnús's decision to split this narrative unity and his error in writing "haukr" for "haudr" sit uneasily with this explanation, as both indicate a less intimate awareness of the genealogical continuity between *HNB* and *ÆI* than we would expect if Magnús had shaped both texts so integrally. This encourages us to entertain a second possibility:

that *HNB* and *ÆI* existed together in some form prior to their codification as separate texts by Magnús in *Flateyjarbók*, jointly representing a previous version of the Nórr variant of the *Frá Fornjóti* myth.

An initial case for this explanation can be built on two further observations about the overall narrative unity of *HNB:ÆI* that suggest that the core narrative of *HNB* could not, on its own, have represented the version of the Nórr variant known to Magnús, but must already have included the broad narrative elements contributed by *ÆI*.

The first, and most speculative, of these, is that the abrupt end of *HNB* as it stands in the manuscript seems to bring the origin legend to a curiously negative, even subversive finale, which makes it unlikely to be the original end of the legend as Magnús received it. The text ends with Eysteinn illráði, whose father Guðröðr inherited the kingdom of Raumaríki from Raumr Nórrsson. It is noted that Eysteinn installed a dog named Saurr to rule over the Innþrændir ‘residents of inner Trøndelag’ “fyrr þat er þeir hofdu drepit Aunund, son hans” (*Huersu Noregr bygdiz*: 24) [because they had killed Öundur, his son].¹⁵ This, combined with Eysteinn’s undesirable epithet (‘ill-ruler’), jars with the function of the legend, which, as Rowe (2000: 446; 2005: 322) suggests, was to explore both the naming of the Norwegian regional landscape from Nórr’s offspring and the development of its social hierarchy. This aim must have existed to some extent in previous versions of the Nórr variant, as the dynasts it contributed to *Þorsteins saga Víkingssonar* (1–2) in the late thirteenth century included the regional eponyms Raumr, Hringr, and Álfr inn gamli. Rowe argues convincingly that one aim of the legend is to establish the immutability of the king and various other ranks of Norwegian nobility by the association of name and title, such that those dynasts or dynasties who have accepted the lower titles of jarl and hersir are no longer entitled to take up the rank of king. Yet *HNB* as we find it concludes with the satirical tale of a dog being elevated to royal status – without the acceptance of those it “ruled” – by a king whose nickname preserves for posterity his unsuitability for the role and the death of whose son ends Nórr’s line of succession on a sour note.

Accepting that the function of medieval origin legends was, as Susan Reynolds (1983: 380) put it, “to explain the present and to promote

15. The same story is found in *Hákonar saga góða* (164) and *Óláfs saga helga* (241) in the *Heimskringla* compilation and in *Af Upplendinga konungum* (145–46).

its values”, we may wonder which values were promoted by this ostensible ending, although we must also acknowledge that the motivations of medieval redactors are not always transparent. It is also conceivable that Magnús added the story to *HNB* simply to preserve it, prioritising the transmission of ancient lore over the political implications of its exact placement within the narrative.

Nevertheless, the addition of *ÆI* resolves the narrative that begins with Nórr’s creation of Norway in a manner more consistent with our expectations of origin legends. Eysteinn, Önuendr, and Saurr are now simply part of a catalogue of allusions to various legendary Norwegian heroes and rulers – such as Hálftr *berserkr* and Hrómundr Gripsson – buried within a web of genealogy. The denouement of the legend becomes the culmination of Nórr’s lines of descent in the figure of Haraldr hárfagri, the first of his progeny who would rule the entirety of the realm Nórr had created. This association of the realm’s creator with its ruling dynasty conforms to deeply entrenched origin legend motifs attested throughout the medieval period; as Faulkes (1978–9: 95) observes of the genre: “it is often unclear whether we are being told of the origin of a dynasty or of a nation”.¹⁶ By the legend’s conclusion with Haraldr, the social hierarchy of the Norwegian realm is established, and the ranks of its nobility have accepted their respective roles.

The necessity of *ÆI* as a conclusion to the narrative established in *HNB* is indicated more firmly by the second observation, based on a comparison of their combined narrative structure with *FN*. *FN* can be divided into four broad structural components:

- Fornjótr’s descent to Nórr, Górr, and Góí through his son Kári;
- The abduction and discovery of Góí and the creation of Norway;
- The division of Norway between Nórr’s offspring and Górr’s descent to Hálfðan gamli;
- The descent from Hálfðan to the “historical” subject of the legend, Jarl Rognvaldr of Mœrr.

16. Prominent examples from the twelfth century include Geoffrey of Monmouth’s *Historia regum Britanniae* ‘History of the Kings of Britain’ and Saxo Grammaticus’s *Gesta Danorum* ‘Deeds of the Danes’.

HNB on its own corresponds only to the first two of these components and a part of the third, down to the division of Norway. However, with *ÆI* appended to *HNB* the correspondence between the two narratives is much closer, only differing in narrative terms in their primary historical subject and the founder from which they descend (respectively Haraldr hárfagri and Nórr in *HNB:ÆI*).

This correspondence is not perfect. The third and fourth components in *FN* are related brusquely, whereas in *HNB:ÆI* they occupy the greater part of the narrative. In all, six generations of Górr's descendants are described, in *HNB:ÆI* the tally of Nórr's descendants extends to the sixteenth generation. This is an indication of the expansion the myth underwent during at least 160 years of transmission, from the addition of *FN* to *Orkneyinga saga* by the 1220s up to the Nórr variant's insertion into *Flateyjarbók* in or after 1388.

The key to the correlation is the figure of Hálfðan gamli. As Preben Meulengracht Sørensen (1993: 216) noted; in *FN*, Hálfðan acts as a legendary intermediary between the historical subject of the myth and his founder forbears. The figure appears in only four other surviving medieval texts: a derivative passage in *Landnámabók*, the *Prose Edda* (*Edda: Skáldskaparmál*: vol. 1, 101 and 103), *Hyndluljóð* (*Hyndlolióð*: 290), and *ÆI*. The passage describing Hálfðan's life and offspring in *ÆI* is copied almost verbatim from the *Prose Edda*. Nevertheless, when *ÆI* and *HNB* are combined, he serves exactly the same intermediary purpose as in *FN*. He is even descended from the founder brothers (although from Nórr, not Górr) by the same number of generations. This suggests that he was present in an earlier version of the Nórr variant and played a similar structural role. At some point, his presence presumably inspired the incorporation of the Hálfðan narrative from the *Prose Edda* (Allport 2022 [forthcoming]).

This similarity in narrative structure between *FN* and *HNB:ÆI* supports the suggestion that the latter two texts have history as a single unit prior to their appearance in *Flateyjarbók*; however, the clarity of this image is obscured by signs that both texts have undergone a considerable process of expansion, whether at Magnús's hands or those of an earlier redactor. To further establish the probability of the texts' shared history, we must therefore turn to a comparison with their neighbours in *Flateyjarbók*, *Æ2–5*. Do these texts belong to the same narrative unity and

share the same sources, stylistic features, and themes? Do they show signs of being the work of the same or a different compiler?

5 Family disunion: the divide between *HNB:Æ1* and *Æ2–5*

It must first be noted that the narrative continuity which is so striking between *HNB* and *Æ1* is strikingly *absent* between *Æ1* and *Æ2–5*, despite the hierarchy of initials (or the lack of one in the case of *Æ2*), which indicates that Magnús regarded *Æ1–5* as a single text. The correspondence with *FN* ends with the conclusion of *Æ1* in the person of Haraldr hárfagri. The remaining *Ættartölur* converge upon Haraldr from diverse progenitors, so it cannot be argued that they continue the goal of the origin legend to extend the line of Fornjótr and Nórr down to even more recent descendants. Furthermore, *Æ1* ends with a distinct conclusion which wraps up the conceit exploring the female descendants of Hálfðan gamli and creates a clear narrative break with what follows.

The summative passage which so clearly outlines the content of both *HNB* and *Æ1* does not necessarily apply to the remaining chapters, which we might expect if, as Sigurður Nordal believed, *HNB* was added to preface the genealogies (see Rowe 2005: 317–18 and 330). The reference to “huersu konunga ættir hofuz þar edr i odrum londum” [how the families of kings began there or in other lands] (*Huersu Noregr bygdiz*: 21) is sufficiently vague that it might apply to *Æ2–5*, particularly given that those chapters locate Haraldr’s ancestors in Sweden, Denmark, Troy and even the Garden of Eden. Yet the summary goes on to say “edr hui þeir heita Skioldungar Budlungar Bragningar Odlingar Vaulsungar edr Niflungar” [and why they are called Skjöldungar, Buðlungar, Bragningar, Öðlingar, Völsungar and Niflungar] (*Huersu Noregr bygdiz*: 21) and none of these dynasty names are defined or even appear in *Æ2–5*. Although our awareness of broader tradition informs us that the descendants of Óðinn’s son Skjöldr, who feature in both *Æ4* and *Æ5*, were referred to as the Skjöldungar, *Æ1* provides a different derivation of the name, from a Skjöldr descended of Hálfðan gamli. Most tellingly, this summary makes no reference to the Ynglingar, Haraldr hárfagri’s own dynasty. The members of this dynasty are related in *Æ3*, although again the term ‘Ynglingar’ itself is not used here – or indeed anywhere in *HNB*, *Æ1*, or *Æ2–5*. Finally, the summary makes no reference to Haraldr’s more exotic

ancestry, such as Priam of Troy or Adam. These points may amount to an argument from absence, but they illustrate the fact that the same arguments used to link *HNB* and *Æ1* cannot be so persuasively applied to *Æ2–5*.

Æ2–5 utilise genealogical traditions in significantly different ways to *HNB* and *Æ1*. This is most evident on a stylistic level. Neither *HNB* nor *Æ1* are straightforward genealogies, in the purest sense of a list of dynasts and their relationships. They are structured around two main narratives – the story of Nórr, Górr, and Góí and that of Hálfðan and his female descendants – and contain frequent embellishments, noting connections to regions and alluding to their dynasts’ involvement in other legends. Conversely, *Æ2–5* have far fewer embellishments and are otherwise simple lists of names and relationships. Deviations are primarily restricted to one introductory and one concluding remark, such as “Burri hefir konungr heitid er reed fyrir Tyrklandi” (*Ættartölur*: 26) [there was a king called Burri who ruled over the land of the Turks] and “verdr þessi tala einum manni faatt i siau tughu at medtauldum bædi Adam ok Haralldi” (*Ættartölur*: 27) [this tally was one man fewer than seventy including both Adam and Haraldr]. The only apparently legendary allusion in these genealogies is found in *Æ3* and refers cryptically to “Aun. er .ix. vetr drack horn fyrir elli sakir aadr hann do” (*Ættartölur*: 26) [Aun, who drank the horn for nine winters for the sake of old age before he died].

The embellishments of *HNB* and *Æ1* reflect the high level of creativity involved in their expansion, combining snippets of information from a wide variety of poetic and narrative sources. *Æ2–5* are far more restricted in their source material and have little crossover with *Æ1* before they inevitably merge in the generations prior to Haraldr. *Æ3–5*, in particular, copied their dynasts without embellishment from established Icelandic genealogical tradition; they have been altered only when necessary to conform to the account of Haraldr’s immediate ancestry in the preceding chapters (see ill. 3).¹⁷ As Anthony Faulkes notes (1978–79: 104), *Æ4* and *Æ5* drew upon Icelandic langfeðgatal ‘ancestral lists’ – which incorporated information from the *Prose Edda*, the tradition derived from the lost **Skjöldunga saga*, and the genealogies attested in AM 1 e ß II fol. – to trace the descent of Adam to Óðinn and thence to Haraldr hárfagri through Óðinn’s son Skjöldr. *Æ3* is a straightforward copy of the Yng-

17. *Æ5*, for example, is identical to *Æ2* from the dynast Hróarr onwards.

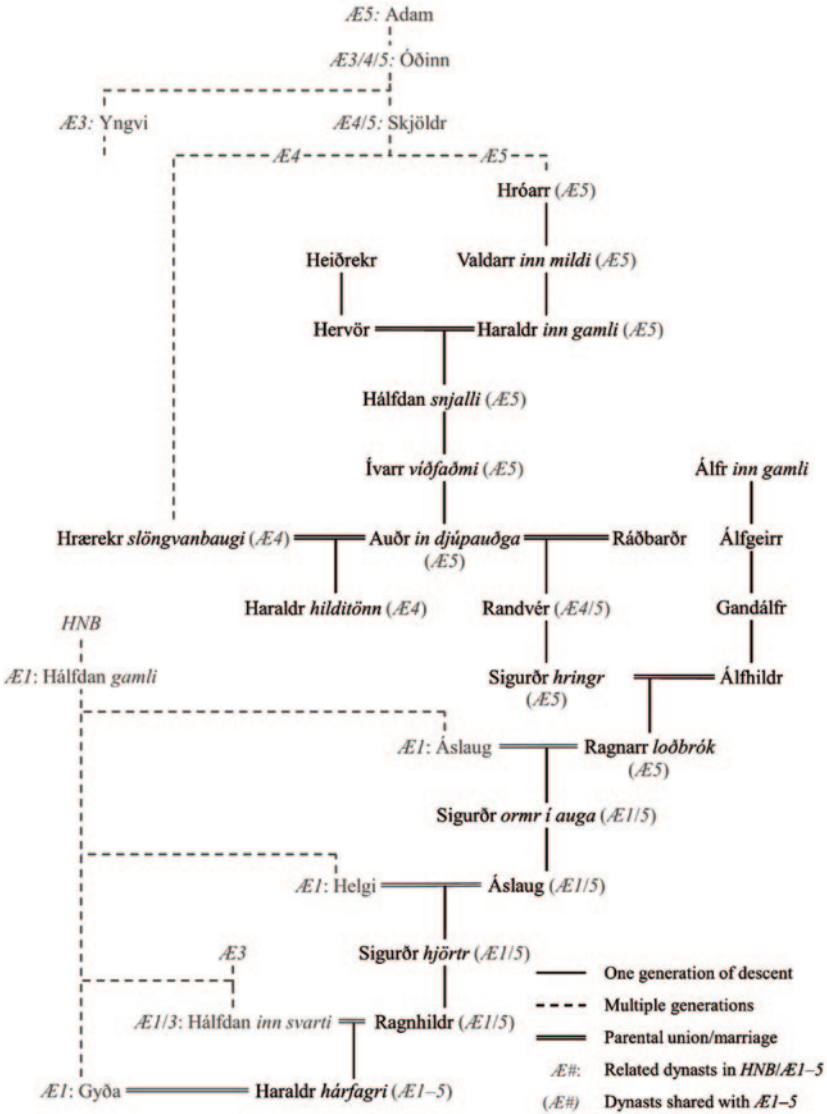
lingr genealogy derived from the poem *Ynglingatal*. This genealogy began to circulate independently of its poetic context as early as the 1130s, when it was included as an appendix to Ari fróði Þorgilsson's *Íslendingabók* (*Íslendingabók*: 27–28; Faulkes 1978–79: 96–97).

Æ2 (referred to simply as “Ættartala” by the accompanying rubric) borrowed directly from a single tradition derived from **Skjöldunga saga* and has only six dynasts which are not shared with any of Æ1–5, but also shows signs of having been tailored to place emphasis on dynasts and connections that to some extent continue the themes of *HNB:Æ1* (see ill. 3).¹⁸ There is a focus on matrilineal connections even prior to the dynasts shared with Æ1, with Auðr in djúpauðga ‘the Deep-Minded’, Hervörreið Heiðreksdóttir, and Álfhildr Gandálfsdóttir offering important links to legendary progenitors. The genealogy is also scattered with legendary heroes, such as Ragnar loðbrók and Haraldr hilditǫnn ‘Battle-Tooth’, echoing those found in the lower echelons of both *HNB* and Æ1. There is even a link to an eponymous regional ruler; the genealogy begins with “Alfr konungr hinn gamli” (*Ættartölur*: 26) [King Álf the old], who “reed fyrir Aalfheimum” (*Ættartölur*: 26) [ruled over Álfheimr].

Nevertheless, these similarities are too imperfect to indicate they are part of the same project; they appear derivative, suggesting that *HNB:Æ1* was simply their inspiration, rather than the work of the same person. A hint of this can be seen in the previous quotation, with the abandonment of the formula expressing dynasts’ union with their realm. ON v. eiga ‘to own/to marry’ is substituted with ON v. ráða ‘to rule’ and is otherwise lacking from Æ2–5 beyond four references to dynastic marriage.

In addition, Álf’s rule of Álfheimr is the only instance in which an etymological link is implied between a ruler and a territory after Æ1. However, the name of the territory in question was already defined in *HNB*: it is named for its ruler Álfur Raumsson, also known as Finnálfr inn gamli. As these texts reveal (and somewhat to the detriment of the reader’s

18. There is some evidence that compilers of *HNB:Æ1* also drew upon a text derived from the **Skjöldunga saga* tradition as a source for a small number of dynasts, most notably Helgi hvassi ‘the sharp’ and his forebears Óláfr and Hringr, who are found among the offspring of Dagr, a son of Hálfðan gamli (*Þáttur af Ragnars sonum* 1950: 301). The source text in this instance was *Ragnarssona þáttur*, a synopsis found in the manuscript compilation *Hauksbók*, to which the compilers had access. *Ragnarssona þáttur* cannot itself have been the source for Æ2 as it omits many of the names in this genealogy.

Ill. 3: Graph of Æ2 showing its relationship with the other texts under discussion.

comprehension), the name Álfr inn gamli was applied to a variety of figures throughout the Old Norse legendary corpus. No attempt is made in Æ2 to identify this genealogy's Álfr with the son of Raumr (for

example by appending the epithet Finn-), nor indeed with the individual who (as mentioned previously) was borrowed into Finnálfr's line from the poem *Hyndluljóð*. The choice to begin with Álfr inn gamli, a minor figure in the **Skjöldunga saga* tradition who appears in the maternal ancestry of Ragnarr loðbrók, suggests a relatively lacklustre attempt to conform to aspects of *HNB:Æ1*. It could be argued that this Álfr was intended to be regarded as yet another descendant of Finnálfr, who therefore does not "own" Álfheimr in the same way but simply rules it. Nothing in the text encourages this interpretation, but even if it did this does not indicate a more intimate relationship between *Æ2* and *HNB:Æ1* than mild intellectual engagement with the latter by the compiler of the former.¹⁹

Æ2 thus seems to mimic aspects of *HNB:Æ1* without the same consistency or unity of purpose and is more akin to *Æ3–5* in its loyalty to an existing tradition. As a whole, *Æ2–5* bear the hallmarks of being a subsequent project which shows an incomplete awareness of the thematic and stylistic principles of the preceding text. One logical implication of this is that the scribe Magnús Þórhallsson could not have been responsible for compiling both *HNB:Æ1* and *Æ2–5* in the form that we know them, although this cannot be demonstrated incontrovertibly.

The most likely scenario is that Magnús was responsible for compiling *Æ2–5*, in which case it is unlikely that he also compiled *HNB:Æ1*. The function of *Æ2–5* within *Flateyjarbók* gives every indication of Magnús's involvement. As Rowe observes, *HNB* and *Æ1–5* furnish Haraldr hárfagri with ancestry of an impressive geographical scope: *HNB:Æ1* and *Æ2* relate Norwegian heritage, *Æ3* Swedish, *Æ4* Danish, and *Æ5* Trojan and Christian (Rowe 2005: 331). This is consistent with Magnús's aim of expanding the more limited Norway- and Iceland-centric scope of his predecessor on the project, Jón Þórðarson, providing a motive for grouping this genealogical material in the way in which it is found (see Rowe 2005: 24, 27–28, and 330–31 for Jón's and Magnús's different approaches to historiography). In keeping with this aim of universal legitimisation, it makes sense that Magnús would simply reproduce well-established genealogical traditions which were espoused by the

19. A similarly moderate level of engagement is evident in the edits made to *HNB* identified in "form and function", above: the removal of the descendants of Heiti Górrsson and Þrándr Nórsson due to their appearance elsewhere in *Flateyjarbók*.

Norwegian and Danish royal families and by aristocratic Icelanders in their langfeðgatal. Conversely, compiling an entirely new, Norway-centric genealogical tradition (albeit based on the *Frá Fornjóti* myth) from bits and pieces of various different texts is less in keeping with this aim, particularly as this hotchpotch occasionally contradicts or otherwise conflicts with the established traditions.

Magnús clearly recognised the potential of *HNB:ÆI* to further his broader thematic goals. Although those goals are revealed by the addition of *Æ2–5*, this also allows us to recognise that *HNB:ÆI* as we know it does not wholly reflect Magnús's agenda. When combined with the previous arguments for *HNB:ÆI*'s fundamental narrative and thematic cohesion and the evidence of the shared sources which formed the basis for the myth's expansion, the likelihood that *HNB:ÆI* circulated in something close to its current form prior to its addition to *Flateyjarbók* becomes decidedly more pronounced.

6 Conclusion

The evidence of scribal errors, shared sources and structural parallels allows us to draw conclusions about the unity of *HNB:ÆI* with relative confidence. Furthermore, the absence of equivalent shared sources, themes, and style between *HNB:ÆI* and the genealogical chapters following it strongly suggests that the latter belonged to a separate, subsequent project.

However, the questions these conclusions pose force us to consider far more inscrutable circumstances. The most pressing question is, of course: why were *HNB* and *ÆI* divided? From our distant standpoint, it is difficult to understand the division, particularly given, for example, the thematic implications of ending with *Eysteinn illráði*. From a structural or thematic perspective, we might expect the divide to come before *Hálfðan gamli* as the most important intermediary between *Nórr* and *Haraldr hárfagri*, but also the point at which expanders of the tradition had incorporated vast swathes of new information and new themes, such as the focus on matrilineal connections. Magnús (if he was indeed responsible for the division and did not simply find it in his exemplar) may have wished to draw attention to *Eysteinn* or *Höðr*, for reasons which will remain obscure without having access to the scribe's thought pro-

cesses. Alternatively, the divide could have been inserted relatively arbitrarily to break up the narrative or for the sake of the *mise-en-page*. The most likely explanation may be that it was simply a mistake, perhaps occasioned by the accidental substitution of Höðr for Haukr, as the parentless Höðr therefore seemed to signal a departure from the descendants of Nórr listed prior to that point. Whatever the reason, the break is so incongruous to the structure of the narrative that it is unlikely that the same person was responsible both for splitting the texts and for compiling them in the form we know them.

Thus, by small steps, we begin to perceive the history of the tradition preserved in *HNB:Æ1*. The methodologies employed thus far have the potential to reveal far more about the Nórr variant of the *Frá Fornjóti* myth and demonstrate that it is at least as worthy of our attention as its sibling.

Bibliography

- Af Upplendinga konungum. Ed. Guðni Jónsson. *Fornaldar sögur norðurlanda*, vol. 2, 143–48. Reykjavík: Prentsmiðjan Edda h.f., 1950.
- Allport, Ben. 2022 [Forthcoming]. Genealogical Stratigraphy: Excavating an Expansion Phase in *Hversu Noregr byggðist* and the *Flateyjarbók Ættartölur*. *Viking and Medieval Scandinavia* 18.
- Beuermann, Ian. 2011. *Jarla Sogur Orkneyja*. Status and Power of the Earls of Orkney and Iceland c. 900–1300. *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages*, ed. Gro Steinsland, Ian Beuermann, Jan Erik Rekdal & Jón Viðar Sigurðsson, 109–61. Turnhout: Brill.
- Clunies Ross, Margaret. 1983. Snorri Sturluson's Use of the Norse Origin-Legend of the Sons of Fornjótr in his *Edda*. *Arkiv för nordisk filologi* 98, 47–66.
- 1993. The Development of Old Norse Textual Worlds: Genealogical Structure as a Principle of Literary Organisation in Early Iceland. *Journal of English and Germanic Philology* 92, 372–85.
- Faulkes, Anthony. 1977. The Genealogies and Regnal Lists in a Manuscript in Resen's Library. In: *Sjöttu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977*, ed. Jakob Benediktsson, 177–90. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar.
- 1978–9. Descent from the Gods. *Medieval Scandinavia* 11, 92–125.

- 2005. The Earliest Icelandic Genealogies and Regnal Lists. *Saga Book of the Viking Society for Northern Research* 29, 115–19.
- Finnbogi Guðmundsson. 1993. The Writing of *Orkneyinga saga*. In: *The Viking Age in Caithness, Orkney and the North Atlantic: Select Papers from the Proceedings of the Eleventh Viking Congress, Thurso and Kirkwall, 22 August–1 September 1989*, ed. Colleen E. Batey, Judith Jesch & Christopher D. Morris, 204–11. Edinburgh: University Press.
- GKS 1005 fol. Handrit.is, accessed November 14, 2020. <https://handrit.is/en/manuscript/imaging/is/GKS02-1005>.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. 2018. The Speed of the Scribes. How Fast could Flateyjarbók have been Written? In: *RE:writing: Medieval Perspectives on Textual Culture in the Icelandic Middle Ages*, ed. Kate Heslop & Jürg Glauser, 195–224. Zürich: Chronos Verlag.
- Hákonar saga góða. Ed. Bjarni Aðalbjarnarson. *Heimskringla*, vol. 1, 150–97. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1941.
- Halfs saga ok Hálsrekka. Ed. Guðni Jónsson. *Fornaldar sögur norðurlanda*, vol. 2, 93–134. Reykjavík: Prentsmiðjan Edda h.f., 1950.
- Historia Norwegie*, ed. Inger Ekrem & Lars Boje Mortensen. 2003. Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Huersu Noregr bygdiz. Ed. Guðbrandr Vigfússon & Carl Rikard Unger. *Flateyjarbók: En samling af norske konge-sagaer*, vol. 1, 21–24. Christiania: P. T. Mallings forlagsboghandel, 1860.
- Hversu Noregr byggðist. Ed. Guðni Jónsson. *Fornaldar sögur norðurlanda*, vol. 2, 75–87. Reykjavík: Prentsmiðjan Edda h.f., 1950.
- Hyndlolióð. Ed. G. Neckel & H. Kuhn. *Edda: die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern*, vol. 1, 288–96. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag. 1962.
- Íslendingabók. Ed. Jakob Benediktsson. *Íslendingabók; Landnámabók*, 1–28. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1986.
- The Lejre Chronicle (Chronicon Lethrense) Chapters 1–9. Ed. Carole E. Newlands. *Beowulf and Lejre*, ed. John D. Niles, 311–27. Tempe, Arizona: ACMRS, 2007.
- Meulengracht Sørensen, Preben. 1993. The Sea, the Flame and the Wind: The Legendary Ancestors of the Earls of Orkney. In: *The Viking Age in Caithness, Orkney and the North Atlantic: Select Papers from the Proceedings of the Eleventh Viking Congress, Thurso and Kirkwall, 22 August–1 September 1989*, ed. Colleen E. Batey, Judith Jesch & Christopher D. Morris, 212–21. Edinburgh: University Press.

- Óláfs saga helga. Ed. Bjarni Aðalbjarnarson. *Heimskringla*, vol. 2, 3–415. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1945.
- Óláfs saga Tryggvasonar. Ed. Guðni Jónsson. *Konunga sögur*, vol. 1, 1–191. Akureyri: Prentverk Odds Björnssonar h.f., 1957.
- Orkneyinga saga*, ed. Finnbogi Guðmundsson. 1965. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Reynolds, Susan. 1983. Medieval *Origines Gentium* and the Community of the Realm. *History: The Journal of the Historical Association* 68, 375–90.
- Rowe, Elizabeth Ashman. 2000. Origin Legends and Foundation Myths in Flateyjarbók. In: *Old Norse Myths, Literature and Society: Proceedings of the 11th International Saga Conference, 2–7 July 2000, University of Sydney*, ed. Geraldine Barnes & Margaret Clunies Ross, 441–54. Sydney: Centre for Medieval Studies, University of Sydney.
- 2004. Absent Mothers and the Sons of Fornjótr: Late Thirteenth-Century Monarchist Ideology in *Þorsteins saga Víkingssonar*. *Mediaeval Scandinavia* 14, 133–60.
- 2005. *The Development of Flateyjarbók: Iceland and the Norwegian Dynastic Crisis of 1389*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- 2009. *Ragnars saga loðbrókar, Ragnarssona þátr*, and the Political World of Haukr Erlendsson. In: *Fornaldarsagaerne: Myter og virkelighed: Studier i de oldislandske fornaldarsögur Norðurlanda*, ed. Agneta Ney, Ármann Jakobsson & Annette Lassen, 347–60. Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- 2012. *Vikings in the West: The Legend of Ragnarr Loðbrók and His Sons*. *Studia Mediaevalia Septentrionalia* 18. Vienna: Fassbaender.
- Saga Eireks Víðförla*. Ed. Guðbrandr Vigfússon & Carl Rikard Unger. *Flateyjarbok: En samling af norske konge-sagaer*, vol. 1, 29–36. Christiania: P. T. Mallings forlagsboghandel, 1860.
- Seelow, Hubert. 1993. Hálf saga ok Hálf srekka. *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, ed. Phillip Pulsiano, 262. New York: Garland Publishing Inc.
- Snorri Sturluson, Edda: Prologue and Gylfaginning*, ed. Anthony Faulkes. 2005. London: Viking Society for Northern Research.
- Snorri Sturluson, Edda: Skáldskaparmál*, ed. Anthony Faulkes. 2 vols. 1998. London: Viking Society for Northern Research.
- Steinsland, Gro. 2011. Origin Myths and Rulership. From the Viking Age Ruler to the Ruler of Medieval Historiography: Continuity,

Transformations and Innovations. In: *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages*, ed. Gro Steinsland, Ian Beuermann, Jan Erik Rekdal & Jón Viðar Sigurðsson, 13–67. Turnhout: Brill.

Turville-Petre, Joan. 1978–81. The Genealogist and History: Ari to Snorri. *Saga Book of the Viking Society for Northern Research* 20, 7–23. Ættartölur. Ed. Guðbrandr Vigfússon & Carl Rikard Unger. *Flateyjarbók: En samling af norske konge-sagaer*, vol. 1, 24–29. Christiania: P. T. Mallings forlagsboghandel, 1860.

Pátr af Ragnars sonum. Ed. Guðni Jónsson. *Fornaldar sögur norðurlanda*, vol. 1, 287–303. Reykjavík: Prentsmiðjan Edda h.f., 1950.

Þorsteins saga Víkingssonar. Ed. Guðni Jónsson. *Fornaldar sögur norðurlanda*, vol. 3, 1–73. Reykjavík: Prentsmiðjan Edda h.f., 1950.

Abstract

The origin legend referred to as *Frá Fornjóti ok hans ættmönnum* ‘Concerning Fornjótr and his Kinsmen’ is preserved in two variants in the fourteenth-century Icelandic compilation known as *Flateyjarbók*. It traces the origins of various prominent Norwegian and Orcadian dynasties to two brothers named Nórr and Górr. The variant considered to be younger of the two, referred to herein as the “Nórr Variant”, is represented by a text known as *Hversu Noregr byggðist* ‘How Norway was Settled’, which has a complicated textual relationship with five chapters of *Ættartölur* ‘Genealogies’ that follow it in the manuscript. Although related in content, the compiler of the manuscripts, Magnús Þórhallsson, who has often been attributed a role in compiling these texts, clearly demarcated them with initials. This article explores the relationship between *Hversu Noregr byggðist* and the first of these genealogical chapters. It is demonstrated that there is a continuity of narrative and style across the two texts and that both texts are indebted to the same literary traditions for the dynasts that swell the ranks of Nórr’s descendants. On this basis, it is hypothesised that the two texts should be regarded as a textual unity which was split when the manuscript was compiled. The narrative structure of the combined texts is comparable to that of the other variant of the myth, represented by the text *Fundinn Noregr* ‘Norway Founded’. It is argued that the same continuity seen between *Hversu Noregr byggðist*

A FAMILY REUNION

and the first chapter of *Ættartölur* is not shared with the remaining four chapters, and it is therefore suggested that Magnús Þórhallsson is unlikely to have been the author of the Nórr version as we know it.

Ben Allport
Universitetet i Bergen
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Postboks 7805
NO-5020 Bergen

The Old Smithy,
Great Bolas,
Shropshire
GB-TF6 6PQ

benallport793@gmail.com

Bokmål, nynorsk eller språklig nøytral?

En studie av målvedtak og målformpraksis i kommunene

Av Tom Flaten og Magnhild Vollan

Artikkelen presenterer en empirisk studie av språklig praksis knytta til målform på 277 kommuners nettsider. Materialet er todelt. Del 1, som blei samla inn høsten 2019, omfatter 271 kommuner som enten har målvedtak om nynorsk eller er språklig nøytrale. Del 2 blei samla inn våren 2020 og omfatter seks nye, sammenslåtte kommuner som består av tidligere kommuner med ulike målvedtak, der minst én hadde vedtak om nynorsk. Studien søker svar på denne problemstillinga: I hvilken grad er det samsvar mellom kommunenes målvedtak og kommunenes målformpraksis på nettsidene? I artikkelen dokumenteres manglende samsvar mellom målvedtak og målformpraksis i mange kommuner og konsekvenser av kommunesammenslåing. Et hovedfunn er at språklig nøytrale kommuner i all hovedsak fungerer som bokmålskommuner på sine nettsider. Vi drøfter på bakgrunn av dette språknøytralitet ut fra språkretthetsteori, og særleg hva som ligger i begrepet språklig nøytral kommune.

1 Innledning

Norge blir ofte trukket fram som et foregangsland når det gjelder tale-språklig toleranse og skriftspråklig variasjon (Rambø 2014: 50). Siden vi ikke har noe norsk standardtalemål, står vi fritt til å bruke dialekt i enhver sammenheng, og i skriftlig norsk forholder vi oss til to likestilte målformer som begge har stor valgfrihet i rettskrivinga. Den norske språksituasjonen gir altså språkbrukerne valgmuligheter og individuell frihet i tale og skrift, samtidig innebærer denne situasjonen lovregulering av språklig praksis på ulike samfunnsområder, blant anna i kommunene.

Lov om målbruk i offentlig teneste [mållova] (1980) understreker i § 1 at bokmål og nynorsk er likeverdige målformer som «skal vere jamstelte skriftspråk i alle organ for stat, fylkeskommune og kommune». I tråd med prinsippet om likestilling av de to målformene, som Stortinget vedtok allerede i 1885, beskriver mållova i detalj den særlige plikten stats-tjenesten har til å bruke både nynorsk og bokmål. I lovas § 5 beskrives reglene for åssen fylker og kommuner kan fatte målvedtak om nynorsk eller bokmål i henholdsvis fylkesting og kommunestyre. På kommunenivå kan en også vedta bestemmelser knytta til administrasjonsspråk og målbruksplan, uten at mållova pålegger dette. Språkbruk innenfor offentlig forvaltning er slik sett delvis lovregulert.

Denne artikkelen presenterer en studie av målvedtak og målformpraksis i kommunene. Det empiriske grunnlaget for studien er ei kartlegging av bruken av nynorsk og bokmål på utvalgte kommuners nettsider. Materialet er todelt. Undersøkelsens del 1 er avgrensa til de kommunene som enten hadde valgt nynorsk som sin målform eller som var språklig nøytrale,¹ og presenterer disse kommunenes målformpraksis slik den var før 1. januar 2020.² Undersøkelsens del 2 er avgrensa til seks sammenslåtte kommuner³ som består av tidligere kommuner med ulike målvedtak, der minst én hadde vedtak om nynorsk. Disse seks nye kommunene utgjør samtlige kommuner med denne bakgrunnen, og vi presenterer deres målformpraksis våren 2020. Materialet er henta fra kommunale nettsider siden disse utgjør ei viktig kontaktflate i våre dager. Hva kommunene gjør der, reint språklig, kan oppfattes som viktige språkpolitiske signal. Er det for eksempel slik at kommuner med målvedtak om nynorsk bruker nynorsk på nettsidene sine, mens språknøytrale kommuner bruker både nynorsk og bokmål? Mange har nok en antakelse om at språklig nøytrale kommuner bruker mest bokmål. Det har for eksempel Teigen (2001: 144) når han påstår om språklig nøytrale kommuner at «desse kommunane har alltid i hovudsak vore bokmåls-kommunar».

1. **nøytral** a1 (fra latin av *neuter* 'ingen av de to'; jamfør *nøytrum*) 1 som ikke tar parti, upartisk [...] (*Bokmålsordboka* 2020).
2. Kommunereformen gjorde at 119 av landets kommuner blei til 47 nye kommuner fra 1.1.2020 (Regjering, 2020).
3. De seks nye kommunene består av 18 tidligere kommuner (se tabell 2). 17 av disse inngår i del 1 av materialet siden de hadde målvedtak om nynorsk eller var språklig nøytrale før sammenslåinga.

Vi drøfter resultatene av kartlegginga i lys av målvedtak og setter dem inn i debatten om de to målformene i kommunal forvaltning. På denne måten søker vi svar på følgende problemstilling: *I hvilken grad er det samsvare mellom kommunenes målvedtak og kommunenes målformpraksis på nettsidene?* Gjennom kartlegginga av de seks nye kommunene i del 2 får vi dessuten mulighet til å studere utviklinga av målvedtak og målformpraksis kort tid etter kommunereformen. Avslutningsvis drøfter vi språk-nøytralitet ut fra språkrettighetsteori, og særlig hva som ligger i begrepet språklig nøytral kommune.

Det er flere grunner til at de kommunale nettsidene utgjør et interessant studieobjekt. For det første har alle kommuner egne nettsider (Grønntun 2010: 21). I stortingsvedtaket fra 2014 om universell utforming av nye nettsider retta mot allmennheten kan vi lese at «kommunene, fylkeskommunene og staten som hovedregel skal kommunisere digitalt med innbyggere og næringsliv» (Regjeringen 2014). Også på kommunenivå ses nettsidene som kommunenes «viktigste digitale portal for innbyggerne» (Indre Fosen kommune 2019). Det er betydelig interesse for kommunale nettsider, både på et forvaltningsnivå og forskningsnivå. KS har nylig laga en ny navigasjonsstruktur for kommunale nettsider som skal være godt tilpassa sektoren. Ifølge KS vil den nye strukturen sammen med prosjekter som «Klart språk» og kravet om universell utforming bidra til å sette brukeren i sentrum og å effektivisere kommunikasjonen og styrke tilliten til det offentlige (KS 2019: 2). Når det gjelder faglig eller vitenskapelig arbeid med kommunale nettsider som studieobjekt, finner vi arbeider innen forvaltningsinformatikk (Grønntun 2010) og samfunnsfag (Solvoll, Buhmann & Bang 2018).

I en spørreundersøkelse om målbruk i nynorskkommuner og utvalgte nøytrale kommuner inngår to spørsmål om målformbruk på de kommunale nettsidene (Språkrådet, Landssamanslutninga av nynorskkommunar & Nynorsk kultursentrum 2011). Denne undersøkelsen bygger på sjølrapportering fra kommunene. For øvrig er det ikke gjort mer omfattende studier knytta til målformpraksis på kommunale nettsider. Grunnen kan være at slike nettsider er en relativt ny kommunikasjonsplattform. Etter vårt syn er denne sentrale arenaen for kommunal målformpraksis moden for ei grundig kartlegging og drøfting.

Vi bygger på tidligere forskning og teori knytta til målform og språklig nøytralitet (Grønnavik 1987; Bjørhusdal 2014). Den særegne norske skriftspråkhistorien er grundig undersøkt av flere, i denne sammenheng

også det kommunale perspektivet på målform (Lilleholt og Kihl 2014). I drøftinga får særlig begrepet språklig nøytral kommune en viktig plass, og der brukes innsiktene fra Bjørhusdal (2014) om språknøytralitet. Hennes fornorsking av to relevante og viktige begreper fra språkrettighets-teori, «velmeinande likesæle» og «raus rettferd» (Bjørhusdal 2014: 69f.), blir sentrale for vår drøfting. I artikkelen vektlegger vi presentasjonen av empiriske funn som vi deretter drøfter i lys av teoretiske perspektiver.

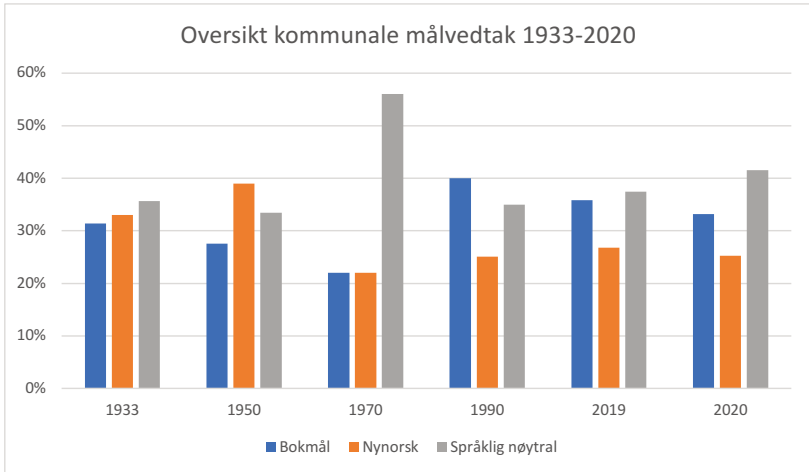
2 Bakgrunn

Nedenfor gis først en presentasjon av en del begreper som er sentrale i denne studien. Deretter gjør vi greie for teoretiske perspektiver på språklig nøytralitet, faglig arbeid om målformene og nyere språkpolitiske dokumenter. Gjennom dette belyser vi noen teoretiske, forskningsmessige og samfunnmessige forhold ved temaet. Denne bakgrunnen trekker vi seinere inn i drøftinga av de empiriske funna.

2.1 Sentrale begreper

Kommunenes målformvalg eller *målvedtak* er avgjørende for vårt utvalg av kommuner. Det er mållova (1980) som legger grunnlaget for valg og inndeling av kommunene i materialet. I § 5 i mållova står det at kommunestyret kan vedta hvilken målform en ønsker å få skriv fra staten på. Dette blir kalt *kommunalt tjenestemål*. Eventuelt kan det vedtas at kommunen skal være språklig nøytral, noe som betyr at en ikke krever én bestemt målform. Videre står det at en kommune som ikke gjør vedtak om målform, skal regnes som språklig nøytral. Vårt utvalg av kommuner er basert på oversikten over kommunenes målvedtak gjengitt i «Forskrift om målvedtak i kommunar og fylkeskommunar» høsten 2019 og våren 2020.

Figur 1 viser oversikt over fordelinga av målvedtak i kommunene fra 1933 til 2020. Med mållova av 1930 blei det innført at kommunene kunne gjøre målvedtak (Grønvik 1987: 40), og dette blei videreført i mållova av 1980.

Figur 1: Oversikt over målformvedtak i kommunene fra 1933 til 2020 i prosent.⁴

Figur 1 viser ei jevn fordeling mellom de tre alternativa i 1933. Andelen kommuner med nynorsk økte fram til 1950, mens andelen bokmålskommuner falt. Etter de mange kommunesammenslåingene på 1960-tallet økte andelen språknøytrale kommuner. Deretter økte andelen bokmålskommuner fram mot 1990. Etter kommunereformen i 2020 har andelen språklig nøytrale kommuner økt igjen, men ikke i like stor grad som etter kommunesammenslåingene på 1960-tallet.

Kommunene kan i tillegg fatte egne vedtak om *administrasjonsspråket*. Administrasjonsspråket er målformen kommunen og dens ansatte skal benytte i sitt arbeid. Gramstad & Lilleholt (1983: 42) understreker at «[d]et har vore vanleg å tolke vedtak om å krevje ei viss målform slik at vedtaket også gjeld tenestemålet⁵ for dei kommunalt tilsette», men at det kan gjøres særskilt vedtak om dette. Tvitekkja (2010: 24) peker på at administrasjonsspråket i all hovudsak er det samme som i kommunenes målvedtak: «Det er ofte samsvar mellom målforma i målvedtaket, som rettar seg «oppover» mot statsadministrasjonen, og det kommunale administrasjonsspråket som rettar seg «utover» – til innbyggjarane i kom-

4. Tall for 1933 og 1950 fra Vogt-komiteén (1966: 6). Tall for 1970 og 1990 fra Grepstad (2005: 437–438). Tall for 2019 og 2020 fra forskrift om målvedtak på lovdata.no.

5. Her brukes *tjenestemål* om målformen de kommunalt ansatte skal bruke, altså *administrasjonsspråk*.

munen». Det finnes ingen fullstendig oversikt over administrasjonsspråk i kommunene, og Grepstad (2005: 429) påstår sågar at «nokre kommuner veit heller ikkje sjølve kva vedtak som finst om dette». I en undersøking om målbruk i nynorskkommuner og utvalgte nøytrale kommuner (Språkrådet et al. 2011: 6f.) svarer 21 % at målvedtaket også gjelder for administrasjonsspråket. 63 % har vedtatt at administrasjonen skal bruke nynorsk, 11 % har vedtatt at administrasjonen kan velge, mens 6 % svarer at kommunen ikke har fatta vedtak om administrasjonsmålet.

Kommunene kan også lage egne *målbruksplaner*, for eksempel kan en språknøytral kommune lage en plan om å likestille nynorsk og bokmål, eventuelt bestemme hvilke saksområder som skal ha dokumenter på den ene målformen og hvilke som skal ha på den andre. Lilleholt og Kihl (2014: 34) peker på målbruksplaner som et særlig virkemiddel for å ivareta nynorsken i språknøytrale kommuner. De understreker at planene må ha «klare retningslinjer for språkbruk og språkrøkt i kommunen». Vi har ikke tatt hensyn til målbruksplaner i denne studien, men vi registrerer at slike planer er blitt mer utbredt etter kommunereformen i 2020.

Når statlige organ skal sende ut skriv til flere kommuner i et avgrensa område, for eksempel til alle kommunene i et fylke, skal de bruke *flertallsmålformen*. Flertallsmålformen er i mållova § 7 definert som den målformen som flertallet av kommunene i området har vedtatt. Tvitekkja (2010: 25) peker på at regionale statsorgan, som fylkesmennene (nå: statsforvalterne), kan ha tjenestemål, og dette skal være flertallsmålformen i det aktuelle fylket.

Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa [opplæringslova] (1998) gir i § 2-5 kommunene ansvar for å gi forskrift om hvilken målform som skal være *hovedmål* i de enkelte skolene. Hovedmålet skal brukes i skriftlig opplæring og i skriftlig arbeid, mens elevene skal ha opplæring i begge målformer de to siste åra i grunnskolen. I samme paragraf beskrives kommunenes plikter i møte med rettigheter elevene og foreldrene har når det gjelder målformene i grunnskolen, blant anna at det skal holdes rådgivende avstemning i forbindelse med spørsmål om skifte av skolens hovedmål.

I den faglige omtalen av målformenes posisjon i ulike landsdeler brukes ofte begreper som *kjerneområder* og *grenseområder* eller *randsoner*. Lunde (2020: 119f.) sier at felles for de kommunene som gjerne blir kalt kjerneområdet for nynorsk, er at nynorsk er den samfunnsbærende målformen, både tradisjonelt og i dag. Også i de kommunene som kalles ny-

norskens randsoner, har nynorsk tradisjonelt vært den samfunnsbærende målformen, men den er nå i tilbakegang. Randsonene kan også være kommuner som grenser til bokmålsdominerte kommuner. Disse begrepene er omdiskutert, og i praksis er de først og fremst basert på opplysninger om skolemål. Med henvisning til tall fra Grunnskolens Informasjonssystem (GSI) om elevenes opplæringsmålform (se tabell 1) utgjør deler av følgende fylker kjerneområdet for nynorsk: Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal og Hordaland. Her skiller Sogn og Fjordane seg særlig ut som et sammenhengende kjerneområde for nynorsk. For Møre og Romsdal er det Sunnmøre som er del av nynorskens kjerneområde, med unntak av byen Ålesund. I Hordaland er det et tydelig skille mellom Bergens-området, som er dominert av bokmål, og de øvrige delene av fylket der nynorsk står sterkt. Nynorsk er også noe utbredt som skolemål i Rogaland, Opppland og Telemark. I grenseområdene eller randsonene finner en kommuner med både bokmåls- og nynorskskoler (Nordal 2011: 114).

Tabell 1 (under): Grunnskoleelevenes opplæringsmålform i prosent, skoleåret 2019–20. Tall fra GSI.⁶ Elever med samisk som morsmål er ikke tatt med.

Fylke	Bokmål	Nynorsk			
Østfold	100	0	Vest-Agder	97	3
Akershus	100	0	Rogaland	78	22
Oslo	100	0	Hordaland	62	38
Hedmark	100	0	Sogn og Fjordane	2	98
Oppland	84	16	Møre og Romsdal	51	49
Buskerud	98	2	Trøndelag	100	0
Vestfold	100	0	Nordland	100	0
Telemark	91	9	Troms	100	0
Aust-Agder	95	5	Finnmark	100	0
			Norge	88	12

2.2 Teoretiske perspektiver på språklig nøytralitet

Flere tar et språkpolitisk perspektiv når de undersøker og drøfter forholdet mellom bokmål og nynorsk. Thingnes (2020) undersøker åssen avgjørelsen om å ha nynorsk som hovedspråk ved Høgskulen på Vestlandet blei begrunna og konkretisert i institusjonens arbeid med språkpolitiske retningslinjer. Hun drøfter hva som skjer i det språkpolitiske feltet mellom ideal og realitet. Videre viser hun åssen nynorsk er del av

6. Prosenttalla er avrunda etter vanlige regler. I tabellen følges fylkesinndelinga som gjaldt ved skolestart 2019.

en minoritetsspråksdiskurs der språkvalg stadig må forklares og begrunnes.

Nordal (2017) tar utgangspunkt i at alle språk har en kulturell egenverdi og at språkpolitikken derfor må utformes slik at staten tar vare på denne verdien, sjøl om det fører til favorisering av små og utsatte språkgrupper. Videre sier hun at «[s]pråkpolitikken vil vere ulik om ein vil sikre språket sin eksistens eller om ein har språkleg nøytralitet som mål» (Nordal 2017: 239). Hun hevder at statlig nøytralitet ikke er nok til å opprettholde mindretallsspråket nynorsk, verken i opplæringa eller i det norske samfunnet ellers. Bjørhusdal (2015) analyserer forvaltninga av nynorsk og bokmål i skoleverket. Hun peker også på at språkpolitikken på dette området har hatt som mål å sikre nøytralitet, men at det kan ha vært til hinder for mindretallet, altså nynorskelevene.

I en annen artikkel presenterer og drøfter Bjørhusdal (2016) norsk språkforvaltning sett i lys av en velferdsteoretisk kontekst. Det betyr at Bjørhusdal ser på språket som en del av velferdsmodellen, for eksempel hvilke offentlige reguleringer gjennom velferdsstaten som tar vare på folks språklige rettigheter. I denne sammenheng er det særlig drøftinga av begrepet *språknøytralitet* som er interessant. Her sier Bjørhusdal (2016: 107) at «statleg språknøytralitet rett og slett ikkje er mogleg». Det begrunnes med at staten alltid vil være en språkinstitusjon fordi den må uttrykke seg gjennom språk. Dette er et teoretisk utgangspunkt som Bjørhusdal (2014) også har i si doktorgradsavhandling. Der løfter hun fram forholdet mellom bokmål og nynorsk i et språkpolitisk perspektiv. Hun belyser den historiske utviklinga og setter den norske språksituasjonen inn i en teoretisk sammenheng, med vekt på teori knytta til språkrettigheter. Innen språkrettighetsteori er begrepet *språknøytralitet* et sentralt, men dels omstridt begrep.

Bjørhusdal (2014: 68) skiller mellom nøytralitetspolitikk som enten støtter positive eller negative rettigheter. Positive rettigheter kobler hun til begrepet «evenhandedness» av Carens (2000: 77–78). Bjørhusdal (ibid.: 69) kaller det «raus rettferd», og beskriver det som en nøytralitet der staten tilrettelegger aktivt for alle språkgrupper. Negative rettigheter kobles til Kymlickas begrep «benign neglect», kalt «velmeinande likesæle» av Bjørhusdal. Patten og Kymlicka (2003: 32) sier at minst mulig statlig involvering, også i språkspørsmål, vil være et mål. Imidlertid sier de at sjøl om staten kan holde seg unna språkbruk i den private sfære, er det umulig for staten på andre områder: «there is no way for it [staten]

to avoid taking a stand on a whole series of other language policies» (ibid.). Det gjelder for eksempel offentlige tjenester og offentlig skole. Bjørhusdal (2014: 71) oppsummerer med at «[e]in verdinøytral stat bygd på negative rettar kan ikkje aktivt tilretteleggje for eit mindretalsspråk».

Bjørhusdal (2014: 459) bygger altså på en modell for språklig nøytralitet som tar utgangspunkt i språkpolitikken «(eventuelle) prosedurale argumentasjon og spør om denne stør positive eller negative rettar». Bjørhusdal sier videre at hennes materiale viser «at norsk språkpolitikk i heile den granska perioden gjev nynorskbrukarar positive rettar» (ibid.). Bjørhusdal granska språksituasjonen mellom 1885 og 2005, og hun konkluderer med at nøytralitetspolitikk prega perioden fram til 1980, særleg raus rettferd (ibid.: 486). Språksikring blir et viktigere begrep i den nyere delen av historien, og språksikringspolitikk er politikk som skal sikre mindretallets språk, og legitimeres blant anna gjennom egenverdien språket har for brukerne (ibid.: 78). I perioden etter 1980 meiner Bjørhusdal at politikken vakler mellom nøytralitet og språksikring. At en har gått bort fra samnorsktenken, fører til at de to skriftspråka får en større egenverdi som sjølstendige skriftspråk.

2.3 *Faglige arbeider om målform*

Heilt siden mållova i 1930 ga åpning for språklig nøytrale kommuner, meiner Grønvik (1987: 234) at begrepet har vært utfordrende fordi det var uklart «kva som i røynda låg attom nemninga *nøytral*». Da spørsmålet om statlig tjenestemål blei reist på 1920-tallet, ville Noregs Mållag at kommunene skulle kreve statlige skriv på nynorsk, og seinere gjorde Riksmålsforbundet det samme for bokmål. Det førte ifølge Grønvik til «det tredje standpunktet», altså at noen kommuner ikke tok et standpunkt, eller at noen kommuner faktisk gjorde «vedtak om å krevja tilfang på bae målformer frå staten» (ibid.). Grønvik viser vidare at flere av disse kommunene grunnga dette med at «dei ønskte å vera nøytrale i høve til målstriden» (ibid.: 235). Mållova omtalte ikke de nøytrale kommunene, og de blei også i liten grad behandla i forskriftene som fulgte de neste åra. En kunne tenke seg at språknøytrale kommuner skulle få statlige skriv på begge målformer, men regjeringa valgte ei tilnærming som tolka de språklig nøytrale kommunene som «likesæl med målform» (ibid.: 242). Dermed kunne statens organ fritt velge målform i kommunikasjon med disse kommunene.

Målformpraksis i språklig nøytrale kommuner er i liten grad undersøkt tidligere. Som nevnt ovenfor meiner Teigen (2001: 144) at språklig nøytrale kommuner i all hovedsak er bokmålskommuner. Det virker mest basert på en allmenn opplevelse, men kan naturligvis også begrunnes ut fra opplæringsmålform i landets kommuner som tabell 1 gir en oversikt over. Vikør (2011: 87) diskuterer også begrepet språklig nøytral kommune, og hans antakelse er: «Omgrepet "nøytral" i denne sammenheng betyr nok i realiteten "bokmål", i alle fall i større byar, men i mindre kommunar der nynorsk har ei viss stilling blant folk, kan det nok tenkjast at "nøytraliteten" er meir reell, altså opnar for ein viss bruk av begge målformene». Vi ser at Vikør skiller mellom ulike typer kommuner, men han gir ingen entydig beskrivelse av språklig nøytral kommune.

I en spørreundersøkelse (Språkrådet et al. 2011) om målbruken i de 114 nynorskkommunene og 11 nøytrale kommuner der nynorsk tradisjonelt står sterkt blant innbyggerne, blei det stilt spørsmål blant anna om målform i skriv fra staten, om administrasjonsspråket i kommunene og om målformbruk i interkommunale og kommunale foretak. Den totale svarprosenten er 72 %, men varierer noe fra spørsmål til spørsmål. Trass i at undersøkelsen kun bygger på sjølrappoterering fra kommunene, har den noen interessante poeng, og vi trekker fram to som er relevante her. Det første er at 13 kommuner med målvedtak om nynorsk svarte at de var språklig nøytrale, noe som betyr «at ein del av (dei tilsette i) kommunane ikkje er klar over at nynorsk er gjeldande målvedtak, eller over kva eit målvedtak inneber» (Språkrådet et al. 2011: 2). At situasjonen er slik⁷, kan skape utfordringer i målformpraksisen. Det andre poenget gjelder svara på de to spørsmåla som handler om målformbruk på de kommunale nettsidene. Ifølge talla som gjelder for nynorskkommunene, bruker 92 % nynorsk, mens 8 % bruker både nynorsk og bokmål. Når en ser på talla for alle kommunene i undersøkelsen, svarer 18 % at de bruker både nynorsk og bokmål på nettsidene sine (ibid.: 8). Undersøkelsen er uklar på flere punkt, blant anna på svarfordelinga mellom gruppene av kommuner som inngår i materialet. Den gir likevel et klart inntrykk av at nynorsken står sterkere i nynorskkommuner enn i de få språknøytrale kommunene som deltok.

7. Dette fører til at bildet av målbruken i kommuner som svarer at de har nynorsk som målvedtak, blir «noko unøyaktig» (Språkrådet et al. 2011: 2).

I en rapport utarbeida for Noregs Mållag gir Lilleholt og Kihl (2014) en historisk oversikt over nynorskens posisjon gjennom tidligere endringer i kommunestrukturen. Deres hovedfunn i rapporten er at tidligere sammenslåinger har gått hardt ut over nynorsken. Lilleholt og Kihl frykter at nynorsken vil komme dårlig ut med kommunereformen i 2020 også, og peker på konkrete geografiske områder hvor de meiner at nynorsk er mest pressa:

Nynorsken er mest truga der han stod svakt frå før – i randsonene på Austlandet, Sørlandet og Nord-Møre [sic], i tillegg til rundt dei store vestlandsbyane, særleg Ålesund, Haugesund og Stavanger/Sandnes. Til saman representerer dette eit alvorleg trugsmål mot det fotfestet nynorsken har i Noreg. (Lilleholt og Kihl 2014: 21)

De nynorskområdene som Lilleholt og Kihl her utpeker som særlig sårbare, er områder som vi også har et særlig blikk på i vår kartlegging og drøfting av målformpraksis på kommunenes nettsider.

I ei drøfting av hva som trengs for å sikre et språk under press, her nynorsk, tar Gramstad (2019) opp hva som bør gjøres på ulike forvaltningsnivå. Gramstad viser til at flere offentlige organ får større geografiske virkeområder, og at dette «vil føra til fleire såkalla språkleg nøytrale forvaltningsområde» (Gramstad 2019: 27). Han fastslår at i slike områder er bokmål i praksis blitt dominerende, og at «[e]in auke i språkleg nøytrale område betyr såleis mindre bruk av nynorsk» (ibid.). Derfor meiner Gramstad at en må vurdere å innføre kvoteordninger for bruk av nynorsk i språklig nøytrale områder. Sammenslåing av kommuner vil føre til sentralisering og mindre bruk av den minst brukte målformen. Gramstad peker også på at «[k]ommunal sektor er i dag unnateken frå konkrete reglar om språkbruk, bortsett frå på utdanningsfeltet» (ibid.). Det er ikke gode grunner for at kommunal sektor skal være unntatt fra regler om språkvern og språkbruk, meiner Gramstad.

2.4 Nyere språkpolitiske dokumenter

I stortingsmeldinga *Mål og mening* (2007–2008) uttrykte Stoltenberg-regjeringa at «[d]et overordna målet for språkpolitikken må difor vera å sikra det norske språkets posisjon som eit fullverdig, samfunnsberande språk i Noreg» (Kultur- og kyrkjedepartementet 2008: 14). Videre pekte regjeringa på at den ville legge til rette for likestilling mellom bokmål og

nynorsk. For å nå disse måla foreslo regjeringa flere tiltak som Stortinget stilte seg bak. Blant anna blei det understreka at bindende målbruksregler kun finnes for staten og statlige organ, men som et tiltak ville en at kulturdepartementet skulle gjennomgå og greie ut «om det bør vera nærare målbruksreglar også for kommunesektoren» (ibid.: 51). Sjølv om det ikke har kommet slike regler, er det liten tvil om at denne stortingsmeldinga er en sentral premissleverandør for målformsituasjonen i dag.

Arbeidet med ny språklov er på samme måte relevant i denne sammenheng. Den 12. mai 2020 la Solberg-regjeringa fram forslag til ny språklov og ny stortingsmelding om språk. Innledningsvis posisjonerer regjeringa seg med en offensiv og heilhetlig språkpolitikk:

Med denne proposisjonen vil regjeringa leggje grunnlaget for ein offensiv språkpolitikk som omfattar dei språka den norske staten har ansvar for. Eit hovudmål med språkpolitikken er å sikre norsk som hovudspråket i Noreg, som samfunnsberande språk for heile landet, og som forvaltningsspråk i alle sektorar. (Kulturdepartement 2020: 7)

Videre fastslås det at «[s]jølv om skriftspråka bokmål og nynorsk heilt sidan jamstillingsvedtaket i 1885 har vore formelt jamstilte, er mindretalsspråket nynorsk stadig utsett for press frå bokmål» (ibid.: 10). Det understrekes at språkpolitikken skal fremme reell jamstilling mellom de to skriftspråka, og at «[d]et offentlege har eit særleg ansvar for å fremje nynorsk som det minst bruka språket. Dette inneber at situasjonen for nynorsk som mindretalsspråk blir vurdert særskilt, til dømes i politikkutvikling eller regelverksarbeid som gjeld norsk språk» (ibid.). Vi ser her at det er en prinsipiell forskjell i jamstillingsbegrepet i de to stortingsmeldingene, ved at 2020-meldinga særlig støtter mindretallsmålformen. Et viktig punkt i lovarbeidet har også vært knytta til spørsmålet om den nye språklovas virkeområde. Dette drøftes i meldingsdelen (ibid.: 97–98). Mållova (1980) sitt virkeområde omfatter kun statsorgan, men i regjeringas forslag til ny språklov vil fylkeskommunene få et større ansvar, mens kommunene fortsatt ikke vil bli en del av virkeområdet (ibid.: 98).

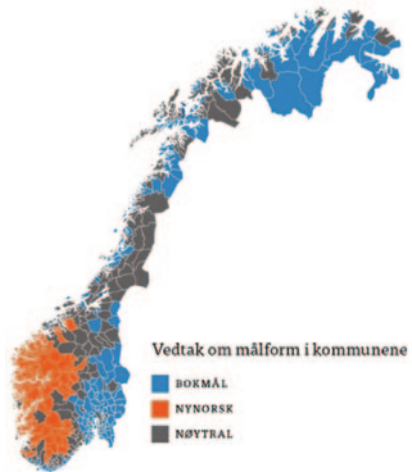
3 Materiale og metode

Materialet består av registreringer av målformbruken fra utvalgte kommunale nettsider. Materialet er todelt, både fordi innsamlingsarbeidet ble gjort til ulik tid og fordi utvalget er ulikt. Del 1 ble samla inn høsten 2019, mens del 2 ble samla inn våren 2020.

Del 1 utgjør hoveddelen og består av registreringer fra nettsidene til 271 kommuner. De kommunene som inngår i materialet, hadde enten valgt nynorsk som sin målform⁸ eller var språklig nøytrale. Det er altså ikke gjort registreringer for de resterende 151 kommunene som hadde valgt bokmål som sin målform. Denne avgrensinga er gjort fordi det etter vår vurdering ikke er av interesse å undersøke målformbruken på bokmålskommunenes nettsider. Det er høyst sannsynlig at disse kommunene bruker bokmål i kommunikasjonen «utover» til innbyggerne (jf. også Tvitekkja 2010). Dette har sammenheng med at opplæringsmålformen er bokmål. Tabell 1 viser at alle grunnskoleelevene i ni fylker har bokmål som opplæringsmålform. Videre gir kartet i figur 2 sammen med tabell 2 et inntrykk av åssen målvedtaka fordeler seg geografisk.

Fylke	Nøytrale	Nynorsk	Bokmål
Østfold	2	0	16
Akershus	5	0	17
Oslo	1	0	0
Hedmark	7	0	15
Oppland	10	7	9
Buskerud	5	3	13
Vestfold	3	0	6
Telemark	9	8	1
Aust-Agder	7	4	4
Vest-Agder	6	2	7
Rogaland	12	11	3
Hordaland	3	30	0
Sogn og Fjordane	0	26	0
Møre og Romsdal	12	22	1
Trøndelag	36	0	12
Nordland	21	0	23
Troms	15	0	9
Finnmark	4	0	15
Til sammen	158	113	151

Tabell 2: Fordeling av målvedtak i kommunene etter fylke, per 31.10.2019.

Figur 2: Kart over målvedtak (Bolstad 2016).

8. Disse kommunene omtales nedenfor også som nynorsk kommuner.

Del 1 av materialet består av 271 maler og 1314 nyhetssaker i alt. Registreringsarbeidet blei utført i løpet av to dager i oktober 2019, og skjedde i to operasjoner. Først blei målformbruken i nettsidenes mal, altså de faste elementene på forsida som overskrifter og meny punkt, registrert og dokumentert. Deretter registrerte og dokumenterte vi målformbruken i de fem siste nyhetssakene på nettsidene. Dokumentasjonen består av skjermbilder av både forsida på hver nettside og av hver enkelt nyhetssak. Nyhetssakene er henta fra meny punkt kalt «nyheter», «aktuelt» eller liknende. Enkelte nettsider hadde færre enn fem nyhetssaker, og der registrerte vi alle tilgjengelige nyhetssaker. De ulike delene av materialet blei lagra digitalt og koda.

Del 2 av materialet består av registreringer av målformbruken på nettsidene til seks nye kommuner, sammenslått fra 1.1.2020. Disse kommunene består av til sammen atten tidligere kommuner. Felles for de nye kommunene er at deres tidligere kommuner hadde ulike målvedtak, der minst én kommune hadde vedtak om nynorsk. Disse seks kommunene er det totale antallet nyetablerte kommuner som kan beskrives på denne måten. I tabell 3 gis en oversikt over kommunene og de atten tidligere kommunene som de består av.

Del 2 av materialet består av 6 maler og 60 nyhetssaker i alt. Registreringsarbeidet blei gjort i mai 2020, og fulgte samme retningslinjer som i del 1, med én forskjell idet antall nyhetssaker blei utvida fra fem til ti per kommune. Denne utvidelsen hadde som formål å skaffe et større materiale fra de nye kommunenes nettsider. På denne måten får vi et bedre empirisk grunnlag til å drøfte Gramstad (2019) og Lilleholt og Kihl (2014) sine synspunkt om språklige konsekvenser ved kommunesammenslåinger.

Innsamlinga var reint deskriptiv idet vi kun registrerte målform uten for eksempel å vurdere språklig korrekthet eller liknende. Det oppsto imidlertid utfordringer ved maler og nyhetssaker hvor det var vanskelig å bestemme hvilken målform som var brukt, fordi vi der fant innslag av både bokmål og nynorsk. I registreringsskjemaene hadde vi tatt høyde for dette ved å legge inn «blanda mal» for nettsider som brukte både nynorsk og bokmål i faste elementer på sine forsider. For nyhetssakene hadde vi ikke en slik blandingskategori, men vurderte hvilken målform som dominerte, og registrerte denne.

Vårt materiale er omfattende og mangfoldig. I analysen har vi derfor valgt å bruke deskriptiv statistikk som er «eit hjelpemiddel for å avdekke

Tabell 3: Oversikt over kommunene som del 2 av materialet er henta fra.

Seks nye kommuner per 1. januar 2020, fordelt etter målvedtak	De 18 tidligere kommunene, fordelt etter målvedtak		
	bokmål	språklig nøytral	nynorsk
Språklig nøytrale kommuner:			
Sandnes		Sandnes	Forsand
Stavanger	Stavanger	Rennesøy	Finnøy
Molde		Molde	Neset Midsund
Nynorskkommuner:			
Midt-Telemark		Sauherad	Bø
Ullensvang		Odda	Ullensvang Jondal
Ålesund		Ålesund	Ørskog Skodje Haram Sandøy

og synleggjere den informasjonen som ligg i eit slikt materiale» (Befring 1994: 161). Når resultatane presenteres, faller det naturleg å framstille nye informasjon gjennom tabeller, mens dei viktigste funna kommenteres i løpende tekst. Registreringene av målformbruk er systematisert ut fra om kommunen hadde valgt nynorsk som målform eller var språklig nøytral.

Ettersom studien er basert på et todelt materiale, brukes den fylkes- og kommuneinndelinga som gjaldt i 2019 i presentasjonen av materialets del 1. I presentasjonen av materialets del 2 er den nye kommuneinndelinga presisert.

4 Resultater

Resultatpresentasjonen faller i tre deler. De to første delene presenterer hovedfunn i henholdsvis del 1 og del 2 av materialet. I den tredje delen presenteres de to målformenes posisjon før og etter kommunesammenslåingene. I alle delene presenteres først målformbruken i malene på de kommunale nettsidene, deretter målformbruken i nyhetssakene. Presentasjonen begynner med overordna resultater og går vidare med nærmere konkretisering og eksemplifisering.

4.1 Hovedfunn i del 1 av materialet

Nedenfor presenteres hovedfunn gjort i materialets del 1 som blei samla inn høsten 2019 i et utvalg som består av 158 språknøytrale kommuner og 113 nynorskkommuner.

4.1.1 Målformbruk i nettsidemalene

Et hovedfunn er at nesten alle nettsidemalene til de språknøytrale kommunene er på bokmål. I kommunene med målvedtak om nynorsk står nynorsk sterkt i malene, men bildet er ikke like entydig her.

Tabell 4: Oversikt over målformbruk i nettsidemalene, fordelt etter målformvedtak.

Språknøytrale kommuner (158)			Nynorskkommuner (113)		
Nynorsk	Bokmål	Blanda	Nynorsk	Bokmål	Blanda
2	155	1	99	4	10

Tabell 4 viser at heile 155 av de 158 språknøytrale kommunene bruker nettsidemaler på bokmål, mens to bruker maler på nynorsk. Disse to er Lesja kommune i Oppland og Hå kommune i Rogaland (se vedlegg 2). En kan merke seg at vi i disse to fylkene finner områder som hører til nynorskens randsoner. Det ene eksempelet på bruk av blanda mal hører til i Hordaland som tradisjonelt regnes til kjerneområdet for nynorsk.

For de 113 nynorskkommunenenes vedkommende er bildet mer sammensatt. I denne delen av materialet er det 99 nynorskmaler, ti blanda maler og fire bokmålsmalar (se vedlegg 1 og 3). Tabell 5 viser at alle nynorskkommunene i de tre fylkene Oppland, Buskerud og Sogn og Fjordane har nettsidemalen på nynorsk. I Hordaland er det nesten like gjennomført. Funna for Sogn og Fjordane og Hordaland passer godt inn i den tradisjonelle oppfatninga av disse fylkene som del av kjerneområdet for nynorsk. I nynorskkommunene i Møre og Romsdal og Telemark ser vi et betydelig innslag av språklig blanding i malene, mens to nynorskkommuner i Rogaland har bokmålsmal.

Tabell 5: Nynorskkommunenes målformbruk i nettsidemalene i aktuelle fylker.⁹

Fylke	Nynorsk	Blanda	Bokmål
Oppland	7	0	0
Buskerud	3	0	0
Telemark	6	2	0
Aust-Agder	3	1	0
Vest-Agder	0	1	1
Rogaland	9	0	2
Hordaland	29	1	0
Sogn og Fjordane	26	0	0
Møre og Romsdal	16	5	1

Så langt har vi sett at malene brukt i de språknøytrale kommunene gjennomgående er på bokmål, uavhengig av hvor kommunene er plassert geografisk. Her kan det tilføyes at de språknøytrale kommunene som har mal på nynorsk, ligger i et tradisjonelt nynorskområde. Videre har vi sett at storparten av malene brukt i nynorskkommunene er utforma på nynorsk, mens en del er utforma i ei blanding av nynorsk og bokmål. Oppsummert framstår de nøytrale kommunene mer entydig som bokmålskommuner enn nynorskkommunene framstår som nynorskkommuner.

4.1.2 Målformbruk i nyhetssakene

Nyhetssakene på kommunenes nettsider skal i all hovedsak gi innbyggere og andre informasjon om aktuelle saker som angår kommunen. I vårt materiale ser vi at kommunene innholdsmessig har et nokså breitt utvalg av nyhetssaker. Uten at vi har gjort en nærmere analyse av innholdselementene, merker vi oss likevel to typer av nyhetssaker. Den første typen er nyhetssaker som vil forekomme med en viss regelmessighet. Her finner vi blant anna informasjon om valgresultat, influensavaksine og verdensdagen for psykisk helse. Disse nyhetssakene er kobla til tidspunktet på året da materialet blei samla. Den andre typen nyhetssaker er av ad hoc-art og dreier seg om saker som gjelder særskilte aktiviteter i kommunen, som pågående planarbeid, lokale arrangementer eller informasjon om kommunale tjenestetilbud.

9. Her er bare de ni fylkene med kommuner med målvedtak om nynorsk tatt med, jf. tabell 1.

Nyhets sakenes bredde, utvalg og innhold kunne i seg sjøl vært tema for et nærstudium, men det faller utenfor i denne sammenheng. Det viser seg imidlertid at de aller fleste kommunene har regelmessige oppdateringer av nyhetssakene, og videre at de fleste har mange nyhetssaker på nettsidene, hvor et utvalg av nyhetssaker, gjerne 3–4, lå på nettsidenes framside mens de resterende lå i ulike former for nyhetsarkiv. Slik vi har redegjort for i metoddelen, registrerte vi de fem siste nyhetssakene på hver kommunes nettside, eller så mange som var tilgjengelige om det var færre nyhetssaker. Dette ga oss 1314 nyhetssaker i alt.

Tabell 6: Fordeling av nyhetssaker etter målform.

Språknøytrale kommuner (760 saker)		Nynorskkommuner (554 saker)	
Nynorsk	Bokmål	Nynorsk	Bokmål
3 %	97 %	91 %	9 %

Tabell 6 viser bruken av målform i nyhetssakene i språknøytrale kommuner og i nynorskkommuner. Vi ser umiddelbart at de språknøytrale kommunene i all hovedsak bruker bokmål som målform i nyhetssakene. I nynorskkommunene brukes aller mest nynorsk, men der er det også et klart innslag av bokmål. I det videre viser vi den geografiske fordelinga av dette, først for de språknøytrale kommunenes del, deretter for nynorskkommunenes del.

Tabell 7: Fordeling av nyhetssaker etter målform i språknøytrale kommuner i aktuelle fylker.

Fylke	Antall språklig nøytrale kommuner	Antall nyhetssaker	Nynorsk	Bokmål
Oppland	10	50	9	41
Buskerud	5	23	1	22
Telemark	9	45	1	44
Vest-Agder	6	30	1	29
Rogaland	12	57	4	53
Hordaland	3	15	5	10
Møre og Romsdal	12	60	3	57

I tabell 7 er bare fylker med språknøytrale kommuner som har brukt nynorsk i minst én nyhetssak, tatt med. I de språknøytrale kommunene i

de fylkene som ikke er med i tabellen, altså i alle de resterende fylkene, inneholder materialet ingen nyhetssaker på nynorsk.

Vi ser at språknøytrale kommuner i Oppland, Hordaland og Rogaland skiller seg ut ved å ha flere nyhetssaker på nynorsk (se vedlegg 5). Undersøker en registreringene på kommunenivå, viser det seg at det er én kommune i hvert av de tre fylkene som står for nesten alle disse nyhetssakene på nynorsk. I Oppland har Lesja kommune alle de fem siste nyhetssakene på nynorsk. Det samme gjelder Odda kommune i Hordaland. For Rogalands del står Hå kommune for alle de fire nyhetssakene på nynorsk. Blant de 158 språknøytrale kommunene på landsbasis framstår altså disse tre som unntakskommuner. Dersom en ser bort fra situasjonen i de tre unntakskommunene, er bare 1 % av nyhetssakene i landets språknøytrale kommuner på nynorsk (se vedlegg 6).

Tabell 8: Fordeling av nyhetssaker etter målform i nynorskkommuner i aktuelle fylker.

Fylke	Antall nynorsk-kommuner	Antall nyhetssaker	Nynorsk	Bokmål
Oppland	7	35	29	6
Buskerud	3	15	14	1
Telemark	8	39	39	0
Aust-Agder	4	12	11	1
Vest-Agder	2	10	6	4
Rogaland	11	55	35	20
Hordaland	30	150	148	2
Sogn og Fjordane	26	129	125	4
Møre og Romsdal	22	109	98	11

I tabell 8 gis opplysninger om de ni fylkene som har nynorskkommuner innenfor sine grenser. Det er altså ingen nynorskkommuner i de øvrige ni fylkene (se tabell 2). Vi ser i tabell 8 at nynorsk brukes i svært stort omfang i nynorskkommunene i Hordaland. Det samme gjelder Telemark, hvor faktisk alle nyhetssakene i nynorskkommunene er på nynorsk. Sogn og Fjordane har kun nynorskkommuner, og også der er nynorskandelen svært høy. Det er få nynorskkommuner i Buskerud og Aust-Agder, men nynorsken står sterkt i det begrensa materialet. I de to nynorskkommunene i Vest-Agder står nynorsken langt svakere. Tabellen viser altså en svært stor variasjon mellom fylkene, og de tre resterende

fylkene, Rogaland, Oppland og Møre og Romsdal, har høyere andel bokmålsbruk.

Det fylket som skiller seg særlig ut i så måte, er Rogaland. I nynorsk-kommunene i Rogaland er godt over 1/3 av nyhetssakene på bokmål. Nyhetssaker på bokmål finner vi i 7 av 11 nynorskkommuner i fylket. I nynorskkommunene i både Oppland og Møre og Romsdal er det også utbredt bokmålsbruk, om enn noe mindre enn i Rogaland. I Oppland er 17 % av nyhetssakene på bokmål mens det tilsvarende i Møre og Romsdal er 10 %. Disse finner vi i 2 av 7 nynorskkommuner i Oppland og 3 av 22 nynorskkommuner i Møre og Romsdal. Dette viser et visst skille mellom bokmålsbruken i nynorskkommuner i Rogaland, hvor den er brei, mens det i Oppland og Møre og Romsdal kun er i enkelte tilsvarende kommuner. Det er verdt å bemerke at områder i disse tre fylkene ligger i randsonen til nynorskens kjerneområder. Det samme kunne en imidlertid også si om nynorskkommunene i Telemark og Buskerud, men disse har en heilt annen bruk av nynorsk.

Her kan det være interessant å se nærmere på innholdet i de sakene som er skrevet på bokmål i nynorskkommunene. Vi ser et mønster i hva slags saker som er utforma på bokmål. Dette gjelder blant anna de nyhetssakene som er pressemeldinger fra eksterne, oftest offentlige, aktører. Et eksempel (vedlegg 4) er når innbyggerne i Møre og Romsdal inviteres til å delta i en spørreundersøkelse om helse. Det kan være et skille mellom nyhetssaker som kommunen har produsert sjøl, og de som er gjengivelser av pressemeldinger eller liknende fra andre. Nynorsk-kommuner som grenser til språknøytrale kommuner eller bokmålskommuner, mottar pressemeldinger og informasjonsskriv som gjelder flere kommuner i regionen, og en del av disse kan være på bokmål slik reglene om flertallsmålformen sier. Igjen er det likevel verdt å merke seg at noen nynorskkommuner uansett ikke har nyhetssaker på bokmål, og det kan tyde på at disse kommunene bevisst unngår å bruke pressemeldinger og informasjonsskriv på bokmål. Vi ser at det er mange nynorskkommuner uten bokmålsbruk som også dels er omgitt av språknøytrale kommuner eller bokmålskommuner, uten at det har satt spor på nettsidene. Eksempler på dette er Nissedal i Telemark og Ål i Buskerud.

4.1.3 De to målformenes posisjon på kommunale nettsider

Når det gjelder spørsmålet om samsvar mellom kommunenes målvedtak og målformpraksis på nettsidene, er resultatene tydelige. Det viser seg at

bokmål står svært sterkt i språknøytrale kommuners egen praksis. Med ytterst få unntak bruker disse kommunene bokmål, både i maler og nyhetssaker. Materialet vårt indikerer at språknøytrale kommuner er bokmålskommuner i praksis siden de i ubetydelig grad bruker nynorsk på nettsidene. Dersom vi ser bort fra de tre språknøytrale unntakskommunene (Hå i Rogaland, Lesja i Oppland og Odda i Hordaland), er det bare 1 % nynorskbruk i nyhetssakene på språknøytrale kommuners nettsider. Når det så gjelder nynorskens stilling i nynorskkommunene, viser det seg at den er særlig sterk i Telemark, Hordaland og Sogn og Fjordane. Nynorskkommunene i disse tre fylkene har nettsider med mer enn 98 % av nyhetssakene på nynorsk. I de resterende fylkene med nynorskkommuner er nynorskandelen betydelig lavere. Der er i underkant av 78 % av nyhetssakene på nynorsk, mens drøyt 22 % er på bokmål.

Gjennom analysen av materialets del 1 blir det altså dokumentert at nynorskkommunene i stor grad bruker nynorsk på nettsidene, mens språknøytrale kommuner i svært liten grad tar i bruk begge målformer når de henvender seg til sine innbyggere på nettet. Praksisen i de to gruppene av kommuner er med andre ord sammenfallende idet en målform dominerer i hver av dem. Når det så gjelder forholdet mellom kommunenes målformpraksis og deres geografiske plassering, gir materialet vårt et målformgeografisk overblikk som viser at bokmål dominerer på kommunenes nettsider, bortsett fra i de tradisjonelle kjerneområdene for nynorsk. Et annet sentralt funn er forekomsten av blanda maler, særlig i nynorskkommuner i nynorskens randsoner.

4.2 Hovedfunn i del 2 av materialet

Nedenfor presenteres hovedfunn gjort i materialets del 2 som blei samla inn våren 2020 i seks kommuner. Det dreier seg om tre nyetablerte språknøytrale kommuner (Molde, Sandnes og Stavanger) og tre nyetablerte nynorskkommuner (Midt-Telemark, Ullensvang og Ålesund) (se tabell 3). Prosessene som ligger bak vedtaka, er både interessante og ulike. Det er verdt å se på dem før vi går til hovedfunna.

De språknøytrale kommunene har alle hatt ulike prosesser sjøl om det formelle målvedtaket er likt. Den nye kommunen Molde vedtok 14.11.2019 at kommunen skulle være språklig nøytral. Det blei samtidig vedtatt at «Molde kommune legger vekt på likeverdighet mellom bokmål og nynorsk. Begge målformene skal praktiseres og fullt ut respekteres som kommunens administrasjonsspråk» (Molde kommune 2019). Vi-

dere sies det i vedtaket at de ansatte i kommunen skal få velge å bruke den målformen de behersker best. I saksframlegget begrunna prosjekt-rådmannen i Molde dette med at en bør unngå tvang i målspørsmålet og at kommunens medarbeidere vil kommunisere bedre om de får bruke målformen de behersker best.

I Sandnes finner vi i prinsippdokumentet for ny kommune den korte formuleringa «[n]y kommune er språknøytral» under overskriften «Språkform» (Sandnes kommune 2016). Punktet blir ikke diskutert eller begrunna på noe vis i dokumentet. I Stavanger finner vi flere dokumenter som omhandler valg av målform. Arbeidsutvalget for den nye storkommunen vedtok at kommunen skulle være språklig nøytral, både i det formelle målvedtaket og når det gjelder administrasjonsspråk. I saksdokumentene blei følgende lagt til om et eventuelt vedtak om å være språklig nøytral: «En viss bruk av nynorsk på nettsidene til kommunen vil også være en naturlig konsekvens av et slikt vedtak» (Stavanger kommune 2018). Vi ser altså at det er stor forskjell på behandlingene, begrunnelsene og praktiske vurderinger i disse tre kommunene.

For de tre nye nynorsk kommunene var også prosessene noe ulike. For Midt-Telemark kommune blei det vedtatt *Målbruksplan* (2019). I denne planen står det at «[n]ynorsk og bokmål skal vere likestilte målformer [...]» (Midt-Telemark 2019: 1). Videre pekes det på at Midt-Telemark kommune er «ein randsonerkommune for bruk av nynorsk, og det er også nynorsk som er under størst press både offentleg og privat» (ibid.: 2). Som vedlegg til planen finner en oversikt over hvilke saksområder som skal benytte hvilken målform. Her kan en for eksempel se at kommuneplanens samfunns- og arealdel skal være på nynorsk, mens økonomiplan, budsjett, årsmelding og regnskap skal være på bokmål. På kommunens nettside skal begge målformer brukes.

Den nye kommunen Ullensvang gjorde tidlig i prosessen vedtak om nynorsk som målform. Allerede i intensjonsavtalen i 2016 mellom de tre gamle kommunene slås det fast at «[m]ålføret¹⁰ til den nye kommunen vert nynorsk» (Odda kommune 2016). Det endelige vedtaket blei gjort med stort flertall i november 2019 (Lund 2019).

Den siste nye kommunen, Ålesund, fikk mye oppmerksomhet for sitt målformvalg. Prosessen og debatten var høylytt, og det var ikke opp-

10. Her brukes begrepet «målføre» i stedet for målform. Vi må anta at dette er en misforstått begrepsbruk som ikke er uvanlig.

lagt at Ålesund skulle bli Norges største nynorskkommune. Med knapt flertall (40–36) blei nynorsk valgt som kommunens målform i desember 2019 (Ålesund kommune 2019). I vedtaket var det også med et eget punkt om at alt informasjonsmateriell fra kommunen skulle være på nynorsk, inkludert nettsidene. Allerede i oktober 2019, altså før det formelle vedtaket, blei Ålesund kåra til årets nynorskkommune, og juryen uttalte et håp om at «prisen kan bidra til mykje godt nynorskarbeid i den nye storkommunen» (Språkrådet 2019). På forsommeren 2020 blei det satt ned et utvalg som skal lage forslag til språkbruksplan for kommunen, men i skrivende stund er ikke denne klar.

4.2.1 Målformbruk i nettsidemalene

Tabell 9 gir informasjon om de seks kommunenes målformbruk i nettsidemalene. Et hovedfunn er at alle de språknøytrale kommunene bruker nettsidemaler på bokmål. I tillegg har også nynorskkommunen Midt-Telemark bokmålsmal, mens de to andre nynorskkommunene har nettsidemaler på nynorsk. Ingen av de seks nettsidemalene er blanda.

Tabell 9: Oversikt over målformbruk i nettsidemalene, fordelt etter målformvedtak.

Språknøytrale kommuner (3)			Nynorskkommuner (3)		
Nynorsk	Bokmål	Blanda	Nynorsk	Bokmål	Blanda
0	3	0	2	1	0

4.2.2 Målformbruk i nyhetssakene

Tabell 10 gir oversikt over de seks kommunenes målformbruk i nyhetssakene. Et hovedfunn er at bokmål dominerer i de tre språknøytrale kommunene og i én nynorskkommune. I både Stavanger og Molde er alle nyhetssakene på bokmål, mens det er registrert én sak på nynorsk i språknøytrale Sandnes. I nynorskkommunene Ullensvang og Ålesund er alle nyhetssakene på nynorsk, mens ni av de ti sakene på nettsidene til nynorskkommunen Midt-Telemark er på bokmål.

Som ved nettsidemalene ser vi tydelig at bokmål har en dominerende posisjon. Det gjelder både for de språknøytrale kommunene og for den ene nynorskkommunen i randsonen. Det er med andre ord nesten fullt samsvar mellom målformpraksis i nyhetssakene og malene.

Tabell 10: Oversikt over målformbruk i nyhetssaker, fordelt etter målformvedtak.

Språknøytrale kommuner (30 saker)			Nynorskkommuner (30 saker)		
	Nynorsk	Bokmål		Nynorsk	Bokmål
Sandnes	1	9	Midt-Telemark	1	9
Stavanger	0	10	Ullensvang	10	0
Molde	0	10	Ålesund	10	0
Til sammen	1	29	Til sammen	21	9

4.3 De to målformenes posisjon på kommunale nettsider – før og etter 1. januar 2020

Som vist i tabell 3 blei 18 tidligere kommuner til seks nye kommuner ved årsskiftet. De tidligere kommunene som er blitt del av disse nye, hadde denne målformfordelinga: én bokmålskommune, seks språknøytrale kommuner og elleve nynorskkommuner. Halvdelen av de nye kommunene har gjort målvedtak om nynorsk, mens den andre halvdelen er språklig nøytrale. Gjennom ei sammenstilling av opplysninger fra materialets del 1 og del 2 kommer det fram tydelige tendenser. Det viser seg at bokmål har styrka sin stilling og dominerer heilt i fire av de nye kommunene, mens nynorsk har fått en tilsvarende dominerende stilling i de to andre.

Nettsidene til de nye språknøytrale kommunene Molde, Stavanger og Sandnes har mal på bokmål, i tillegg er alle saker på bokmål, med et lite unntak for Sandnes. Når det gjelder målformpraksis i de tre tidligere kommunene som nåværende Molde består av, brukte både språknøytrale Molde og nynorskkommunen Nesset bare bokmål, mens nynorskkommunen Midsund hadde blanda mal og utstrakt bruk av bokmål i nyhetssakene. Materialets del 1 viser altså at bokmål hadde en sterk posisjon på de kommunale nettsidene også før kommunesammenslåinga i dette området. Likedan er det i den nye kommunen Sandnes, som består av en tidligere språknøytral kommune (Sandnes) som bare brukte bokmål, og en nynorskkommune (Forsand) som brukte nynorsk i malen, mens bokmål dominerte i sakene. Utgangspunktet for nyetablerte Stavanger er mer sammensatt, men også her hadde bokmål en sterk posisjon i målformpraksis før sammenslåinga, og denne posisjonen er blitt styrka etter

sammenslåinga. Tidligere Stavanger kommune var bokmålskommune¹¹ og er nå slått sammen med en nynorskkommune (Finnøy) og en språknøytral kommune (Rennesøy). Materialets del 1 viser at bokmål blei brukt på nettsidene til Rennesøy kommune, mens Finnøy kommune hadde både mal og saker på nynorsk.

Når det gjelder de tre nye nynorskkommunene, har vi i punkt 4.2 sett at Midt-Telemark skiller seg ut ved at den likner mer på en språknøytral kommune i sin målformpraksis, idet både mal og ni av ti nyhetssaker er på bokmål. Denne kommunen består av to tidligere kommuner, en nynorskkommune (Bø) og en språknøytral kommune (Sauherad). Materialets del 1 viser at Bø hadde blanda mal og alle nyhetssakene på nynorsk, og videre at Sauherad brukte bokmål både i mal og nyhetssakene. Etter kommunesammenslåinga har med andre ord bokmål styrka sin stilling markert, trass i målvedtak om nynorsk. Denne praksisen kan ha sammenheng med at den nye kommunen ennå ikke har kommet ordentlig i gang med å praktisere sitt målformvedtak. For en del ansatte vil vedtaket føre til at disse må endre språklig praksis, og dette kan ta tid.

Den nye kommunen Ullensvang består av to tidligere nynorskkommuner (Ullensvang og Jondal) som hadde mal og alle nyhetssaker på nynorsk høsten 2019, og språknøytrale Odda som også hadde alle nyhetssakene på nynorsk, mens malen var blanda. Denne kommunen ligger i nynorskens kjerneområde, og denne målformen opprettholder sin sterke posisjon etter sammenslåinga. Den nye nynorskkommunen Ålesund består av fire tidligere nynorskkommuner (Ørskog, Skodje, Haram og Sandøy) og en språknøytral kommune (Ålesund). Materialets del 1 viser at de fire tidligere nynorskkommunene brukte nynorsk både i malene og alle nyhetssakene høsten 2019, mens den språknøytrale kommunen hadde både mal og fire av fem nyhetssaker på bokmål. I dette området har nynorsk ikke bare opprettholdt sin posisjon, men til og med styrka den etter sammenslåinga. Ålesunds omland hører tradisjonelt til kjerneområdet for nynorsk som del av Sunnmøre, mens Molde i Romsdal ligger i randsonen. Deres ulike målvedtak og ulike målformpraksiser reflekterer dette.

11. Materialets del 1 inneholder derfor ingen opplysninger om målformpraksis i tidligere Stavanger.

4.4 Oppsummering

Gjennom denne studien dokumenteres flere sider ved forholdet mellom målvedtak og målformpraksis. Det kom tydelig fram at bokmål står sterkt i de språknøytrale kommunene. Materialet fra de kommunale nettsidene indikerer at språknøytrale kommuner er bokmålskommuner i sin målformpraksis, idet det er bokmål som brukes i både maler og nyhetssaker. I materialets del 1 er bokmål brukt i 98 % av malene og 97 % av nyhetssakene i de språknøytrale kommunene. Ser vi bort fra de tre språknøytrale unntakskommunene (Hå, Lesja og Odda), viser det seg at bokmål brukes i heile 99 % av nyhetssakene. Konklusjonen er derfor at de språklig nøytrale kommunene er bokmålskommuner i praksis, og det i langt større grad enn nynorskkommuner er nynorskkommuner i sin praksis.

Studien dokumenterer nynorskbruken på kommunale nettsider i nynorskkommuner. I materialets del 1 er nynorsk brukt i 88 % av malene og 91 % av nyhetssakene i alle nynorskkommunene sett under ett. Ser vi nærmere på nynorskens kjerneområde, Sogn og Fjordane og nynorskkommunene i Hordaland, er 98 % av både malene og sakene på nynorsk. I de resterende fylkene med nynorskkommuner er nynorskens posisjon mer vaklende. I de øvrige nynorskkommunene, utenom Telemark, er drøyt 22 % av sakene på bokmål på nynorskkommunenes nettsider. Konklusjonen er at det er stor forskjell mellom nynorskkommunene.

Videre gir studien en dokumentasjon av utviklingstrekk når det gjelder målvedtak og målformpraksis etter kommunesammenslåingene ved årsskiftet 2019–2020. Av de seks nye kommunene har tre fatta vedtak om nynorsk, mens de andre tre er språklig nøytrale. Allerede her er det rimelig å anta at nynorsk vil komme under press i den nye kommunehverdagen. Det er da også et tydelig funn at de tre nye språknøytrale kommunene bruker bokmål som målform, både i mal og nyhetssaker, sjøl om de omfatter tidligere kommuner med vedtak om nynorsk. Videre ser vi at de to nye nynorskkommunene som ligger i nynorskens kjerneområde, bruker nynorsk både i mal og saker, mens den tredje nye nynorskkommunen, som ligger i nynorskens randsoner, bruker bokmål både i mal og saker. Slik bekreftes Gramstads konklusjon om at ei økning i språklig nøytrale områder betyr mindre bruk av nynorsk og mer bruk av bokmål (Gramstad 2019).

5 Drøfting

Nedenfor svarer vi først på problemstillinga og viser hvilke implikasjoner våre funn får for målformkartet over Norge. Deretter dreier drøftinga seg i hovedsak om å se funna i lys av tidligere arbeider, og ikke minst undersøke begrepet språklig nøytral kommune ut fra relevante aspekter i språkrettighetsteori.

5.1 Er det samsvar mellom målvedtak og målformpraksis?

Når det gjelder denne artikkelens hovedspørsmål om grad av samsvar mellom kommunenes målformvedtak og deres målformpraksis på de kommunale nettsidene, er det mulig å trekke tydelige konklusjoner for ulike kommunegrupper på bakgrunn av funna i materialets del 1 og 2. For de nynorskkommunene som hører til i det nynorske kjerneområdet, kan en fastslå at det er et *sterkt* samsvar mellom vedtak og praksis. For nynorskkommuner i nynorskens randsoner er samsvaret langt *svakere* og *mangelfullt*. Her er det flere kommuner som bruker bokmålsmal eller blanda mal og har et vesentlig antall nyhetssaker utforma på bokmål. For de språklig nøytrale kommunene er det *ikke* samsvar mellom vedtak om å være språklig nøytral og en målformpraksis der en nesten utelukkende bruker bokmål på sine nettsider.

Med henvisning til den tidligere omtalte undersøkelsen av målbruken i nynorskkommunene og utvalgte språknøytrale kommuner (Språkrådet et al. 2011) kan kanskje noe av det mangelfulle samsvaret mellom målvedtak og målformpraksis forklares med at noen av kommunene har ansatte som ikke veit hva kommunens målvedtak er, eller som ikke veit hva målvedtaket innebærer.

I møte med en betydelig andel nynorskkommuners bruk av bokmålsmal og blanda mal på nettsidene kan en undre seg over om en slik praksis er uttrykk for manglende rettskrivingskompetanse eller manglende språklig bevissthet. KS (2019) viser at det er en oppmerksomhet knytta til utforming av kommunale nettsider. De har likevel mest vekt på tekniske og strukturelle aspekter ved nettsidene. Det språklige fokuset begrenser seg hovedsakelig til omtale av klart språk. Ansvarsfordelinga i arbeid med maler og nettsideinnhold kan være uklar (Grønntun 2010). Slike forhold kan gi en inkonsekvent målformbruk.

Grønvik (1987) peker på at delt målformpraksis var intensjonen blant noen språklig nøytrale kommuner etter at mållova blei innført i 1930.

Vi har dokumentert at denne intensjonen ikke blir oppfylt i og med at de språknytrale kommunene er bokmålskommuner i sin nettsidepraksis. Det reelle målformkartet er derfor ikke slik kartet over målvedtaka (figur 2) antyder, men heller slik vår redigerte versjon av kartet (figur 3) viser. Språklig nøytrale kommuner finnes i så måte ikke. De ser ut til å være bokmålskommuner i alt anna enn vedtak. Det Grønvik (1987) løfter fram som uklart, nemlig hva det innebærer at en kommune er språklig nøytral, virker ikke like uklart i dag. Språklig nøytrale kommuner bruker bokmål i sin kommunikasjon på nettsidene, nesten heilt gjennomført.

Den sterke økningen av språklig nøytrale kommuner i sammenslåingsprosessene på 1960-tallet blei etterfulgt av ei betydelig økning av andelen bokmålskommuner de neste tiåra (figur 1). Grunnen til at kommunene blei nøytrale, var at bokmål i realiteten hadde fått større plass som brukspråk (Gramstad 2019). Av demografiske og kulturelle årsaker blei bokmålets plass stadig større, noe som igjen førte til et språkpolitisk skifte til bokmål. Talla over målvedtak i kommunene viser at andelen språklig nøytrale kommuner økte igjen fra 2019 til 2020. Kan vi så forvente samme utvikling som etter forrige store kommunereform, nemlig at bokmål styrker sin posisjon de neste tiåra? En kan fortsatt tenke seg kommuner som velger å være språklig nøytrale for å unngå målstrid, uten å si at de er «likesæl[e] med målform» (Grønvik 1987: 242).

I materialets del 2 ser vi tydelig en overgang fra vedtak om nynorsk til språklig nøytral. Av de 18 gamle kommunene i del 2 var elleve nynorskkommuner, altså mer enn 60 %. Etter vedtaka er det tre nynorskkommuner blant de seks nye kommunene, mens praksis på nettsidene viser at kun to kommuner bruker nynorsk, altså 33 %. Det gir nesten ei

Figur 3: Målformkart (Bolstad 2016, redigert).

halvering. Med tanke på at nynorsk er vedtatt i en stor kommune, Ålesund, er ikke nedgangen etter folketall så bratt. Likevel er den geografiske utbredelsen til nynorsk klart svekka, både i Rogaland og Telemark. I så måte hadde Lilleholt og Kihl (2014) rett i sine spådommer om at nynorsken var trua i randsonene. Kommunereformen må dermed sies å ha svekka nynorskens posisjon, med Ålesund som et enslig unntak.

Det fastslås som en kjensgjerning at «mindretalsspråket nynorsk stadig [er] utsett for press frå bokmål» (Kulturdepartementet 2020: 10). Lunde (2020: 119) beskriver den nynorske målformen i tradisjonelle nynorskkommuner som lokal majoritet og nasjonal minoritet. Denne opposisjonen kan bidra til å forstå forholdet mellom målformvedtak og variasjonene i målformpraksis. De samfunnsfaktorene som står særlig sentralt her, er på den ene sida offisiell språkpolitikk og på den andre sida den sentraliseringa som skjer når mindre enheter slås sammen til større (Gramstad 2019).

5.2 Språklig nøytral kommune

Det har vært et mål for oss å skape en tydeligere forståelse av hva en språklig nøytral kommune er i praksis. Våre empiriske funn viser klart at de aller fleste språklig nøytrale kommuner bruker bokmål på sine nettsider, og unntaka er få. En bør imidlertid også se på begrepet i et mer overordna perspektiv.

Vi har vist åssen språknøytralitet har vært diskutert og definert innen språkrettighetsteori (Bjørhusdal 2014). Statlig norsk språkpolitikk har vært prega av nøytralitetstenking. Språknøytralitet er mest drøfta som del av en nasjonal politikk, og ikke på kommunenivå. En fullt ut språklig nøytral stat er ikke mulig (Patten og Kymlicka 2003). Det samme gjelder kommunene som gjennom aktiv kommunikasjon med sine innbyggere vil måtte uttrykke seg gjennom skriftspråket. Slik sett vil også kommunene vanskelig kunne være språknøytrale i samband med målformene. Det er tydelig at språknøytralitet framstår som et utfordrende prosjekt i offentlig forvaltning. At vi har kommuner som etter vedtak er språklig nøytrale, kan derfor se ut som et paradoks.

Vi har imidlertid sett åssen språknøytralitet kan deles i en negativ og en positiv nøytralitet. Den første av disse kaller Bjørhusdal (2014) «velmeinande likesæle». Kommuner som valgte å stå utenfor målstriden ved å ikke ta et standpunkt om kommunalt tjenestemål etter mållova i 1930, kan oppfattes som å ha valgt ei tilnærming knytta til «velmeinande

likesæle». De ønska at språkbrukerne sjøl skulle ta valget om målform, og at myndighetene, her kommunene, ikke skulle blande seg inn. Om det samme kan sies om de nye kommunene som blei språklig nøytrale etter kommunereformen i 2020, er kanskje mer diskutabelt.

Positiv nøytralitet er knytta til begrepet «raus rettferd» (Bjørhusdal 2014). Offentlig norsk språkpolitikk var i størstedelen av 1900-tallet prega av denne typen språknøytralitet ved at en forsøkte å behandle skriftspråka så likt som mulig. Spørsmålet er om de språklig nøytrale kommunene har gjort det samme. Vårt tydelige funn er at språklig nøytrale kommuner i all hovedsak kun har valgt å ta i bruk bokmål på sine nettsider. På denne måten kan det hevdes at språklig nøytrale kommuner ikke lever opp til denne måten å forstå språknøytralitet på. I den grad disse kommunene preges av en form for språknøytralitet, vil den ligge nærmere «velmeinande likesæle».

Når en kommune fatter vedtak om å være språklig nøytral, kan det være uttrykk for en demokratisk tankegang, gjensidig respekt og toleranse. Et slikt vedtak har derfor ofte vært ei kompromissløsning. De språknøytrale kommunenes målformpraksis som er dokumentert i denne studien, kan forstås å være i overensstemmelse med Gramstads konklusjon om at ei økning i språklig nøytrale områder betyr mindre bruk av nynorsk idet bokmål blir dominerende (Gramstad 2019). Han foreslår kvoteordninger for bruk av den minst brukte målformen, som regel nynorsk, også i språklig nøytrale kommuner. Slike mulige pålegg for å sikre mindretallets språk peker i ei anna retning enn språknøytralitet, og kjennes igjen i det Bjørhusdal (2014) kaller språksikringpolitikk.

Ei slik ordning som Gramstad skisserer, med kvoter, ville muligens bidra til å gjøre begrepet *språklig nøytral kommune* mer forståelig utad. Ved å bruke både nynorsk og bokmål i utoverretta skrivning ville de språknøytrale kommunene kunne leve opp til forventningene om å være upartiske. Vi kan se for oss at den allmenne forventninga til begrepet språklig nøytral kunne bli oppfylt på denne måten. Om ei slik løsning med kvoter er mulig og ønskelig, er derimot et politisk spørsmål. Det er imidlertid fullt mulig å tenke seg at dagens situasjon uten føringer for kommunene i mållova nettopp åpner for den friheten som trengs i begrepet språklig nøytral. Det kommer i det heile an på hvilken innfallsvinkel en har til språknøytralitet, «raus rettferd» eller «velmeinande likesæle».

5.3 Sluttord

For å illustrere utfordringa knytta til begrepet språklig nøytral kommune viser vi framstillinga i læreverket *Salto 4* for norsk i grunnskolen (figur 4). Der fortelles det om tre målformvirkeligheter, hvor de sier at «[g]rått felt betyr at det skrives både bokmål og nynorsk» (Bjerke, Fjeld & Svanes 2016: 150). Sjøl om læreverkets framstilling er del av et anna domene, viser denne formuleringa tydelig hvor vanskelig det kan være å presentere målformsituasjonen når vedtak, praksis og begrepsbruk ikke samsvarer.

Vi har gitt et tidsbilde av målformpraksis i kommuner som var språklig nøytrale eller som var nynorskkommuner i overgangen fra 2019 til 2020. Etersom del 2 av vår studie er gjort kort tid etter kommunesammenslåingene, vil det være særlig interessant å følge de seks nye kommunene videre. En breiere undersøkelse av disse kommunenes målformpraksis på flere arenaer vil kunne være et viktig forskningsobjekt. Generelt skiller kanskje målformpraksisen på nettsidene seg fra andre teksttyper i kommunene. Om dette finnes det foreløpig lite kunnskap.

Vi har belyst språknøytralitet, og meiner at begrepet *språklig nøytral kommune* er problematisk, i alle fall slik kommunene med dette vedtaket praktiserer målformene på nettsidene. *Språklig nøytral kommune* gir et uriktig bilde av den språklige tilstanden, og er med på å skape et mer heterogent inntrykk av den norske språksituasjonen enn det som er virkeligheten.

Referanser

Befring, Edvard. 1994. *Forskningsmetode og statistikk*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Figur 4: Bjerke, Fjeld & Svanes (2016: 150).

- Bjerke, Kari Kolbjørnsen, Siv Monica Fjeld & Ingvill Krogstad Svanes. 2016. *Salto 4. Elevbok B*. Oslo: Gyldendal Undervisning.
- Bjørhusdal, Eli. 2014. *Mellom nøytralitet og språksikring: Norsk offentlig språkpolitikk 1885–2005*. Oslo: Universitetet i Oslo. <http://hdl.handle.net/11250/220171> [Lasta ned 19.01.2021]
- Bjørhusdal, Eli. 2015. Nøytralitet eller nynorsk? Språkpolitiske hovudprinsipp i norsk opplæring. I: *Nye røyster i nynorskforskinga*, red. Hjalmar Eiksund & Jan Olav Fretland, 104–119. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Bjørhusdal, Eli. 2016. Strategiar for språkleg velferd. I: *Offentleg sektor i endring. Fjordantologien 2016*, red. Jørgen Amdam m.fl., 97–113. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bokmålsordboka*. 2020. <https://ordbok.uib.no/> [Lasta ned 02.06.2020]
- Bolstad, Erik. 2016. *Målvedtak i kommunene*. https://snl.no/spr%C3%A5k_i_Norge [Lasta ned 11.10.2019]
- Carens, Joseph H. 2000. *Culture, citizenship, and community. A contextual exploration of justice as evenhandedness*. Oxford: Oxford University Press.
- Gramstad, Sigve. 2019. Kva trengst for å sikra eit språk under press? *Språknytt* 2020 (hefte 2), 24–27.
- Gramstad, Sigve & Kåre Lilleholt. 1983. *Lov om målbruk i offentlig teneste – med kommentarar*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grepstad, Ottar. 2005. *Nynorsk faktabok 2005*. Hovdebygda: Nynorsk kultursentrum.
- Grunnskolenes Informasjonssystem (GSI). 2020. <https://gsi.udir.no/app/#!/view/units/collectionset/1/collection/83/unit/1/> [Lasta ned 02.06.2020]
- Grønntun, Marit. 2010. *Universell utforming av kommunale hjemmesider*. Upubl. masteroppgave, Avdeling for forvaltningsinformatikk, Universitetet i Oslo. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/22959> [Lasta ned 20.01.2021]
- Grønvik, Oddrun. 1987. *Målbruken i offentlig teneste i tida 1930–1940*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Indre Fosen kommune. 2019. Artikkel til hjemmesiden. <https://www.indrefosen.kommune.no/for-ansatte/sprakprofil-klart-sprak/skrive-rad-for-ulike-sjanger/artikler-til-hjemmesiden/> [Lasta ned 21.01.2021]

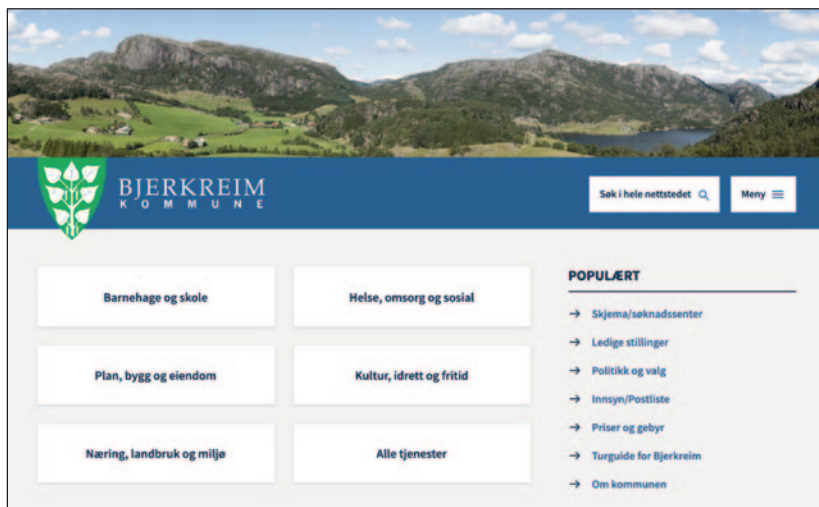
- KS. 2019. Egen terminologi for kommunale nettsider. <https://www.ks.no/fagomrader/digitalisering/felleslosninger/egen-terminologi-for-kommunale-nettsider/> [Lasta ned 21.01.2021]
- Kulturdepartementet. 2020. *Lov om språk (språklova)*. (Prop. 108 L. (2019–2020)). <https://www.regjeringen.no/contentassets/92c0cb2b20ba4d2aac3c397c54046741/nn-no/pdfs/prp201920200108000dddpdfs.pdf> [Lasta ned 19.01.2021]
- Kultur- og kyrkjedepartementet. 2008. *Mål og meining: Ein heilskapleg norsk språkpolitikk*. (Meld. St. 35 (2007–2008)). Oslo: Kultur- og kyrkjedepartementet.
- Lilleholt, Kåre & Jens Kihl. 2014. *Rapport om kommunereforma – frå Askvoll til Åseral*. Oslo: Noregs Mållag.
- Lund, Eli. 2019, 11. november. Valde nynorsk som målform i den nye kommunen. *Hardanger Folkeblad*, 5.
- Lunde, Kirsti. 2020. Lokal majoritet, nasjonal minoritet: Ein studie av skriftspråkskifte i robuste nynorskkommunar. I: *Vilkår for nynorsk mellom barn og unge*, red. Gudrun Kløve Juuhl m.fl., 119–144. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Midt-Telemark kommune. 2019. *Målbruksplan*. <https://midt-telemark.kommune.no/om-kommunen/styrende-dokumenter/malbruksplan/> [Lasta ned 17.06.2020]
- Molde kommune. 2019. *Møteprotokoll. Kommunestyret for nye Molde kommune 14.11.19*. <https://www.motekalender.molde.kommune.no/ato/ephorte/285683/mteprotokoll.1045386.34193ac9d3.pdf> [Lasta ned 07.05.2020]
- Mållova. 1980. *Lov om målbruk i offentleg teneste (LOV-1980-04-11-5)*. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1980-04-11-5> [Lasta ned 12.08.2019]
- Målvedtak i kommunar og fylkeskommunar. 2007. *Forskrift om målvedtak i kommunar og fylkeskommunar (FOR-2007-04-01-378)*. <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2007-04-01-378> [Lasta ned 12.08.2019]
- Nordal, Anne Steinsvik. 2011. Nynorsk som hovudmål. I: *Norsk = nynorsk og bokmål. Ei grunnbok om nynorsk i skolen*, red. Benthe Kolberg Jansson & Synnøve Skjong, 109–135. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Nordal, Anne Steinsvik. 2017. Meir nynorsk for nynorskelevane. I: *Norsk som reiskaps- og danningfag*, red. Birgitte Fondevik & Pål Hamre, 239–257. Oslo: Det Norske Samlaget.

- Odda kommune. 2016. *Intensjonsavtale for samanslåing av Odda kommune, Jondal kommune og Ullensvang herad*. <https://www.oddakommune.no/Handlers/fh.ashx?MIId1=282&FilId=2399> [Lasta ned 18.06.2020]
- Opplæringslova. 1998. *Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa* (LOV-1998-07-17-61). <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61> [Lasta ned 02.06.2020]
- Patten, Alan & Will Kymlicka. 2003. Introduction: Language rights and political theory: Context, issues and approaches. I: *Language rights and political theory*, red. Will Kymlicka & Alan Patten, 1–51. Oxford: Oxford University Press.
- Rambø, Gro-Renée. 2014. Språksosiologi og norsk språkhistorieskriving. *Maal og Minne* 2014 (hefte 2), 18–55.
- Regjeringen. 2014. Nettsider og automater skal kunne brukes av alle. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/Nettsider-og-automater-skal-kunne-brukes-av-alle/id764871/> [Lasta ned 21.01.2021]
- Regjeringen. 2020. Fakta om kommunereformen. <https://www.regjeringen.no/no/tema/kommuner-og-regioner/kommunereform/kommunereform/id2548377/> [Lasta ned 08.02.2021]
- Sandnes kommune. 2016. *Prinsippdokument. Muligheter ved en ny kommune*. <https://www.nyesandnes.no/dokumenter/dokumenter%20generelt/endelig%20prinsippdok%20forsand%20sandnes%206%20juni%202016.pdf> [Lasta ned 17.06.2020]
- Solvoll, Mona Kristin, Alexander Buhmann & Tor Bang. 2018. Vi stoler på kommunens nettsider, men er ikke fornøyd med innholdet. <https://www.bi.no/forskning/business-review/articles/2018/02/vis-toler-pa-kommunens-nettsider-men-er-ikke-fornoyd-med-innholdet/> [Lasta ned 21.01.2021]
- Språkrådet. 2019. *Nye Ålesund er årets nynorskkommune*. https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Prisar_og_karingar/arets-nynorskkommune/ [Lasta ned 21.10.2019]
- Språkrådet, Landssamanslutninga av nynorskkommunar & Nynorsk kultursentrum. 2011. Undersøking om målbruken i nynorskkommunar – rapport. <https://fido.nrk.no/5911888bob71da3834bb1a93d827e7b2e89955eaabe82b4539879548422f558f/Rapport.pdf> [Lasta ned 22.01.2021]

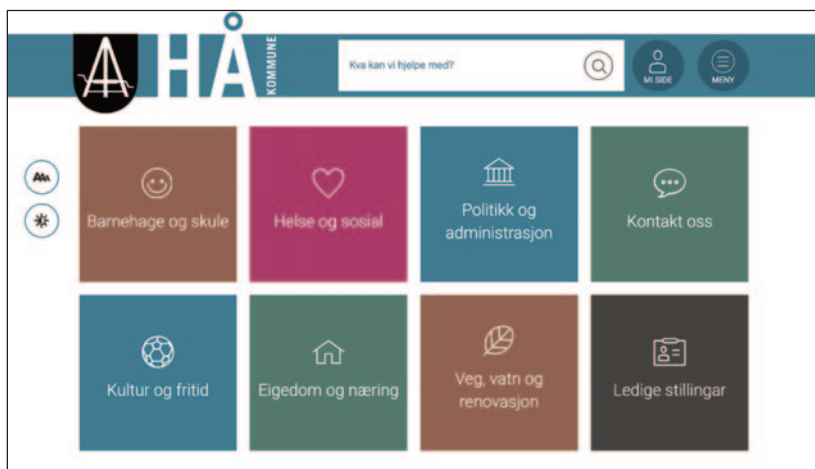
- Stavanger kommune. 2018. *Målform i nye Stavanger kommune*. <http://opengov.cloudapp.net/Meetings/STAVANGER/Meetings/Details/692017?agendaItemId=216061> [Lasta ned 17.06.2020]
- Teigen, Håvard. 2001. Nynorsk og regional utvikling. I: *Kampen for språket*, red. Elisabeth Bakke & Håvard Teigen, 140–173. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Thingnes, Jorunn Simonsen. 2020. Å velge eit minorisert språk: mellom språkpolitiske ideal og språkleg realitet. *Maal og Minne* 2020 (hefte 1), 127–168.
- Tvitekkja, Sigfrid. 2010. Ja, nei og jau om mållova. *Språknytt* 2010 (hefte 2), 24–25.
- Vikør, Lars S. 2011. *Språk og samfunn – heime og ute*. Oslo: Novus.
- Vogt-komitéen. Komitéen for å vurdere språksituasjonen m.v. 1966. *Innstilling om språksaken*. Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Ålesund kommune. 2019. *Målvedtak for Ålesund kommune fra 1.1.2020*. https://alesund.kommune.no/innsyn.aspx?response=journalpost_detaljer&journalpostid=2019003008&scripturi=/innsyn.aspx&skin=infolink&Mid1=1558& [Lasta ned 17.06.2020]

Vedlegg

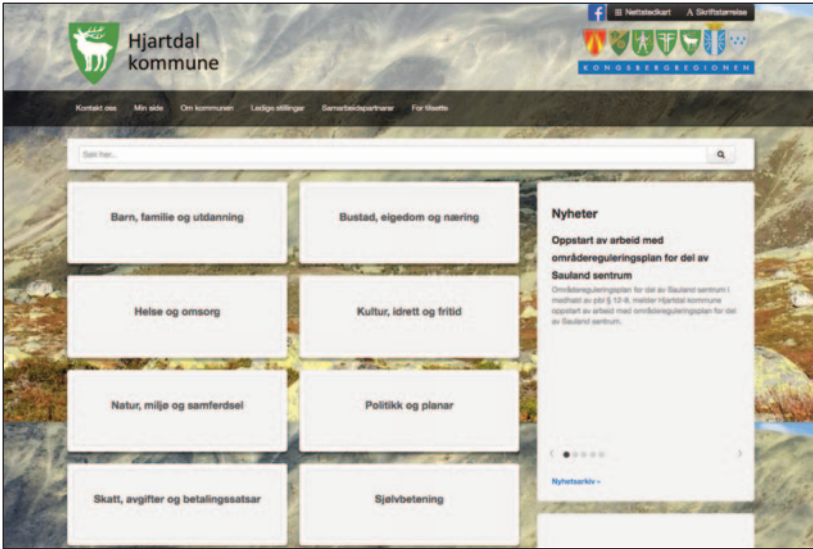
Vedlegg 1: Eksempel på bokmålsmal i nynorskkommune (Bjerkreim kommune).

Vedlegg 2: Eksempel på nynorskmal i språklig nøytral kommune (Hå kommune).

Vedlegg 3: Eksempel på blanda mal i nynorskkommune (Hjartdal kommune).

Vedlegg 4: Eksempel på nyhetssak på bokmål i nynorskkommune (Surnadal kommune).

Pressemelding: innbyggerne i Møre og Romsdal fylke deltar i ny, nasjonal undersøkelse om helse og sykdom

Fra og med lørdag 5. oktober vil tilfeldig utvalgte personer i Møre og Romsdal fylke motta en SMS hvor de blir bedt om å svare på en kort spørreundersøkelse. Det vil ta ca. 5 minutter å svare.

Norge ønsker å redusere for tidlig død av ikke-smittsomme sykdommer med 30 prosent innen 2030. Data fra en ny undersøkelse vil gjøre at helsemyndighetene kan følge med på utviklingen av disse sykdommene, nemlig kreft, kols, diabetes og hjerte- og karsykdommer.

- Livsstilsfaktorer som vekt, kosthold, fysisk aktivitet samt alkohol- og tobaksbruk er såkalte helseindikatorer. De kan fortelle hvordan fremtidig helse vil bli, forklarer professor Inger Torhild Gram ved Nasjonalt senter for e-helseforskning. Hun leder arbeidet med den nye undersøkelsen som skal foregå ved hjelp av mobilen.
- Undersøkelsen «Helse og sykdom» vil gi myndighetene viktig informasjon på en enkel måte slik at de kan sette i gang tiltak som bedrer folkehelsen, forklarer professoren.

Fra og med lørdag 5. oktober vil tilfeldig utvalgte personer i Møre og Romsdal fylke motta en SMS hvor de blir bedt om å svare på en kort spørreundersøkelse. Det vil ta ca. 5 minutter å svare.

- Vi håper så mange som mulig velger å svare. Det er vår fremtidige helse det gjelder, og alle bidrag er kjempeviktig! understreker professor Gram.

Vedlegg 5: Eksempel på nyhetssak på nynorsk i språklig nøytral kommune (Sør-Fron kommune).

Bokkveld med Ingar Sletten Kolloen

Forfatter Ingar Sletten Kolloen kjem til Sør-Fron bibliotek torsdag 10. oktober kl 19.00.

Der fortel Kolloen om si nye bok, «Under krigen - vi må ikke falle».

Les meir om boka her: <https://www.gyldendal.no/Sakprosa/Historie/Under-krigen>

Gratis inngang. Kaffe og biteti.

Norli Vinstra sel bøker.

Vel møtt til ein triveleg kveld på biblioteket!

Vedlegg 6: Eksempel på nyhetssak på bokmål i språklig nøytral kommune (Karmøy kommune).

Nå kan du søke om sosialhjelp digitalt i Karmøy

Sist oppdatert 3. oktober 2019 09:05

Den nye digitale løsningen gjør at du kan [søke sosialhjelp hjemmefra](#) hele døgnet på pc, mobil eller nettbrett. For å søke digitalt, må du logge deg inn på «Ditt NAV» på [nav.no](#) med BankID eller andre sikkerhetsløsninger som Buypass eller Comfides. Hvis du trenger hjelp til utfyllingen, kan du ringe NAV Kontaktsenter på 55 55 33 33 og få veiledning over telefon. Du kan også få hjelp på [NAV Karmøy-Bokn](#) i åpningstiden mellom kl 11-14.

Hvis du av ulike årsaker ikke kan eller ønsker å benytte deg av den digitale søknaden om sosialhjelp, kan du fortsatt møte opp på NAV-kontoret eller bruke [papirsøknad](#).

Mer informasjon på finner du på [Veiviser økonomisk sosialhjelp på nav.no](#)

Abstract

This article presents an empirical study of language practices on 277 municipalities' websites. The material consists of two parts. Part 1, which was collected in October 2019, is made up of 271 municipalities that either have decided to have Nynorsk as main language or to be linguistically neutral. Part 2 was collected in May 2020 and is made up of six newly merged municipalities consisting of previous municipalities that had different language decisions, where at least one had a decision to have Nynorsk. The study seeks to answer this question: To what extent is there correspondence between the municipalities' language decision and their language practice on the websites? The article shows lack of correspondence between language decisions and language practices in many municipalities and consequences of municipal mergers. A main finding is that linguistically neutral municipalities mainly use Bokmål on their websites. Based on this, we discuss language neutrality in the light of language rights theory, and what lies in the concept of linguistically neutral municipality.

Tom Flaten
Universitetet i Agder
Institutt for nordisk og mediefag
Postboks 422
NO-4604 Kristiansand
tom.flaten@uia.no

Magnhild Vollan
Universitetet i Agder
Institutt for nordisk og mediefag
Postboks 422
NO-4604 Kristiansand
magnhild.vollan@uia.no

Skrift og språk som identitetsuttrykk i graffiti fra norske kirker i middelalderen*

Av Karen Langsholt Holmqvist

Artikkelen drøfter graffiti med runer og bokstaver i norske middelalderkirker og ser skrifttype og språk som to variabler for risteres selvuttrykk. Som eksempel brukes innskrifter fra Hopperstad og Borgund stavkirker. Hopperstad har kun runeinnskrifter, som er både tematisk og romlig fordelt i kirkerommet. I koret finner vi formelpregede religiøse ytringer på latin; i skipet folkespråklige innskrifter som er varierte og leserorienterte, med både lek og religiøse uttrykk. Risterne vender seg til det sosiale fellesskapet og mot kirkebygget som religiøst samlingspunkt. Borgund er kjennetegnet av svært skriftkyndige ristere som bruker både dekorerte runer og bokstaver for å skape tekstlige og visuelle effekter i innskriftene. Artikkelen presenterer flere nyfunn av minuskler herfra, og disse sammenliknes med bokstavinnskrifter, særlig med minuskler, i andre kirker i Norge og Danmark, og tolkes som mulige religiøse uttrykk. Samtidig kan minusklene også være ristet som øvelse eller dekorasjon, og de kan dermed ha flere lag av betydning.

* Mye av feltarbeidet som ligger til grunn for denne artikkelen, er gjort sammen med stipendiat Johan Bollaert, og omtaler av bokstavinnskriftene er basert på diskusjon og samtaler med ham. Takk til Fortidsminneforeningen, som har gitt oss adgang til Borgund og Hopperstad. Jeg vil også takke fagfellene og redaktør Ingvil Brügger Budal for gode og konstruktive tilbakemeldinger på artikkelen. Takk til veiledere, Stefka G. Eriksen, Karl G. Johansson og Kristel Zilmer, og til Johan Bollaert, for tilbakemeldinger på tidligere utkast til artikkelen. En spire til artikkelen ble også presentert for Kunnskapssystem-gruppa ved UiO, bestående av veiledere og stipendiater i middelalderhistorie, kunsthistorie og norrøn filologi. Takk også til denne gruppa for gode innspill, og til kollegaer ved NIKU som ved ulike anledninger har svart på spørsmål om blant annet stavkirker, Maria-altre og kirkekunst. Til sist går en stor takk til James E. Knirk og Kristel Zilmer ved Runearkivet ved Kulturhistorisk museum i Oslo, som ved ulike anledninger har hentet ut informasjon til meg fra Runearkivet.

1 Innledning

I mange kirker fra middelalderen finnes uformelle innskrifter med runer og bokstaver;¹ disse er en verdifull kilde til hvordan mennesker i middelalderen oppfattet seg selv. Flere har vært opptatt av runeinnskrifter i kirkene, men de blir sjelden sett i sammenheng med bokstavinnskrifter i de samme kirkene. Denne artikkelen analyserer skriftform og språk i innskriftene og viser hvordan ristere tar bevisste valg for å nå fram med budskapet sitt og oppnå ulike effekter i innskriftene. Skrift kan brukes som pynt, til å gi informasjon om motivene i et maleri, til å fortelle hvem som bygde kirka og hvem som fikk den bygd. Men skrift i kirkerommet er også bønner, uttrykk for hengivenhet og henvendelser til Gud, Maria og helgener, personlige signaturer, skriftopplæring og skriftlek. I det følgende vil jeg presentere de uformelle skriftuttrykkene på bygningskonstruksjonene i kirka, altså vegger, søyler osv. Jeg diskuterer om skriftform og språk – runer og bokstaver, folkespråk og latin – kan forstås som uttrykk for risternes selv, og vil drøfte hva disse variablene kan fortelle om risternes selvforståelse.

Målet med artikkelen er å drøfte hva uformelle kirkeinnskrifter fra middelalderen kan fortelle om risternes selvforståelse. Artikkelen tar utgangspunkt i to eksempelkirker: Hopperstad og Borgund stavkirker. Disse kirkene er valgt fordi de har eksempler på alle de vanlige gruppene med kirkegraffiti, og de er blant kirkene i Norge med flest runeinnskrifter. Samtidig er også mye ulikt i de to kirkene, og dette gjør også at fokus blir ulikt i de to delene av artikkelen. For Hopperstad drøfter jeg bruken av latin og folkespråk, og jeg argumenterer for at mange av runeinnskriftene knytter individene opp mot menigheten og skaper et religiøst fellesskap. Videre argumenterer jeg for at man finner elementer av lek og skriftopplæring i runeinnskriftene. I Borgund stavkirke har flere ristere tilsynelatende lekt og eksperimentert med skriftformer. Jeg drøfter først hvordan dekorative elementer flettes inn i noen runeinnskrifter og re-

1. Jeg vil omtale “latinske bokstaver” kun som “bokstaver”. Dette er i samsvar med etymologien til ordet; i tekster fra middelalderen skilte man gjerne mellom *bókstafr* og *rúnastafr*. Jeg bruker ordet “innskrift” for å omtale tekstsekvenser med både bokstaver og runer, og bruker ordet som en generell term for å omfatte både rune- og bokstavinnskrifter. Dersom jeg sikter til bare én av typene, vil dette gå klart fram i teksten. Innskriftene jeg omtaler i denne artikkelen, er i hovedsak uformelle. Hva jeg legger i dette, kommer jeg tilbake til i avsnitt 3.

flekterer risternes inngående kjennskap til runeskriften. Deretter løfter jeg fram flere nyfunn av minuskler på kirkeveggene og drøfter om de kan forstås som religiøse eller dekorative uttrykk, eller om de kan være skriftøvelser. Artikkelen vil bidra med ny innsikt i de uformelle skriftpraksisene i kirker i middelalderen, og vil videre gi et innblikk i hvordan individet forstår seg selv i møte med kirkerommet. Dette kan øke forståelsen vår for handlingene som har foregått i kirkerommet og for mer folkelige religiøse praksiser.

2 Tidligere forskning på kirkeinnskrifter

Mens uformelle bokstavinnskrifter i liten grad er samlet inn og studert,² er runeinnskrifter mye bredere studert og omtalt. Flertallet av de kjente og registrerte norske kirkeinnskriftene med runer er samlet i *Norges innskrifter med de yngre runer* (NIyR), og for brorparten av disse står lesningene og tolkningene som Olsen og Liestøl presenterte, fortsatt. Beskrivelsene i NIyR er også viktige fordi menneskehender, vær og vind har slitt på mange innskrifter de seinere årene. Andre innskrifter er vanskelig tilgjengelige fordi de er beskyttet bak glass eller skjult bak nye bygningskonstruksjoner. Dermed er de grundige beskrivelsene og dokumentasjonen i NIyR, sammen med de underliggende dokumentasjons- og forskningsarkivaliene ved Kulturhistorisk museum (KHM) ved Universitetet i Oslo (UiO), fortsatt et viktig fundament for all ny forskning på norske kirkeinnskrifter.³ Samtidig har det kommet flere nye og viktige bidrag til forskningen de siste årene.

Spurkland viser i en gjennomgang av kirkeinnskriftene at man i stor grad finner de samme innskriftene både i og utenfor kirkene i middelalderen, og han mener derfor at kirkeinnskriftene ikke kan defineres som en egen sjanger (2001: 178). Likevel er det naturlig å diskutere og definere

2. To viktige unntak er Nidarosdomen (se Holmqvist 2019; Syrett 2002) og Johan Bol-laerts kommende doktoravhandling, som tar for seg innskrifter fra hele Norge og også inkluderer en del graffiti.
3. I tillegg er flere nyfunn av innskrifter og rettelser og omvurderinger blitt publisert i *Nytt om runer* og i egne artikler. Dette gjelder blant annet innskriftene fra Bø gamle kirke (Knirk 1986) og fire innskrifter fra Borgund: N A297 (*Nytt om runer* 3 1988) og N A307–09 (*Nytt om runer* 4 1989). Også denne typen kilder er et viktig grunnlag for videre forskning.

kirkeinnskriftene som ei egen materialgruppe, slik Spurkland også gjør. Barnes har samme skille, og han skiller i tillegg mellom formelle innskrifter (2012: 100–104) og graffiti (2012: 116–119) i kirkene. Jones (2010) gir innblikk i hvordan innskriftene i kirker fordeler seg både geografisk i Norge og i kirkerommet i kirkene, og sannsynliggjør at innskriftene har blitt ristet over tid, og ikke nødvendigvis rett etter at kirkene ble bygget, slik blant annet Blindheim (1985: 13–16) har hevdet. Videre har Zilmer (2016) vist hvordan det offentlige og private, det autoriserte og uautoriserte, og det seremonielle og uformelle flyter over i hverandre og spiller sammen i runeinnskrifter i de norske middelalderkirkene. Hun ser spesielt på hva innskriftene forteller om bruken av runer i kirkene, og konkluderer med at et bredt spekter av mennesker ristet runer i kirkene: både lokale og tilreisende, kvinner og menn, prester, aristokratiet, sponsorer, byggherrer, andre som var med i byggeprosessen, og vanlige kirkegjengere har ristet innskrifter i kirkene. Zilmer argumenterer også for at kirkeinnskriftene har kommet til over et langt tidsrom, og for at de var aksepterte og en naturlig del av mange kirker. Ikke minst viser Zilmer at risterne gjennom innskriftene knytter seg selv til kirka, og at det å riste en innskrift i kirkebygget slik blir en religiøs handling.

Det er også gjort mer inngående studier av enkeltkirker. Jeg har tidligere (Holmqvist 2018) diskutert selvet i middelalderinnskriftene med runer og bokstaver i Nidarosdomen. Med utgangspunkt i kognitiv teori viser jeg hvordan innskriftene der først og fremst er uttrykk for en religiøs identitet blant risterne, samtidig som enkelte ristere også brukte kirkeveggene til andre identitetsuttrykk. Zilmer (under publisering) tar for seg ulike identitetsuttrykk i innskrifter fra middelalderen, og inkluderer blant annet en casestudie av runeinnskriftene i Lom stavkirke. Her viser hun hvordan innskriftene kan ses som en synkron og diakron samhandling mellom ristere fra ulike samfunnslag gjennom flere århundrer. Studiene av innskrifter i enkeltkirker forsterker altså inntrykket av at kirkeinnskriftene er en naturlig del av middelalderkirkene og at det å riste innskrifter i kirka kunne oppfattes som en religiøs handling. Tilsvarende bruk av runer i kirkene finnes også i Sverige (Gustavson 1991; Källström 2016; Lerche Nielsen 2019; Pernler 1994) og Danmark (Imer 2018: 80–86; Moltke 1985: 426–441) og ellers i den kristne verden, for eksempel i middelalderens Novgorod (Rozhdestvenskaja 2012) ved tidlige kristne hellige steder (Yasin 2015), i Monte Sant’Angelo i Italia (Wal-

dispühl 2019), i engelske middelalderkirker (Champion 2016), og på tilholdssteder for koptiske munkar i Egypt (Goehring 2015; Lundhaug & Jenott 2015: 39–42). Det er altså stor konsensus i dag om at de fleste historiske innskrifter i kirkene og på andre hellige steder kan forstås som religiøse ytringer, og dette vil ligge som et premiss for denne artikkelen.

Her vil jeg se runeinnskriftene i sammenheng med bokstavinnskrifter. Der tidligere studier i stor grad har sett på innholdet i innskriftene når de diskuterer risternes identitetsuttrykk, vil jeg undersøke variablene språk og skrifttype. Jeg legger vekt på to enkeltkirker – Hopperstad og Borgund – for å kunne gå dypere inn i materialet, men jeg henter også eksempler fra andre kirker for å sette materialet i en større kontekst. Jeg tar utgangspunkt i kognitiv teori og praksisteori, og vil knytte risterens valg av språk og skrifttype til praksisene risterne opererer innenfor. Denne tilnærmingen kan gi en bedre forståelse av hvordan risterne samhandler både med andre ristere og det sosiale felleskapet gjennom innskriftene. Samtidig kan den også gi et større innblikk i hvorfor det aktuelle språket og skrifttypen ble valgt, og hvordan selvttrykket påvirkes av språk og skrifttype.

3 Begrepsavklaringer: skrift og innskrift, leser, formelle innskrifter og graffiti

I denne artikkelen er “skrift”, “innskrift”, “leser”, “formelle innskrifter” og “graffiti” sentrale begreper. “Skrift” anvender jeg om tekst i snever forstand: det som (i vår sammenheng) er skrevet med runer og bokstaver. På kirkeveggene finnes også bumerker, kors og andre kristne symboler og figurativ graffiti; dette er utenfor denne artikkelens område. I termen “innskrift” legger jeg all epigrafisk skrift, inkludert malt og vevet skrift. Innrisset eller -skåret skrift er likevel vanligst.

I en del tilfeller vil jeg også omtale leseren av innskriftene. Jeg vil gå ut fra at forsamlingen i sognekirkene er ei gruppe mennesker som relativt fast går i samme kirke, og at folk til en viss grad derfor kjente til navngitte personer i innskriftene. En del innskrifter henvender seg direkte eller indirekte til leseren, og jeg antar da at de retter seg både til presten og deltakere i forsamlingen i kirkerommet.

Graffiti er et begrep som brukes på mange ulike måter og i mange ulike kontekster. En grunnleggende definisjon er presentert av Lohmann

(2020: 39), med referanse til Kraack og Lingens (2001: 9): grafiske tegn på en overflate som ikke primært er laget for dette formålet. Denne definisjonen gjør det lett å skille graffiti fra ikke-graffiti, men vil innlemme nesten all monumental epigrafisk skrift i graffitibegrepet. I denne sammenhengen trengs derfor en annen definisjon. Rozhdestvenskaja (2012: 254) og Blindheim (1985: 11) definerer graffiti etter et formelt kriterium, som henholdsvis skrift og tegninger risset inn med et skarpt objekt. Også Engtrø (2009: 101) setter opp formelle kriterier, og legger vekt på plassering, størrelsen på skriften og dekorasjon som kriterier for å skille mellom graffiti og formelle innskrifter. Imidlertid er mye av det vi tenker på som graffiti i dag, både godt synlig og tegnet med tusj eller maling, og selv om den typiske runegravitten er lite synlig og risset med en skarp gjenstand, finnes det unntak også i runematerialet (se for eksempel N 49–52 i Lom stavkirke, som er malt med tjære).

Ingen av de gjengitte definisjonene treffer helt det materialet jeg vil omtale, og jeg har derfor valgt å definere graffiti funksjonelt, som uautoriserte innskrifter;⁴ formelle innskrifter har jeg satt opp som en motsats, definert som innskrifter autorisert av en autoritet i kirka. Dette vil si at jeg regner dedikasjonsinnskrifter som formelle innskrifter; det samme gjelder andre innskrifter som forteller om hvem som bygde kirka, hvem som fikk den bygget osv. Slike innskrifter kan være autorisert av presten eller byggmesteren, som på byggetidspunktet også må regnes som en lokal autoritet. Det samme gjelder innskrifter som er en del av dekorasjonene i kirka, for eksempel på språkbånd i malerier i kirkene.⁵

Heller ikke denne definisjonen er uproblematisk, for mange innskrifter er i en gråsoner, og det er sjelden mulig å vite sikkert om en innskrift var autorisert eller ikke. For eksempel har flere mulige dedikasjonsinnskrifter et graffitiaktig preg. Dette gjelder N 526⁶ (*Pétr á mik* “Peter eier meg”) i Sakshaug gamle kirke, som er ristet med relativt grunne runer og uten noen utsmykning. N 470 (*Lafranz á* “Lafrans eier”) i Nidarosdomen er ristet med store, grunne runer over restene av et alter på veggen av nordvestre tårn og er veldig ulik de lange dedikasjonsinnskriftene med

4. Liknende definisjoner blir brukt av Lovata og Olton 2015, Zilmer 2016 og Holmqvist 2019.
5. Disse innskriftene vil jeg omtale som dekorative innskrifter, selv om de gjerne kan ha flere formål enn det estetiske.
6. N + nummer = innskrift fra Norge publisert i *Norges innskrifter med de yngre runer* (NIyR).

bokstaver inne i Nidarosdomen. Risterinnskrifter, som N 146 (*Kári Neridssonr reist mik* “Kåre Neridsson ristet meg”, nå tapt) fra den tidligere Gåra kirke i Bø i Telemark, ble trolig ikke alltid ristet med prestens eksplisitte samtykke. Men mengden slike innskrifter i norske middelalderkirker tilsier at prestene må ha visst om dem. I enkelte tilfeller har også presten selv skrevet slike innskrifter på kirkeveggene, for eksempel på Talgje kirke på Finnøy i Rogaland (N 258): *Þessar rúnar reist Eindriði prestr Jónsson, ok biðið fyrir mik* “Disse runene ristet prest Eindride Jons-son, og be for meg”. Innskriften står over en fragmentarisk bevart seks til sju meter lang formell innskrift som vitner om reisingen av kirka (N 257). Runehøyden, 13–15 cm i den formelle innskriften mot 2,5–3,5 cm i Eindrides, viser at de to innskriftene ikke ble utformet som en enhet. Likevel tilsier nærheten mellom dem at de bør ses i sammenheng (jf. NIyR III: 272). Kan Eindrides innskrift regnes som en formell innskrift, all den tid den er skrevet av presten selv, og i samband med en annen formell innskrift? Innskriften til Eindride illustrerer mangelen på et skarpt skille mellom de formelle innskriftene og graffiti. De to termene bør heller forstås som ytterpunktene av et kontinuum, og dette kontinuumet er interessant når vi ser på forskjellen i bruken av runer og bokstaver. Mens runematerialet fordeler seg over hele kontinuumet, kan færre bokstav-innskrifter tydelig defineres som graffiti. Det finnes imidlertid eksempler på bokstavgraffiti, og stadig flere nye funn dukker opp. Disse innskriftene står i fokus i artikkelens andre hoveddel.

4 Teoretisk tilnærming

Jeg vil følge en forståelsesramme der kognitiv teori og praksisteori er satt sammen til et rammeverk for å analysere graffitiinnskrifter som selvuttrykk (se Holmqvist 2020a). Særlig vil jeg legge vekt på praksisteorien (jf. Reckwitz 2002a, 2002b; Schatzki 2001a, 2001b), der innskriftene forstås som resultat av en handling. Hver enkelthandling er igjen del av en større praksis. I denne praksisen inngår risteren som rister innskriften, verktøyet risteren bruker for å riste og materialet risteren rister på, risterens kognisjon (både bevisste og ubevisste oppfatninger og ønsker) og de fysiske, kulturelle og sosiale omgivelsene. Alle disse aspektene er sentrale for å forstå innskriften, og dess flere aspekter vi har kjennskap til, dess mer kan vi si om innskriften i dag.

I den nevnte modellen kan selvet forstås både som en kognitiv og sosial konstruksjon. Selvet er kognitivt fordi selvforståelsen skapes i hver enkelt risters kognisjon, men det er også sosialt fordi risterne som deltar i en praksis, sammen skaper normer og forventninger til hvilke selv som kan uttrykkes i praksisen. Selvforståelsen jeg her sikter til, er den stadig skiftende oppfatningen vår om hvem vi er. Som Turner (2014: 77–78, 88) påpeker: Vi oppfatter selvet vårt som en enhetlig konstruksjon, men i realiteten er oppfatningen vår om hvem vi er, skiftende, og den tilpasser seg hele tiden til både vår egen strøm av tanker og omstendighetene rundt oss. Jeg ser praksiser som en viktig del av disse omstendighetene: Når vi går inn i en ny praksis, vil selvforståelsen vår ta utgangspunkt i praksisen og skapes i relasjon til denne.

Praksisteori og kognitiv teori er utviklet med utgangspunkt i vår egen samtid, og vi vil aldri få samme innblikk i en historisk praksis, eller i historiske personers kognisjon, som det er mulig å oppnå med samtidige studieobjekter. Disse teoriene gir likevel viktige innsikter i samspillet mellom individ og fellesskap som vi også kan dra nytte av i historiske studier. Her vil jeg særlig legge vekt på to faktorer, språk og skrifttype, som fortsatt er synlige i innskriftene, og jeg vil undersøke hva de kan fortelle om en annen, indirekte uttrykt, komponent i praksisen: risternes selvforståelse. Skrifttype og språk er knyttet til ulike skriftpraksiser, og det er ofte et skille mellom hva slags uttrykk som er ristet med folkespråk og latin, runer og bokstaver. For eksempel er formelle innskrifter særlig forbundet med latin og bokstaver, mens skriftelek på kirkeveggene særlig er forbundet med folkespråk og runer. Samtidig kan ristere velge å gå inn i ulike skriftpraksiser, og også blande ulike praksiser for eksempel ved å bruke et annet språk eller en annen skrifttype enn det som er forventet innenfor praksisen.

5 Feltarbeid og materialavgrensning

Jeg har gjennomført feltarbeid i Hopperstad og Borgund stavkirker henholdsvis 28. februar og 2. mars 2019 sammen med runologen Johan Bol-laert. I tillegg har vi gjennomført feltarbeid i flere andre kirker for å få et bedre inntrykk av helheten i kirkematerialet og omfanget av bokstavinn-skrifter i de norske kirkene. Jeg vil komme inn på funn fra disse kirkene

der det er relevant å sammenlikne disse med innskrifter fra Borgund og Hopperstad.

Fokus for feltarbeidet var å få oversikt over innskriftene i kirkene og å lete etter nye innskrifter, særlig bokstavinnskrifter. Vi fant flere nye runeinnskrifter, og også enkelte bokstavinnskrifter som trolig kan dateres til middelalderen; disse vil bli presentert nedenfor. Samtidig kunne vi dokumentere store mengder bumerker som trolig er fra både før og etter reformasjonen, i tillegg til innskrifter med navn og årstall som fordeler seg utover hele den etterreformatoriske perioden. Her ligger vekten på skriftlige uttrykk med runer og bokstaver som trolig eller sikkert kan dateres til middelalderen, men også bumerker og etterreformatoriske innskrifter bør undersøkes og dokumenteres videre.

Vi undersøkte alle tilgjengelige overflater inne og ute på kirkene, det vil si overflater i en høyde som er tilgjengelig for mennesker uten bruk av stige, stillas eller andre hjelpemidler. Graffiti finnes av og til også flere meter over bakken – eksempler på dette har vi fra Sakshaug (N 532) og Maeshowe (Or Barnes 1 og 2) – og vi kan ikke utelukke at det ville være mulig å finne flere slike innskrifter også i andre kirker. Alle innskriftene i Borgund og Hopperstad er likevel plassert i omtrentlig hodehøyde eller lavere.

Langt de fleste kirkeinnskriftene er funnet innvendig i kirkene; dette gjelder også for Hopperstad. Hovedgrunnen til dette er trolig at overflatene er bedre bevart innvendig enn utvendig. Veggene utendørs er utsatt for forvitring og slitasje, og tjære på stavkirkene og kalk på steinkirkene skjuler trolig mange innskrifter. Fra enkelte kirker – i hovedsak i stein – har vi likevel bevart innskrifter også utendørs. Flere stavkirker, deriblant Borgund, har dessuten en svalgang – en overdekket gang som går rundt hele utsiden av kirka. Taket bidrar til å beskytte veggene mot vær og vind, og i svalgangene finnes av og til innskrifter; i Borgund er for eksempel mer enn halvparten av innskriftene funnet i svalgangen. Også ombygginger av kirkene påvirker hvor man kan finne innskrifter og hvor mange innskrifter som er bevart. Mens Borgund regnes som ei av de best bevarte stavkirkene, er Hopperstad delvis rekonstruert på slutten av 1800-tallet med Borgund som modell (se ill. 1 og 2 av Hopperstad og ill. 8 av Borgund). Svalgangen i Hopperstad er rekonstruert med moderne materialer, og derfor er det heller ikke mulig å finne innskrifter i denne svalgangen. Alle disse faktorene gjør at det er vanskelig å sammenlikne distribusjonen av innskrifter i de ulike kirkene. Å være i felt innebærer

altså ikke bare å lete etter innskrifter, men også å vurdere overflater for å finne ut hvor innskrifter potensielt kan være bevart og synlige, hvor de kan være tapt, og hvor de kan ligge skjult bak lag av kalk, tjære eller maling. Ofte kan en gjøre slike vurderinger ved å se på gamle tegninger og sammenlikne fargenyanser og forvitring i ulike deler av kirka. De beste vurderingene ville likevel en konservator eller bygningshistoriker gjøre, og tematikken bør drøftes videre i en tverrfaglig studie.

Under feltarbeidet ble datering et presserende problem. For mens runene gradvis ble mindre brukt i Norge i seinmiddelalderen, har bokstavene vært i bruk sammenhengende fra middelalderen til i dag. Fra slutten av 1500-tallet, og særlig utover 1600-tallet, ble det vanlig å datere graffitiinnskrifter med årstall, og takket være dette kan en i mange kirker spore en sammenhengende graffiti-tradisjon fra 1600-tallet til i dag. Imidlertid er mange graffitiinnskrifter udaterte, og noen av disse er trolig fra middelalderen. Derfor har jeg satt opp kriterier for å sile ut mulige middelalderinnskrifter med bokstaver:

- Innskriften må finnes på en bygningsdel/overflate som kan dateres til middelalderen.
- Innskriften må datere seg selv til middelalderen eller stå udatert.
- Bokstavformene i innskriften må være forenelige med bokstavformer som var i bruk i middelalderen.

I tillegg har jeg vurdert språket og meningsinnholdet i innskriftene, men uten å følge absolutte kriterier. Latin var i bruk lenge etter middelalderen, men jeg har inkludert udaterte latinske innskrifter som oppfyller kriteriene over. I 7.2 diskuterer jeg enkelte innskrifter på latin, og alle kan gis en plausibel datering til middelalderen. Også folkespråklige innskrifter kan være utfordrende, for det er ikke alltid mulig å skille norsk fra norrønt i en kort innskrift; mange navn har for eksempel hatt omtrent samme form fra norrøn tid til moderne norsk. Jeg har utelukket slike navn fordi det ville kreve uforholdsmessig mye tid å datere dem. Vi har lite grunnlag å basere en datering på, og videre forskning er nødvendig før en kan bruke udaterte navneinnskrifter i studier som denne. Bokstavinnskrifter uten språklig meningsinnhold er også utelatt; for disse gjelder samme vurdering som for navneinnskriftene. Jeg har likevel gjort unntak for store minuskelformer med innrisset omriss; disse skiller seg

visuelt ut fra de andre bokstavinskripte, og vi har indikasjoner på at de er fra middelalderen (se diskusjonen om disse i 7.2).

Det finnes altså et bredt spekter av innskrifter på norske kirkevegger. Mange av disse *kan* stamme fra middelalderen, men bare i en brøkdel av tilfellene kan de dateres til middelalderen med sikkerhet. I artikkelens siste hoveddel vil jeg diskutere innskrifter med en usikker, men plausibel, datering til middelalderen og hva de forteller om seinmiddelalderske graffiti-praksiser; først vil jeg likevel trekke fram runeinnskriftene i Hopperstad, som kan dateres sikkert til middelalderen, som utgangspunkt for å diskutere språk i graffitiinnskrifter.

6 Språkbruk i kirkeinnskriftene: Hopperstad som eksempel

Hopperstad stavkirke (se ill. 1) ligger i et slakt hellende terreng over tettstedet Vikøyri i Vik i Sogn, med utsikt ned mot Sognefjorden, og blir regnet som ei av de eldste norske stavkirkene. Tømmeret er nylig datert til 1131–32 med fotodendrometoden, og kirka er trolig bygget i årene etter dette (Thun mfl. 2016: 111). På midten av 1300-tallet var Hopper-

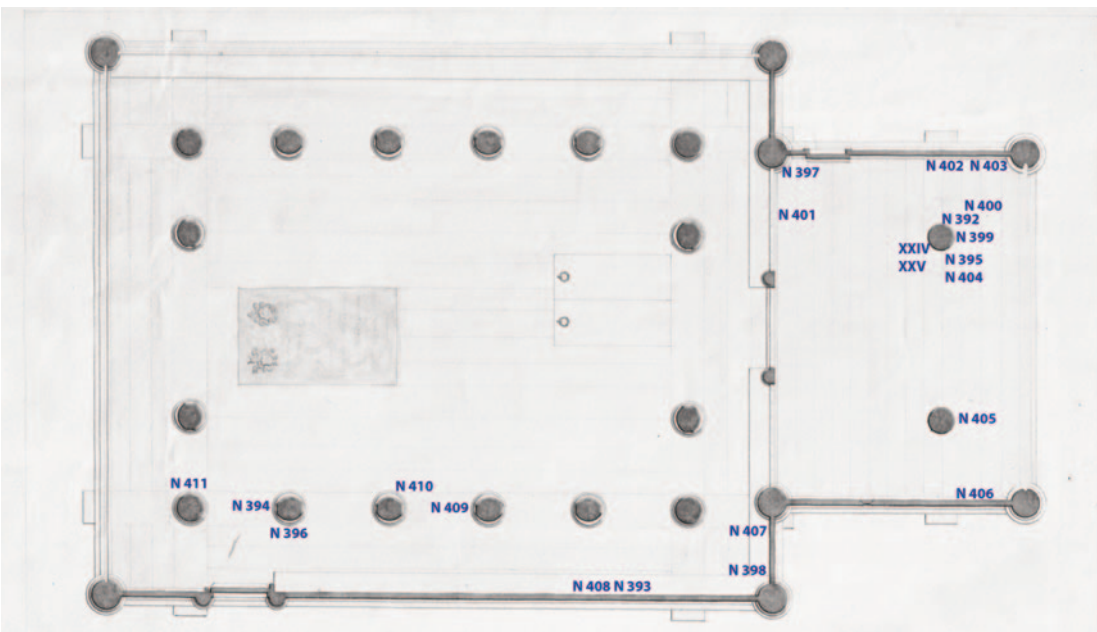
Illustrasjon 1. Hopperstad stavkirke sett sørfra, med utsikt mot Vikøyri og Sognefjorden. Foto: forfatteren.

Illustrasjon 2. Hopperstad stavkirke slik den så ut etter at etterreformatoriske tilbygg var fjernet og før restaureringen. Akvarell av Peter Blix. Bildet er hentet fra Riksantikvarens tegningsarkiv.

stad ett av tre kirkesteder i Vik (Anker 2005: 128). Dagens kirkebygning er sterkt preget av restaureringen på slutten av 1800-tallet (se ill. 2 for en illustrasjon av kirka slik den så ut før restaureringen). Deler av kirkas indre og ytre utseende ble forandret i tillegg til at inventaret ble vasket grundig ned, noe som førte til at det meste av veggmalierier, både fra middelalderen og seinere, forsvant (ibid.: 136). Det er ikke utenkelig at også en del innskrifter gikk tapt i denne prosessen. Samtidig lå mange av runeinnskriftene under de etterreformatoriske veggmaleriene, og derfor kan vi også takke nedvaskingen for at vi kan se såpass mange runeinnskrifter i dag.

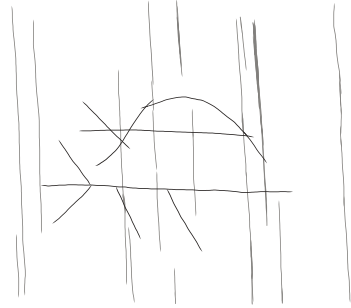
I alt er det funnet 22 runeinnskrifter på bygningskonstruksjonene i Hopperstad, alle inne i kirkerommet (se ill. 3), og dette gjør Hopperstad til ei av kirkene i Norge der det er funnet flest runeinnskrifter. 20 av disse er dokumentert i NIyR bind 4; de to siste ble oppdaget av Johan Bollaert og undertegnede da vi undersøkte kirka 28. februar 2019. De to

Illustrasjon 3. Grunnplan av Hopperstad stavkirke som viser hvor de 22 innskriftene er plassert i kirkerommet. Plasseringen er omtrentlig. Plantegningen er laget av Georg Andreas Bull og er hentet fra Riksantikvarens tegningsarkiv. Bearbeidet av forfatteren.

nyfunne innskriftene har ikke fått noe offisielt nummer fra Runearkivet i Oslo enda, og blir omtalt som henholdsvis Hopperstad XXIV⁷ og XXV⁸. Begge innskriftene ble funnet på sørvestre side av den nordre søyla i koret, ei søyle som også bærer flere andre runeinnskrifter. XXIV består av to binderuner, hver sammensatt av minst to runer; leseretningen er uklar (se ill. 4). Runene kan minne om venderuner som må leses i to retninger for å danne et ord, men det har ikke lyktes meg å finne noen klar mening i dem. Tentativt kan man lese runene **o**, **m**, **r** og kanskje **y** og **a**, men leserekkefølgen er ukjent.⁹ Den ene kan minne om et

7. Innskriften står 162 cm over gulvet, og består av to runer som er omtrent 3 cm høye; innskriften er ca. 1,5 cm lang.
8. Innskriften står like nedenfor XXIV, 154 cm over gulvet, og runene er om lag 2 cm høye; innskriften er 3,5 cm lang.
9. Tegnforklaring: Feit skrifttype brukes til translitterering av **minuskler** og **MAJUSKLER**, og fonten Runlitt A for translitterering av runer. *Kursiv* angir nor-

Illustrasjon 4. Hopperstad XXIV. Innskriften består av to binderuner. Foto: forfatteren.

Illustrasjon 5. Hopperstad XXV. Innskriften gjengir navnet Styrlaug. Foto: forfatteren.

malisering; 'enkle anførselstegn' brukes for oversettelser. Underprikk angir en usikker lesning (**d**), mens en bue over (**ai**) markerer binderuner. Doble skråstreker // brukes for visuelle brudd i innskriften, gjerne et linjeskift. Tre prikker brukes for å angi lakuner; en strek (-) angir en rune som kan telles, men ikke leses. Parentes brukes når tolkningen er usikker. Translitterering og normalisering er i hovedsak basert på *Sammordisk runtextdatabas* (med enkelte endringer, som buer for binderuner), men er kontrollert mot korpusutgavene og andre relevante publikasjoner. Der jeg har besøkt kirkene selv, er lesningen også kontrollert opp mot innskriften. Oversettelser er basert på korpusutgavene, med noen endringer.

Maria-monogram; denne tolkningen vil jeg komme tilbake til. Hopperstad XXV består av åtte runer, **styllau-**, og kan leses som navnet Styrlaug (se ill. 5).

Innskriftene i Hopperstad er varierte og i stor grad representative for de norske kirkeinnskriftene fra middelalderen. Det er imidlertid uvanlig at én enkelt kirke har et så rikt spekter av innskrifter; bredden og antallet innskrifter man finner i Hopperstad, kan bare måle seg med Nidarosdomen og Lom og Borgund stavkirker. Distribusjonen av innskrifter innad i kirkerommet varierer også mye fra kirke til kirke, og analysen av denne kan derfor ikke generaliseres.

Både latinske og folkespråklige runeinnskrifter finnes i Hopperstad. Men der de latinske innskriftene gjerne er korte formularer, er flere av de norrøne innskriftene lengre personlige henvendelser på vegne av en gjerne navngitt person, og vendt mot leseren, Gud, jomfru Maria eller en helgen. De folkespråklige innskriftene er også mer varierte; mens de latinske innskriftene har et eksplisitt religiøst innhold, finner vi både trosyttringer og skriftlek ristet på norrønt, i tillegg til navn. Videre vil jeg først diskutere de eksplisitt religiøse innskriftene, det vil si innskrifter med utdrag av bønner og liturgiske tekster samt innskrifter som på ulike vis henvender seg eksplisitt mot Gud, Maria, Jesus eller helgener, for eksempel gjennom bønner eller uttrykk for hengivenhet. Deretter vil jeg drøfte navne- og skriftleksinnskriftene.

Folkespråk og latin: de eksplisitt religiøse innskriftene

På den søndre vegg i skipet, fordelt over fire linjer, står den klart lengste innskriften i kirka, N 393:

+ nu · er · balm · sunu · aŕ : an // troten · hiabe · þeimane // : er · þesar ·
runar · ræist · sua · þælm · // er · þær · ræpr +¹⁰

Nú er palmsunnuptann. Dróttinn hjalpi þeim manni, er þessar rúnar reist, svá þeim, er þær ræðr.

Nå er palmesøndagsaften [dagen før palmesøndag]. Herren hjelpe den mannen som ristet disse runene, og også den som tolker dem.

10. Lesningen er gjort av Johan Bollaert (pers. kom.) og skiller seg fra den i NIyR blant annet ved å ha flere skilletegn.

Runene er ristet med tynne riss, men dekker en såpass stor flate at innskriften må ha vært relativt lett å oppdage selv i svak belysning. Innskriften er en lykkeønskning rettet både mot risteren selv og mot alle som kunne tyde den. Han tidfester sin egen innskrift til kvelden før palmesøndag, og kunsthistoriker ved NTNU Margrete Syrstad Andås (pers. kom.) foreslår at innskriften forteller om ei palmesøndagsvake i kirka.¹¹ Påsken er kirkas viktigste høytid, og forbindes med både med synd, glede og botsritualer. Ved å fortelle at han var i kirka på palmesøndagsaften, viser risteren seg som en religiøs mann. Samtidig viser han fram sin egen fromhet når han ikke bare ber om Guds hjelp på vegne av seg selv, men også på vegne av leseren. Det at innskriften og ønsket om Guds hjelp er rettet utover til alle leserne, er sjeldent i de norske kirkeinnskriftene.¹² Vanligvis retter risteren bønnen utelukkende mot seg selv eller andre navngitte enkeltpersoner. En slik innskrift finnes også i Hopperstad, i N 411:

guphialpeþæimermikræistinþatuhaukr

Guð hjalpi þeim, er mik reist, en þat var Haukr.

Måtte Gud hjelpe den som ristet meg, og det var Hauk.

Innskriften har en markert setningsstruktur der Gud settes først i setningen mens risterens navn, Hauk, kommer helt til slutt.¹³ Dette gir setningen en viss poetisk effekt, samtidig som risteren kan ha forsøkt å vise at han lever etter et fromhetsideal ved å sette Gud som første ledd i setningen. Begge de to siterte bønnene er dessuten formulert slik at det er

11. Dette er i så fall ikke den eneste innskriften som forteller om ei vake. N 473 på Nidarosdomen er i dag sterkt skadet, men dokumenterer trolig at to personer vaket utenfor oktogonen under Olavs vakenatta.
12. Nærmest kommer vi nok i N 12 fra Torsnes kirke i Østfold. Her har vi bare bevart siste del av innskriften, som forteller at '[NN gjorde X] til syndsforlatelse for Atle, for seg selv og for alle kristne folk.' Zilmer (2013: 143–144) trekker dessuten fram liknende eksempler på enkelte svenske runesteiner og gravsteiner. Utenfor kirkene finner vi innskriften N 169 i Vindlausloftet, der Vestein ønsker det beste både for seg selv og leseren. Denne innskriften er imidlertid ikke formulert som en bønn, men snarere en lykkeønskning: *Þessar rúnar reist Vésteinn. Heill sá en reist, ok svá bæði sá en ræðr.* "Disse runene ristet Vestein. Det beste for ham som ristet, og likeså for den som leser."
13. Strukturen er markert, men likevel ikke helt uvanlig. En liknende syntaktisk oppbygning finnes blant annet i innskrifter i Nidarosdomen (N 478) og i Lyngsjø kirke i Skåne (se Moltke 1985: 432).

innskriften selv som snakker, mens risteren står i tredje person. Dette er nokså vanlig i runeinnskrifter. I én innskrift i Hopperstad, N 396 (ill. 6), lar likevel risteren sin egen stemme komme fram gjennom possessivet *minn*:

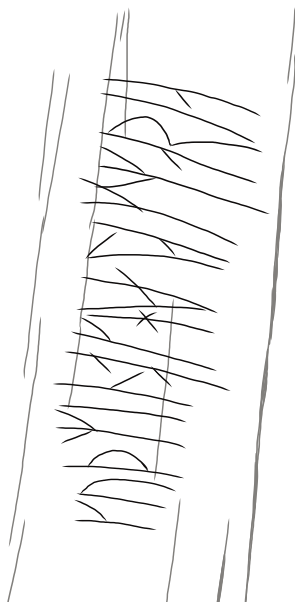
kuþminokhiælakmaria

Guð minn ok (hin) helga María.

Min Gud og den hellige Maria.

Denne innskriften er ikke formulert som en bønn, men uttrykker inderlighet og hengivelse mot Gud og Maria. Possessivet forsterker nærheten mellom risteren og det guddommelige. I de to bønnene der risteren står i tredjeperson, forsvinner denne nærheten. Derimot oppnår risteren at bønnen framstår som mer allmenn, som om den ikke kommer fra risteren selv, men fra innskriften eller kirkeveggen og Guds hus.

De tre innskriftene er alle ristet på norrønt, og alle innskriftene befinner seg i skipet. Beveger vi oss inn i koret, er derimot en annen ristpraksis dominerende: Flere innskrifter er på latin, og de framstår mer

Illustrasjon 6. N 396 i Hopperstad stavkirke. Innskriften kan oversettes til "Min Gud og den hellige Maria". Foto: forfatteren.

som formularer enn som personlige henvendelser. Medregnet tre usikre innskrifter har vi seks innskrifter i koret som kan være på latin:

N 401 **soljsii**
(*soli sit*)
(alene være ...)

N 402 **au...r...**
(*Ave Maria*)

N 399 **glōri-**
gloria

N 395 **ā-ema**¹⁴
(*Ave Maria*)

N 404 **santāmic**
Sanctus Michael/Sancta Mikjáll
Sankt Mikael

N 405 **demārtiribūs : letimīni · eXultent · iusti · mirabilisq--**¹⁵
De martyribus ... letamini ... exultent justi ... mirabilis ...
Om martyrer ... gleder dere! ... Måtte de rettferdige fryde seg! ... Vidunderlig ...

N 405 er den lengste innskriften på latin i Hopperstad, og den er også lang sammenliknet med graffitiinnskrifter på latin fra andre norske kirker. Innholdet i innskriften er enestående; Lilli Gjerløw (sitert i NIyR IV: 214–215) påpeker likheter med den liturgiske teksten *In commune plurimorum martyrum*, som finnes i *Missale Nidrosiense*. Ortografien ligger nær den man finner i manuskriptene og antyder at innskriftene er ristet av en latinkyndig person. Samtidig mangler den indre sammenhengen mellom frasene slik at innskriften framstår som tilfeldig sammensatt. Både denne innskriften og N 399 (*gloria*) kan minne om utrop man kan

14. Liestøl leser i NIyR rune 1 som en binderune **āu**, men **u**-buen sitter veldig lavt, og det er antydninger til en bue til over **u**-buen. Denne kan være forenelig med en **r**, men fordi den er svakere ristet enn resten av runene, kan den også være en feilristing. Jeg angir andre del av binderunen med strek for å vise at den ikke sikkert kan identifiseres; dermed blir også tolkningen av innskriften usikker.
15. Lesningen følger Knirk (1998: 498), og skiller seg på noen punkter fra lesningen i NIyR IV, som ble gjort av Liestøl. I en rapport i Runearkivet (Liestøl 1954) gir Liestøl en oppdatert lesning som stemmer med den Knirk gjengir. Innskriften er svært fint ristet og delvis vanskelig å lese i dag, og da jeg undersøkte innskriften i februar 2019, måtte jeg tidvis legge godviljen til for å se alle runene. Allerede i Liestøls notater gjengitt i NIyR (IV: 213) går det fram at innskriften delvis er vanskelig å lese.

finne i veggmalerier i kirker, men det er likevel ingen klar kobling mellom innskriftene og malerier eller figurer som er synlige i dag. Det er mange innrissede figurer på veggene i kirka, men verken N 399 eller N 405 står i umiddelbar nærhet til disse. Figurissene, som er dominert av forskjellige dyrefigurer, er ulike de typiske veggmaleriene med språkbånd, som gjerne gjengir for eksempel bibelhistorier. En kunne alternativt tenke seg at innskriftene har tilhørt veggmalerier som er tapt i dag, men det finnes ingen paralleller til dette fra andre kirker. Runene er også små og ikke spesielt dypt ristet. Visuelt ligger de dermed langt fra andre dekorative innskrifter fra norske kirker. Samtidig finnes ingen direkte sammenliknbare runeinnskrifter i andre norske kirker som kan understøtte eller svekke en slik tolkning.

Mer sannsynlig er det at innskriftene repeterer fraser fra et veggmaleri, for graffitiinnskriftene har ikke vært de eneste synlige tekstene i middelalderkirkene. Formelle innskrifter har funnes i mange kirker som del av veggmalerier eller annen kirkeдекор, for eksempel på altertavler.¹⁶ I Hopperstad er det bevart et ciborium med takmalerier, som trolig en gang har stått over et Maria-alter (Gjesdahl 1969: 69; Kuhn 2020: 104), og takmaleriene har tilhørende malte bokstavinnskrifter på latin. Datering av maleriene og tekstene i ciboriet er problematisk, og det er ikke sikkert at akkurat disse innskriftene fantes i Hopperstad i middelalderen.¹⁷ Likevel illustrerer de hvordan formelle innskrifter og graffiti kan ha stått sammen i norske middelalderkirker. Innskriftene er med majuskler og gir enkle beskrivelser av motivene; for eksempel står **ANGELVŞ : AVE : MARIA** : ('Engelen: "Vær hilset, Maria"') sammen med bebudelsescenen og **NATIVITAS : DOMINI** : ('Herrens fødsel') sammen med Jesu fødsel. Beskrivelsene utgjør ikke alltid fulle setninger; *nativitas domini* er for eksempel kun en nomenfrase. Slik kan tekstene i ciboriet minne om bruddstykkene fra N 405, som også er sammensatt av løsevne fraser.

16. Se for eksempel Sandquist Öberg (2017) for en omfattende studie av språkbåndene fra seinmiddelalderen i Uppland, Sverige. I Norge finnes det ingen tilsvarende filologiske studier av språkbåndene i veggmalerier fra middelalderen, men veggmalerier med skrift finnes blant annet i Slidredomen i Valdres, Tanum kirke i Bærum, Høyjord stavkirke i Andebu og i Nes kirke i Sauherad.

17. Takk til Linn Willetts Borgen, som påpekte dette for meg. For diskusjon om dateringen, se Gjesdahl (1969: 46–51), Stein & Winness (2011: 6–7), Solem, Stein & Berg (2017).

Det har antakelig finnes et ciborium til i Hopperstad (Gjesdahl 1969: 81–82), og N 405 og N 399 kan ha gjentatt tekster fra dette ciboriet, for eksempel for å hjelpe lesere som ikke kunne lese bokstaver. Imidlertid ville en slik tolkning være langt mer troverdig dersom teksten også var oversatt til folkespråket og innskriften stod synlig og tilgjengelig i skipet. En mer nærliggende mulighet er derfor at risteren har gjentatt en bokstavinnskrift uten noen didaktisk baktanke, men kanskje heller som en øvelse i å riste runer på latin. Vi vet likevel lite om hva slags motiver og tekst som eventuelt har stått i det tapte ciboriet, slik at dette kun er en hypotetisk mulighet.

N 401 (**soljsii**) kan, som N 405, være et utdrag fra en liturgisk tekst; Olsen (NIyR IV: 213) foreslår at den er fra en variasjon av *Soli Deo gloria*. Samtidig er innskriften så fragmentarisk at den ikke kan tolkes sikkert. Det er mulig å tolke både denne innskriften og N 399 (*Gloria*) som lovprisninger, men i dag – flere hundre år etter at innskriften ble skrevet – kan vi heller ikke utelukke at de har hatt en annen funksjon. Risterens opprinnelige intensjon er ukjent, vi mangler sammenliknbare innskrifter fra andre kirker og mye av konteksten – inkludert mulige veggmalier og formelle innskrifter i kirkerommet – er borte i dag. Derfor forblir også betydningen til N 399, N 401 og N 405 usikker. Likevel vitner de om at ristepraktisene i kirkene var varierte – både i grad av latinkunnskap og innhold – og innskriftene minner om hvor mye kontekst som faktisk er tapt.

N 395, N 399, N 402 og N 404 består av korte fraser som kan ses som folkespråklige innlån; de latinske uttrykkene var så vanlige at en ikke trengte å kunne latin for å forstå dem. Mens N 405 må være ristet av en som behersket latin godt, eller eventuelt hadde et godt forelegg å skrive av, kan de andre latinske innskriftene være ristet av folk som bare hadde hørt latin i kirka. For disse var antakelig *Ave Maria* (N 395, N 402), *gloria* (N 399) og *sancta* (N 404) å anse som låneord fra latin. De gjenspeiler kontakt med latin, men ikke inngående kjennskap til språket. N 404 er en slags hybrid mellom latin og norrønt, der Sankt Mikael har fått feminin tittel, med *sankta* heller enn *sanktus*. Zilmer (2013: 134) skriver om samme fenomen på Klemensker-steinen, DR 402¹⁸ fra Bornholm i Danmark. Hun foreslår, med referanse til Jacobsen og Moltke i *Danmarks runeindskrifter*, at tittelen er et folkespråklig innlån. Foruten i Hop-

18. DR + nummer = innskrift fra Danmark publisert i *Danmarks Runeindskrifter*.

perstad og Klemensker opptrer også Mikael med tittelen *sankta* i fem andre innskrifter registrert i *Sammordisk runtextdatabas*, fire fra Danmark og én fra Gotland.

N 395 og N 402 er fragmentariske, men tilsynelatende gjengir begge åpningsfrasen i bønnen *Ave Maria*. Mange runeinnskrifter i norske kirker er rettet mot Maria på ulike måter, og i Hopperstad finner vi de to nevnte innskriftene samt én annen usikker og én sikker Maria-referanse.¹⁹ Den sikre Maria-referansen (N 396) står på ei søyle sør i skipet: *Guð minn ok (hin) helga Maria*. Den usikre referansen er binderune-innskriften Hopperstad XXIV. Den øvre av de to binderunene minner om en omdiskutert binderuneform som også finnes i stavkirkene i Lom (N 31), Øye (N 80) og Hurum (N 87), og som Olsen i NIyR bind 1 foreslår at er Maria-monogrammer. En kunne derfor se for seg at den ene binderunen i Hopperstad XXIV er en referanse til Maria, mens den andre for eksempel kan være initialene til risteren. Lesningen av denne innskriften er imidlertid svært usikker, og tolkningen må bli deretter. I tillegg er tolkningen av slike binderuner som Maria-monogrammer omstridt (se Bæksted 1944: 265 og Knirk 1998: 484, som vil ekskludere dem fra materialet, og Imer 2017: 112 og Skånberg 2003: 165, som regner liknende runeformer som Maria-referanser).²⁰ Mulige eller sikre Maria-referanser er det mange av i kirkegraffitien fra middelalderen. Foruten runeinnskriftene finnes også en rekke bumerker med Maria-referanser (se Skånberg 2003).

Maria-kulten var utbredt både i norsk, skandinavisk og vest-europeisk middelalder (jf. Johansson og Bekker-Nielsen og Widding i KLNMI 1966: kol. 352–367) og gir seg til kjenne i en rekke ulike uttrykk i kirkekunst og innskrifter (se Kjesrud 2015; 2018; Kleivane 2018; 2019; Sidselrud 2000). Kirkene hadde gjerne også et alter viet til Maria; dette kunne være det nordlige sidealteret eller høyalteret (Kuhn 2020). *Ave Maria* var velkjent og utbredt fra 1100-tallet, og på 1200-tallet ble den en av tre bønner, ved siden av *Credo* og *Pater Noster*, som alle skulle kunne. *Ave Maria* er den vanligste bønningen ristet med runer på kirkevegger, og de mange ulike Maria-referansene på norske kirkevegger er trolig uttrykk for den folkelige oppslutningen om Maria-kulten, som vokste

19. I tillegg finnes en sikker Maria-innskrift, N 412 (*māria*), på en lesepult i kirka, men denne faller utenfor materialavgrensningen i artikkelen.

20. Se også diskusjonen om Maria-monogrammer med bokstaver i avsnitt 7.2 nedenfor.

fram i middelalderen. Samtidig er det betegnende både for innskriftene i Hopperstad og det norske kirkematerialet som helhet at Maria-innskriftene på latin i Hopperstad er et memorert formular, mens innskriften henvendt til Maria på norrønt er en mer personlig henvendelse som uttrykker risterens hengivenhet til Gud og Maria: *Gud minn ok (hin) helga María*. “Min Gud og den hellige Maria”. Dette mønsteret, der latinske innskrifter er memorerte formularer mens folkespråklige innskrifter er friere formulert, er karakteristisk også for eksplisitt religiøse innskrifter med andre typer innhold, og gjenspeiler nok risternes språkkunnskaper. De som ristet graffiti i norske kirker, hadde i stor grad to alternativer for språk i innskriften: folkespråket eller et memorert latinsk formular. Få ristere var flytende i latin, og dermed var latin i stor grad ensbetydende med memorerte formularer.

De eksplisitt religiøse innskriftene i skipet og koret er så forskjellige at det er mest meningsfullt å snakke om to ulike ristepraktiser innad i kirkerommet: I koret velger risterne som vil uttrykke religiøs tilhørighet, upersonlige ytringer på latin, i skipet personlige ytringer på norrønt. Bruken av latin i koret og folkespråk i skipet kan antyde at prester eller andre lærde ristet innskriftene i koret mens risterne i skipet var besøkende og deltakere i gudstjenester. Samtidig finner vi ikke det samme mønsteret i andre kirker. Valget av språk gjenspeiler også symbolikken knyttet til koret og skipet. Stavkirkeprekenen forteller at koret er et bilde på *himinrikis dýrð* “himmelrikets herlighet”,²¹ som speiles i valget av et språk som i Norge utelukkende ble assosiert med Kirka. Himmelriket speiles også i innholdet i innskriftene, som tidvis har karakter av lovprisning. Skipet representerer den *jarðlega kristni* “den jordiske kristenheten”, og dette ses i at runeinnskriftene i skipet med religiøst innhold er personlige bønner fra jordiske kristne på folkespråket. Selv om de to gruppene av innskrifter skiller seg fra hverandre i form, plassering og språk, retter altså begge gruppene seg mot kirkebygget de er ristet på og aktivitetene som har foregått i kirkerommet.

I en gjennomgang av bønner ristet med runer påpeker Kristel Zilmer (2013: 166–167) at bønner på latin opptrer hyppigst på små objekter og runepinner, mens norrønt dominerer i bønner på offentlig synlige steder, som gravsteiner, runesteiner og kirkevegger, og hun foreslår at valget av

21. Dette og det påfølgende sitatet er normalisert fra AM 237 a fol., gjengitt i Kolsrud (1952: 89). Min oversettelse.

språk i de offentlige innskriftene kan være motivert av et ønske om å nå et større publikum. Dette er også sannsynlig i Hopperstad: Risterne som har ønsket å uttrykke en form for personlig tilhørighet til kirka eller som henvender seg direkte til leseren, rister på folkespråket i skipet, der alle hadde adgang. Samtidig finnes også en stor mengde runeinnskrifter og figurativ graffiti i mange kirkekor, noe som kan antyde at flere enn prestene har hatt adgang til koret i enkelte tilfeller.

Enkelte rister kan også ha tatt hensyn til forestillingen om språkets kraft. Gustavson (1991: 556–557; 1994: 140) skriver, med henvisning til 1400-tallsteksten *Sialinna thrøst*, at bønner på latin ble sett på som mer effektive enn bønner på folkespråket. Samtidig framhever også *Sialinna thrøst* viktigheten av at den som ber, forstår bønningen (Gustavson 1991: 556–557). Det kan virke som om risterne i Hopperstad har balansert mellom disse to hensynene. Noen ristet korte bønner på latin i håp om at de skulle ha mer kraft; andre henvendte seg mot det gudommelige med en personlig bønn på folkespråket. Valget av språk kan også påvirke den videre interaksjonen mellom leserne og innskriften. Flere innskrifter på folkespråket oppfordrer eksplisitt leseren til å be, og oppfordringen er mest virkningsfull dersom leseren skjønner innholdet. *Ave Maria* var likevel så kjent at en del lesere ville kjenne igjen bønningen selv om de ikke kunne latin, og kanskje også selv om de ikke var fullt ut skriftkyndige (jf. Kleivane 2018: 122).

I valget av språk kunne altså en rister både ta hensyn til forestillingen om mystikk og kraft knyttet til et språk han eller hun ikke fullt ut forstod, og den kraften en kunne oppnå gjennom egen forståelse og ved at en bønn på folkespråket kunne engasjere flere lesere. Hopperstad har eksempler på begge deler, men det at bønner på folkespråket dominerer, kan antyde at interaksjonen med lesere var en viktig del av graffiti praksisene på kirkevegger.

Innskriftene uttrykker ikke et enhetlig religiøst selv. Alle innskriftene som er gjengitt over, viser en klar bevissthet om at de står i ei kirke og relaterer seg til denne. Samtidig gjør de det på vidt forskjellige måter: gjennom bønner for risteren selv eller andre, uttrykk for hengivenhet til Gud og Maria, bruddstykker fra liturgien og standardiserte formulærer på latin. Noen deler av denne praksisen forstår vi i stor grad. Det er for eksempel liten tvil om at risteren av N 411 (“Måtte Gud hjelpe den som ristet meg, og det var Hauk.”) bruker kirkeveggen til å be en bønn for seg selv. Andre innskrifter tegner konturene av et enda bredere spekter

av uttrykk som vi i dag ikke fullt ut forstår fordi både den fysiske og sosiale konteksten er en helt annen enn i middelalderen.

Innskriftene inngår i relaterte religiøse skriftpraksiser, og uttrykker både en sosial og religiøs identitet. Risterne vender seg til hverandre og det sosiale felleskapet gjennom direkte og indirekte henvendelser til leseren, og gjennom å følge de sosiale normene som ligger i skriftpraksisen. I Hopperstad inkluderer dette for eksempel å riste religiøse uttrykk på latin kun i koret, og eksplisitt religiøse uttrykk på folkespråket kun i skipet. De folkespråklige praksisene virker likevel friere, for som vi vil se nedenfor, finnes også navn og skriftlek på folkespråket i koret. Samtidig retter risterne seg også mot kirkebygget når de velger å riste på vegger og søyler, og gjennom det religiøse budskapet i innskriftene retter de seg mot det religiøse fellesskapet. Likevel er skriftuttrykkene de velger, varierte og forskjellige. Hver rister går inn i praksisen med sitt eget utgangspunkt; at innskriftene hører til samme praksis, betyr derfor ikke at innskriftene blir like.

Andre folkespråklige innskrifter

I tillegg til de eksplisitt religiøse innskriftene, som er skrevet både med latin og folkespråk, finnes også tre andre grupper av innskrifter i Hopperstad: navn, fuparker og diverse former for skriftlek. I Hopperstad er disse innskriftsgruppene rent folkespråklige; utenfor Hopperstad finner man en sjelden gang også lek på latin og latiniserte navn. Navneinnskrifter er relativt vanlige i kirkene, og i Hopperstad finnes to eller tre slike navn med norrøn språkform i koret, midt blant de latinske innskriftene. Det er ingen navn i skipet. En innskrift, N 400 **hælhe**, kan enten gjengi navnet Helge eller ha betydningen "hellig". Uten mer kontekst kan vi ikke vite hva risteren har tenkt, men navnets betydning gir en dobbelthet til innskriften som kanskje risteren selv også fant passende for en innskrift i koret.

Begge de to andre navneinnskriftene gjengir navnet Styrlaug (N 403 og Hopperstad XXV, se ill. 5), og er plassert nær hverandre på nordre korvegg og ei søyle nord i koret. Innskriftene har en spesiell **s**; denne er nesten like lang som de øvrige runene, og avsluttes med en kort strek heller enn et punkt eller en sirkel. Dessuten har de samme stavemåte, der sekvensen *rl* staves **ll**: **styllaug/styllau**-.²² Dermed er det sannsynlig

22. Av siste rune i Hopperstad XXV kan vi bare se nedre del av staven, og ingen kvister

at samme rister har ristet begge innskriftene. Dette er heller ikke den eneste kirka i Norge der samme navn opptrer flere ganger; i Byneset kirke opptrer navnet Arne to, eller kanskje tre, ganger i døråpningen i søndre korvegg,²³ og i Værnes kirke opptrer navnet Bård tre ganger i et lite område på søndre korvegg (N 514, 517 og 518). I begge kirkene står navnene så tett og synlig at de må leses samlet som en gruppe: Enten er risteren den samme, eller så har flere ristere gjentatt samme navn. Det å riste ett navn flere ganger er altså en praksis kjent fra flere norske kirker, men utførelsen varierer, og det er usikkert om de gjentatte navnene har samme funksjon og betydning i de tre kirkene.

I Hopperstad har vi også to fuparker, begge i skipet på hver sin søyle i den søndre søyleraden. N 394 **fuporkhai** -- gjengir de to første ættene, men med litt vakling mot slutten. Dette kan leses som en indikasjon på at risteren ikke var spesielt stø i runer, med mindre han eller hun endret runerekkefølgen med vilje for å skape flertydighet; liknende eksempler har vi for eksempel fra Maeshowe (Or Barnes 21, se Barnes 1994: 81; Holmqvist 2020b: 80) og Bryggen i Bergen (N B11b og N B87a, se Seim 1997: 184–85). N 410 **fu** gir bare de to første runene i fuparken, og dette kan være begynnelsen på andre ting enn en fupark, for eksempel et navn. Det er likevel vanlig å regne slike innskrifter som fuparker (jf. Knirk 1994: 175; Seim 1998: 8).

I tillegg kan fire innskrifter tolkes som ulike former for språklek:

N 392 **lokarrfal lokarsinilokarspōnum**

Lokarr fal lokar sinn i lokarspōnum.

Høvleren skjulte høvelen sin i høvelsponer

N 407 **synri**

(syðri)

(søndre)

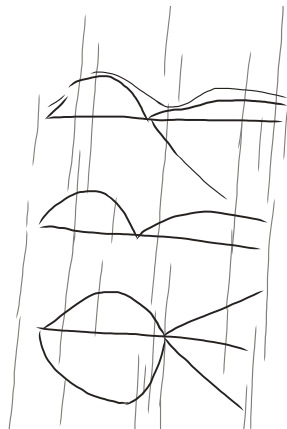
N 398 **sunr**

sonr/suðr

sønn/sør

er synlige. Vi kan dermed ikke være sikre på at siste rune har vært skrevet likt i de to innskriftene.

23. Disse innskriftene ble først oppdaget av Karin Fjellhammer Seim, og er dokumentert i en rapport til Runearkivet fra 16.9.2005. Jeg fikk kjennskap til innskriftene gjennom Dag Øyvind Engtrø Solem, og undersøkte dem sammen med Solem og Julian Cadamarteri 20.10.2018. Innskriftene er ikke publisert, og har heller ikke fått et offisielt nummer fra runearkivet.

Illustrasjon 7. N 408 i Hopperstad stavkirke. Innskriften er trolig en oppfordring om å tolke runene. Foto: Johan Bollaert.

N 408 $\widehat{r}r\widehat{r}ar$
 (Råd rétt rínar.)
 (Råd runene rett.)

Den første av disse innskriftene er risset inn i nordre søyle i koret, altså samme sted som de latinske innskriftene og ett/to av navnene, mens de tre andre er plassert i skipet. N 398 \widehat{sunr} og N 407 **synri** står nær hverandre på østveggen sør for koret, på henholdsvis første og andre tile regnet fra den sørøstre hjørnestolpen, og N 408 $\widehat{r}r\widehat{r}ar$ (ill. 7) står på den søndre vegg. N 408 kan være en oppfordring om å tolke runene, der risteren har forvansket innskriften ved å bruke forkortelser, samtidig som han eller hun leker med speilvending i den første binderunen (jf. Nordby 2018: 64–65). Tilsvarende leker N 407 og N 398, som kan tolkes som henholdsvis “søndre” og “sør”, med plassering og skrift, lydendringer og betydningsnyanser der de står på en vegg sør i kirkerommet. I N 392, om høvleren som skjulte høvelen sin i høvelspone, skinner gleden over den språklige repetisjonen og det kryptiske meningsinnholdet klart og tydelig gjennom. Olsen (NIyR IV: 207) foreslår en tolkning der høvleren er en ordhøvler, høvelen er tunga og høvelspone er tenner. En kunne nok også tenkt seg fram til andre, dypere lag av mening i innskriften, men innskriften, og Olsens tolkning av den, illustrerer hvordan lek med språk inviterer til mange og fantasifulle tolkninger, og dermed til videre lek.

Flere av de folkespråklige innskriftene i kirker forholder seg ikke eksplisitt til kirkerommet som et religiøst rom, men noen av disse kan likevel tolkes i relasjon til kirkerommet. Det er vanlig å tolke innskrifter i kirker som bare består av et navn, samt innskrifter som består av et navn og en handling (“X ristet runer” eller liknende), som en markering av tilhørighet til kirka.²⁴ Disse innskriftene kan leses som forkortede versjoner av innskrifter med en navngitt rister kombinert med en bønn, slik som *Ámundi hann risti mik. Guð signi hann* ‘Amund han ristet meg. Gud velsigne ham’ (N 506) fra Nidarosdomen (jf. Holmqvist 2018: 117). En slik tolkning kan også passe i de tilfellene der risteren har skrevet det samme navnet flere ganger; for hver gang navnet ristes, øker sjansen for at noen ser det og ber en bønn for den som har fått navnet sitt ristet på veggen. Imidlertid har risteren i Hopperstad valgt å bruke veldig små runer: De er bare om lag 2 cm høye og er særdeles vanskelige å oppdage uten godt lys. Å riste et navn flere ganger vil øke synligheten til navnet, men langt mer effektivt er det å riste større runer. Kanskje var det å knytte navnet til kirka i seg selv, og nærheten mellom de to innskriftene og ritualene som foregikk i koret, viktigere for risteren enn antallet lesere.

Også fupark-innskrifter opptrer av og til sammen med ulike former for kristent innhold (se Seim 1998: 237–242), og i noen sammenhenger også med mulig magisk innhold (ibid.: 258–260), så man kan se for seg at fuparken hadde magisk-religiøse konnotasjoner og av enkelte ble oppfattet som en slags bønn, eller i alle fall som et uttrykk passende for ei kirke. Gustavson (1991: 558–559) foreslår for eksempel at fuparkene representerer mindre skriftkyndige risteres ønske om å feste skrift til kirkeveggen, og en tilsvarende tolkning kan også brukes på innskriftene som bare består av et navn.

En dristigere tolkning, også presentert av Gustavson (ibid.: 559), er at fuparken representerer summen av all kunnskap gjennom at man med den kan skape alle tenkelige ord. Slik ville den bli en folkespråklig parallell til *alpha et omega*, det vil si første og siste bokstav i det greske alfabetet. Disse blir brukt som både evighetssymboler og som en referanse til Jesu ord: «Jeg er Alfa og Omega, den første og den siste, begynnelsen og enden» (Åp 22:13). Denne tolkningen støttes av Skånberg (2003: 160–

24. Se også Rozhdestvenskaja (2012: 255) for tilsvarende argumentasjon i en russisk kontekst.

161), som foreslår at bumerker med **f**-runen kan ses som parallell til bumerker med majuskelen **A**, som han tolker som *alpha et omega*-referanser. Gustavsons tolkning er en god forklaring på hvordan fuþarkinnskriftene relaterer seg til kirkerommet. Samtidig er fuþarken så utbredt både i kirker og i andre kontekster fra middelalderen at dersom runeristere jevnt over hadde oppfattet den som en variant av *alpha et omega*, burde fuþarken og *alpha et omega* av og til opptre sammen. Det finnes likevel ingen kjente eksempler på dette. I *Sammordisk runtextdatabas* er frasen *Alpha et Omega* registrert i til sammen seks innskrifter, inkludert en på kirkeveggen i Fortun stavkirke (N 306), som nå har brent ned. Denne stod ikke nær noen fuþark-innskrift.

Samtidig er ens eget navn og fuþarken noe av det første en forsker ville lære seg å riste. I runepinnematerialet blir gjerne fuþarker, ordspill og oppfordringer om å tolke runer forbundet med lese- og skriveopplæring i runer, og Nordby (2018: 238–239) argumenterer for at ulike former for språklek ble brukt som didaktisk instrument. Hans argument gjelder først og fremst kryptografiske runesystemer, som også finnes i flere kirker, men også andre typer ord- og språklek gir gode muligheter til å utforske og utvikle språk- og skriftferdigheter. Hopperstad er heller ikke den eneste kirka hvor slike innskrifter forekommer. I norske kirker finnes totalt 16 eller 17 mer eller mindre fullstendige fuþarkinnskrifter, i tillegg til fem mulige rådeinnskrifter, hvorav to er helt sikre (N 575 Gol, N 352 Borgund). Det finnes også flere andre eksempler på skriftlek, blant annet flere kryptiske runeinnskrifter. Kan dette indikere at skriftopplæring var en vanlig aktivitet i norske kirker i middelalderen, og at ristepraktisene på kirkevegger overlapper med praksiser på blant annet runepinner fra urbane kontekster?

I flere kirker finnes innskrifter som etterlikner andre innskrifter i nærheten. Jeg har allerede nevnt Byneset og Værnes, der navnene Arne og Bård gjentas flere ganger. I motsetning til i Hopperstad er navnene her godt synlige. I Byneset kirke har dessuten navnet ulik utforming i hver innskrift. Her har en eller flere ristere prøvd seg fram med binderuner for å skape ulike visuelle realiseringer av navnet, og dette kan indikere at innskriftene ble til som et ledd i opplæring eller risteøvelser. I svalgangen i Borgund stavkirke står også innskriften N 364 **tistilmistil ok-nþiripipistil** (*kistill*), *mistill ok, hinn þriði, þistill* '(liten kiste), misteltein,

og, den tredje, tistel',²⁵ med tre kortere variasjoner som står like i nærheten. Et tredje eksempel er bønneformularet *Guð gæti* som er gjentatt tre ganger (N A85–87) av ulike ristere i Kaupanger stavkirke. Zilmer (2013: 139–140) ser innskriftene som tre ulike forsøk på å reproducere den samme teksten. Dersom denne tolkningen stemmer, kan man anta at også disse innskriftene oppstod i en opplæringskontekst. Samtidig foreslår Lerche Nielsen (2019) at repeterende innskrifter i Bunge og Grötlingbo kyrka på Gotland bør ses i et helt annet lys. I disse kirkene gjentas blant annet *horn-þorn-korn*-formelen, de sju første runene i fuþarken, dvs. kalenderrunene, og syllabariet, og Lerche Nielsen (2019: 21) mener at innskriftene bør tolkes allegorisk:

Sammenfatningsvis mener jeg altså, at hornet, tornen og kornet allegorisk representerer den gamle pagt, den ny pagt, samt det kristne budskab om indsigt i troen og håbet om sjælfrelse. Og alle tre ting er i den middelalderlige verdensopfattelse forenet i kirkebygningen som fysisk manifestasjon.

Tolkningen kaster nytt lys over innskrifter man gjerne kobler til en opplæringskontekst. Den utelukker ikke direkte at innskriftene kan ha vært ristet som opplæring, men formlene som i så fall ble brukt, var neppe tilfeldig valgt. På samme måte kan *tistel-mistel-kistel*-formelen tolkes inn i en religiøs kontekst (jf. Schulte 2020), slik at også denne formelen er mer enn et repeterende formular.

Mange av de folkespråklige innskriftene kan altså tolkes inn i to ulike kontekster, en religiøs og en knyttet til skriftopplæring. Kanskje har innskriftene elementer av begge i seg. En bønn som er ristet som øvelse, kan fortsatt være nettopp en bønn. Enkelte ristere kan også ha valgt å øve på å riste sitt eget navn på kirkeveggen i håp om at andre kirkegjengere ville se navnet og be for dem. Samtidig har innskrifter som N 392, om høvle- ren som gjemte høvelen sin i høvelspon, mer preg av lek enn andakt. Vi må derfor åpne for at enkelte innskrifter er ren skriftlek uten noen større religiøs baktanke.

25. Innskriften følger en formel kjent fra flere runeinnskrifter (Nordby 2018: 104–109; Schulte 2020). Det tredje ordet er vanligvis *kistill* 'liten kiste, skrin'; her er det første ordet, **tistil**, foreslått normalisert til *kistill* i samsvar med Schultes (2020: 109) tolkning.

I innskriftene der lek og øvelse er de mest framtreddende aspektene, trår det religiøse selvet inn i bakgrunnen. Fram trer et skrivende selv som viser glede over språket og det å kunne uttrykke seg med skrift. Samtidig får flere innskrifter et sosialt preg fordi risterne i mange tilfeller hermer etter hverandre. Når språkglede og sosial samhandling blir hovedkomponenter, er det naturlig at risterne velger å riste på sitt eget morsmål og ikke latin. I hele kirkematerialet har vi bare to mer lekne innskrifter på latin, med runer i Lom stavkirke (N 43, **hīcuærsumscribo** *Hic versum scribo*. 'Her skriver jeg et vers/ei linje.').²⁶ og med bokstaver i Nidarosdomen (Syrett 9, ... - - **VS // LAVREN // GELV(-) // ANŪS // PEPRI** *Laurentius geluanus anus Petri* 'Laurentius islending Peters anus').²⁶

Leken med språk og skrift følger antakelig risternes språk- og skriftkompetanse, og på samme måte som vi finner mer lek på folkespråk enn latin, finner vi også mer lek med runer enn med bokstaver i graffitimaterialet. Det er samtidig funnet langt flere runeinnskrifter enn bokstav-innskrifter i norske kirker. Dette er delvis fordi færre har lett etter bokstaver enn runer, men det er også funnet færre bokstavinnskrifter i de kirkene der man har lett spesielt etter dette. I neste del av artikkelen vil jeg diskutere innskriftene i Borgund stavkirke, der vi under feltarbeid gjorde flere nye funn av bokstavinnskrifter. Disse er en viktig kilde til kunnskap om ei innskriftsgruppe vi vet lite om.

Valg av skrift i kirkene: bokstaver og runer i Borgund stavkirke

Borgund stavkirke (se ill. 8) ligger i dalføret over Lærdal, på vei opp mot Filefjell, og langs en av de tidlige hovedferdselsårene fra øst til vest over fjellet og pilegrimsleden mot Nidarosdomen. Dendrokronologiske undersøkelser viser at tømmeret ble felt vinteren 1180–81, og kirka ble derfor antakelig bygd i årene etterpå (Thun m.fl. 2016: 109). I Borgund stavkirke har man funnet og dokumentert enkelte bokstavinnskrifter, og i tillegg 41 sikre eller mulige runeinnskrifter på kirkebygget og klokkestøpulen (se ill. 9). Ytterligere to trestykker med runeinnskrifter er fun-

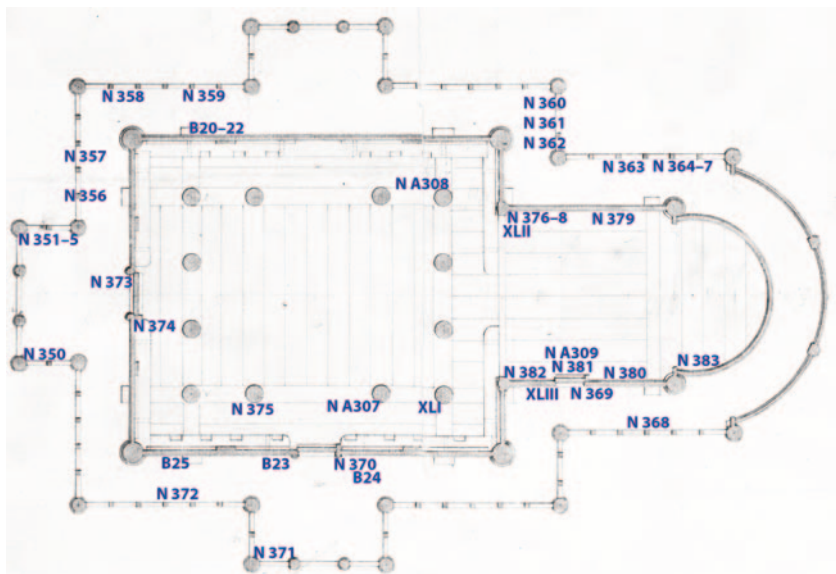
26. Syrett + nummer viser til innskrifter fra Trondheim samlet og dokumentert av Syrett (2002). Tolkningen av innskriften er usikker, og baserer seg på at **ANŪS** leses to ganger. Se Syrett (2002: 158–162) for alternative tolkninger.

Illustrasjon 8. Borgund stavkirke sett fra sør. Mot nordøst fortsetter veien mot Filefjell og Østlandet; i motsatt retning slynger veien seg vestover ned mot Lærdal og Sognefjorden. Foto: forfatteren.

net under gulvet i koret; disse er ikke graffiti og er derfor utelatt fra diskusjonen. Dette gjør Borgund til stavkirka i Norge med den desidert største samlingen av runeinnskrifter. Til sammenlikning har Nidarosdomen 42 sikre eller mulige runeinnskrifter; Lom stavkirke, som har nest flest registrerte innskrifter blant stavkirkene, står oppført med 26 innskrifter i *Sammordisk runtextdatabas*. 34 av runeinnskriftene i Borgund stavkirke er beskrevet i NIyR; fire innskrifter er beskrevet i *Nytt om runer* (Knirk 1989b, 1989a), og ytterligere to innskrifter er upubliserte, men dokumentert i Runearkivet ved KHM, UiO, og ble funnet av Annette Jones på 2000-tallet. Den siste innskriften ble oppdaget av Johan Bollaert og meg under feltarbeid.²⁷ Noe av grunnen til at det er så mange innskrifter bevart akkurat i Borgund, kan være at dette er ei av de største og best bevarte stavkirkene i Norge. I tillegg kan pilegrimsleden og veien over fjellet ha ført mange skriftkyndige forbi kirka.

27. Innskriften, som vi har gitt nummeret Borgund XLIII, står i svalgangen på planken vest for portalen på søndre korvegg, og er sterkt forvitret og umulig å tolke. Den kan tentativt leses som ---u- : a : -har. Ytterligere informasjon finnes i en rapport i Runearkivet fra undertegnede og Bollaert datert til 31.12.2020.

Illustrasjon 9. Grunnplan av Borgund stavkirke som viser hvor de 40 runeinnskriftene og seks minuskelinnskriftene er plassert. Plasseringen, særlig av minuskelinnskriftene (B20–25), er omtrentlig. Ytterligere én innskrift, N A297, står i klokkestøpulen. Plan-tegningen er laget av Georg Andreas Bull og er hentet fra Riksantikvarens tegningsarkiv. Bearbeidet av forfatteren.

Runeinnskriftene i Borgund: Bokstavinnlån og knutruner

Runeinnskriftene i Borgund og Hopperstad er nokså sammenliknbare i innhold, men det er funnet betydelig flere innskrifter i Borgund. Særlig to ting utmerker seg ved Borgund-innskriftene: en høy andel forskjellige språkleksinnskrifter – enkelte av disse er nevnt i diskusjonen om Hopperstad – og flere relativt lange folkespråklige religiøse ytringer. Selv om mange av innskriftene i Borgund er interessante og verdt å diskutere, vil jeg her bare omtale et lite utvalg. Disse innskriftene er spesielle fordi de låner inn bokstaven **K** eller tar i bruk sjeldne runeformer. Enkelte av innskriftene tematiserer også plasseringen av kirka. N 350, som står i svalgangen like ved vestportalen i kirka, forteller at **pettasKirKiāna Kirkiuuelle** *Petta er kirkjan á Kirkjuvelli* 'Dette er kirka på Kirkevoll'. Kirkevoll er et gammelt gårdsnavn fra området, som også er kjent fra et diplom fra 1300-tallet (Rygh 1919: 76; DN III, nr. 371). Innskriftens

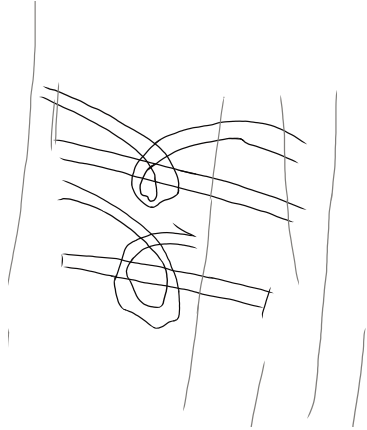
plassering nær hovedinngangen gjør at innskriften kan tolkes som en slags velkomstinnskrift som forteller reisende hvor de er kommet.

En annen, liknende innskrift (N 357) finner vi også i svalgangen nord for vestportalen: **kirkianākirkiuelli** *mik Kirkjan á Kirkjuvelli á mik* ‘Kirka på Kirkevoll eier meg’. Lesningen og tolkningen som er gjengitt her, er gjort av Knirk (1991). Innskriften er svakt risset og til dels svært vanskelig å lese; dette bemerker Rygh i notatene sine fra et besøk i 1895 (faksimile i NIyR IV: 162), og Olsen, som studerte innskriften i 1935, understreker det samme (NIyR IV: 162). Olsen støtter seg på kilder som forteller at kirka er viet til Andreas, og foreslår, dels basert på Ryghs notater: *Andrésí (e)s kirkjan á Kirkjuvelli vígð* ‘Til Andreas er kirka på Kirkevollen viet’. Olsen finner også bokstaven **K** i innskriften, i motsetning til Knirk, som mener vi har runen **Ƶ**. Da jeg undersøkte innskriften i 2019, var den for utvisket til at jeg kunne vurdere tolkningen selvstendig. Det taler for Knirks lesning at han trolig har hatt bedre muligheter til å manipulere lysforholdene enn Olsen og særlig Rygh. Samtidig har antakelig innskriften blitt svakere med årene, slik at Olsen og Rygh i utgangspunktet har hatt bedre forutsetninger for å lese den. Det eneste som er sikkert, er at også denne innskriften refererer til *kirkjan á Kirkjuvelli*.

I N 350, og kanskje i N 357, er bokstaven **K** brukt sammen med runer. Bokstaven har samme form som runen **Ƶ** **p**, men tolkningen av innskriftene viser at det er bokstaven og ikke runen som er brukt. Bokstaven **K** og runen **Ƶ** likner, og risteren kan ha tatt i bruk bokstaven ved en feil. Men på tross av at bokstav og rune er nokså like, er det ikke vanlig at runeristere forveksler dem. Mer sannsynlig er det at risteren valgte bokstaven bevisst som et estetisk element som framhever allitterasjonen i stedsnavnet: *kirkjan á Kirkjuvelli*. Bokstaven og runen er like nok i form til at lesere ikke ville være i tvil om tolkningen.

Samme tegn opptrer for **p** i tre innskrifter – N 351, N 355, N 368 – og med usikker tolkning i ytterligere tre innskrifter: N 356, N 359 og Borgund XLI²⁸. Siden tegnet opptrer både som rune og bokstav i Borgund stavkirke, vet vi ikke om det skal leses om **K** eller **p**, men N 356 og

28. Innskriften ble først oppdaget av Annette Jones, som beskrevet på bloggen hennes: <https://knotrune.wordpress.com/why-knotrune/> (Jones uten årstall). I 2010 ble den også undersøkt av deltakere på 7th International Symposium on Runes and Runic Inscriptions. Jeg har gitt den nummeret XLI, for ut fra notater i Runearkivet ser den ut til å være den 41. innskriften som er funnet i Borgund. Innskriften har ikke fått noe A-nummer enda, og nummereringen er tentativ.

Illustrasjon 10. Borgund XLI. Innskriften består av to knutruner som er ristet med doble streker. Kvistene slynger seg om staven som knuter. Foto: Johan Bollaert.

Borgund XLI har usikre tolkninger som støtter at tegnet leses som bokstav. N 356 består av fire tegn (K† BK p/Kæ bp/K), der de to siste er større enn de to første. Olsen foreslår at dette skal markere et skille i innskriften, og at den er en forkortelse for to tekster som hadde fast plass i liturgien: *Kyrie eleison* og *Benedictus qui (venit in nomine Domini)*. Borgund XLI står på ei søyle sørøst i skipet og består av to tegn: ʝK kp/K. Innskriften kan tentativt ses som en forkortelse for *Kirkian á Kirkjuvelli*, og risteren kan ha valgt en rune og en bokstav for å markere at de to tegnene representerer hvert sitt ord. Denne tolkningen er likevel svært usikker.

Utformingen av tegnene i Borgund XLI er også bemerkelsesverdig: Linjene er dobbeltrissede, og kvistene slynger seg om staven som knuter (se ill. 10). Slike runer er kjent som knutruner, og er svært sjeldne; Imer (2017: 35–36) nevner seks andre tilfeller fra Grønland, Norge og Sverige. Knutruner er vanskelige å oppdage fordi de kan oppfattes som ornamenter istedenfor runer. Dette har vært tilfellet med en annen knutruneinnskrift på nordre korvegg i Borgund stavkirke, Borgund XLII²⁹. Denne innskriften ble tegnet opp og fotografert av Blindheim (1985: pl. 8.2, nederst til venstre på planke 1), men Jones (uten årstall) var den første til å påpeke at dette faktisk var runer: **raþ**. Nederst på **r**-runen går staven og buen ned i to liljer. I denne innskriften møtes estetikk og lek. Innskriften

29. Også denne ble oppdaget av Annette Jones og er omtalt i samme bloggpost som Borgund XLI. Heller ikke denne har A-nummer, og nummereringen er tentativ.

oppfordrer leseren til å tolke den (*Ráð!*), og leseren må se forbi de estetiske elementene for å oppdage runene og tolke innskriften.

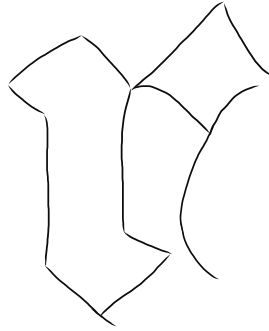
To av runeinnskriftene i Borgund leker altså med sjeldne skrifttyper og minst én innskrift tar i bruk bokstaven **K**, kanskje som en form for ornament. Dersom bokstaven er et ornament, tyder dette på at flere av risterne i Borgund var svært rune kyndige – noe også flere andre runeinnskrifter i stavkirka viser – og at de også hadde en viss kjennskap til bokstavene og trakk dette inn i runeristerpraksisene i Borgund. Risterne trekker inn bokstaver på svært bevisste måter, og viser slik fram et skriftkyndig selv. For disse risterne var trolig skriftkyndigheten en del av selvforståelsen – en kunnskap de, i motsetning til mange andre i samfunnet, hadde – og de lar dette skinne gjennom i innskriftene de rister. Ikke ved å knytte seg selv til innskriften ved å skrive hvem som ristet, men ved å bruke kunnskapen sin til å legge inn estetiske elementer og utfordringer til leseren i innskriftene.

Minuskelinnskriftene i Borgund

I Borgund finnes også flere bokstavinnskrifter med minuskler, som er risset inn i kirkeveggen med en skarp gjenstand (B20–25)³⁰. Disse ble oppdaget av Johan Bollaert og undertegnede under feltarbeid 2. mars 2019. Alle er funnet i svalgangen, på nordre og søndre skipsvegg. Bare én av disse innskriftene har leksikalsk innhold og faller inn under kriteriene presentert ovenfor; de resterende innskriftene består av enkeltminuskler, og er innlemmet på grunn av formlikheten med den leksikalske minuskelinnskriften. Ingen av innskriftene kan dateres sikkert til middelalderen, men de likner innskrifter fra danske kirker som kan dateres til omtrent det siste hundreåret før reformasjonen (jf. Plathe 2019), og en datering til slutten av middelalderen passer godt også med bokstavformene (jf. Bollaert under arbeid).

På sjettede planke fra vest på nordre skipsvegg står den eneste av innskriftene med leksikalsk innhold (B20; se Bollaert under arbeid for mer utfyllende beskrivelser). Den består av tre gotiske minuskler som er 3,5 cm høye: **ihs**. Dette er en vanlig forkortelse for Jesus basert på gresk sta-

30. B+nummer viser til innskrifter fra middelalderens Bergen/Bjørgvin bispedømme i Johan Bollaerts katalog over bokstavinnskrifter. Tilsvarende er S+nummer fra Stavanger bispedømme, H+nummer fra Hamar bispedømme, O+nummer fra Oslo bispedømme og T+nummer fra Trondheim/Nidaros bispedømme.

Illustrasjon 11. B23 i Borgund stavkirke. Innskriften består av en 6,5 cm høy minuskel-r. Foto: forfatteren.

vemåte: *IHΞOYΣ*. Nedenfor denne står en 8 cm høy minuskelliknende form som kan se ut som en uferdig *e* (B21), og til venstre for denne igjen er det risset inn ytterligere to minuskelaktige figurer som er henholdsvis 6 og 9 cm høye (B22). Disse består av former som er kjent fra gotiske minuskler, deriblant brukne buer, men rissene er ikke ført sammen til fullstendige minimer eller minuskler. Dermed framstår figurene mer som uferdige minuskler eller øvelser på å risse minuskelformer. På søndre skipsvegg har vi også tre innskrifter med gotiske minuskler: På trettende planke fra vest finner vi en 6,5 cm høy *r* (B23, se ill. 11). På andre planke fra døra står to minuskler, til sammen 12 cm høye, som kan se ut som *cs*, der *s*-en er kort (B24). Lesningen av disse, og særlig av *s*-en, er usikker. På fjerde planke fra vest står en 14 cm høy *a* med åpen hals (B25). Minusklene har varierende størrelse, men sammenliknet med runeinnskriftene i Borgund er alle minusklene store. Flertallet av runene i Borgund er til sammenlikning 3–4 cm høye; men de minste er så små som 1 cm, og de største er 16. Og mens runene i Borgund i hovedsak er risset med enkle riss, er minusklene risset med doble riss, slik at risset følger minusklens omriss. Dette gir assosiasjoner til formelle og dekorative epigrafiske minuskler på metall og i tekstilarbeid, og til en viss grad også til illuminerte manuskriptminuskler.

Vi kjenner få sammenliknbare bokstavinnskrifter fra norske kirker. Dette skyldes nok delvis at man sjelden har lett etter dem; runer har i

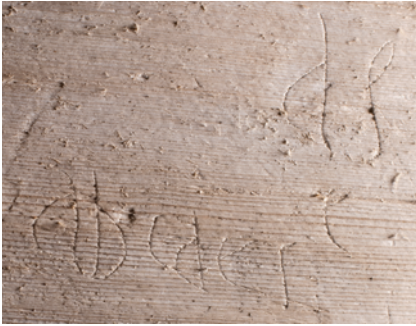
mye større grad stått på dagsorden. Bollaert og jeg har gjennomført feltarbeid i til sammen nitten kirker, og i fem av disse finnes sammenliknbare funn: i Byneset kirke, Eidfjord gamle kirke, Kviteseid gamle kirke, Bø gamle kirke og Nidarosdomen.³¹ Trolig kan man finne slike innskrifter i enda flere kirker dersom man leter godt og bredt nok.

Innskriften i Byneset kirke står i portalen i søndre korvegg. Her er det diverse innriss, inkludert runeinnskrifter, kors, bumerker og ulike geometriske former og symboler. Blant disse står to minimer som sammen kan danne en **n** eller **u**, eller de kan være en figur som bruker former fra de gotiske minusklene.

I kalklaget i sørportalen til Eidfjord gamle kirke finnes flere innrisede minuskelinnskrifter (S4–9); også disse står sammen med flere runeinnskrifter og andre innriss og figurer. Innskriftene ble først omtalt i korte trekk av Nordby (2003: 16)³² i en omtale av runeinnskriftene samme sted, og er grundigere beskrevet av Bollaert (under arbeid). Her finnes flere navn, i tillegg til at en latinsk frase, *omnibus est nomen* 'det er et navn for alt' går igjen flere steder. Bollaert (under arbeid) har vurdert bokstavformene og sett på opprinnelsen til frasen, og konkluderer med at innskriftene trolig er etterreformatoriske. I så fall er de sjeldne eksempler på etterreformatorisk kirkegraffiti som inneholder mer enn navn.

I Kviteseid gamle kirke fant vi spor etter seksten mulige eller sikre bokstavinnskrifter med varierte bokstavformer og av ulik karakter, skrevet med kull.³³ Det meste er nær utvisket og vanskelig å lese i dag, men nok kan leses til at en kan si med sikkerhet at noen innskrifter er på latin. I tillegg finnes flere store, gotiske minuskler av samme karakter som dem vi fant i Borgund, og en innrisset form som minner om en minim (H20).

31. Seint i arbeidet med denne artikkelen fikk jeg anledning til å undersøke også kirkene Siljan, Seljord og Høyjord sammen med Johan Bollaert, Susanne Kaun og Elisabeth Andersen, og vi fant tilsvarende minuskler også i Siljan (tre minimer, trolig en **m**) og Seljord (en **t**). Disse vil bli beskrevet og publisert i en egen artikkel. Jeg har også sett bilder av liknende minuskler i enkelte andre kirker som jeg ikke vil omtale, da jeg ikke har kunnet undersøke dem selv. Disse funnene underbygger at det å riste minuskelinnskrifter er et fenomen med en viss utstrekning, og funnene vi har gjort, støtter fortsatt en datering til seinmiddelalderen. Tusen takk til Andersen og Kaun for informasjon og bilder.
32. Nordby har beskrevet funnene grundigere i notater i Runearkivet.
33. En stor takk til Susanne Kaun og Elisabeth Andersen som gjorde oss oppmerksomme på disse innskriftene, og som har diskutert dem med oss.

Illustrasjon 12. O22 i Bø gamle kirke. Innskriften er en alfabetinnskrift med minuskler. Foto: forfatteren.

Innskriftene i Kviteseid står sammen med mye figurativ graffiti, blant annet et reinsdyr og flere skip, og det kan se ut som om alt er del av samme dekorative uttrykk.

Bø gamle kirke har to repositorier i koret, i søndre og nordre vegg, og i treverket på begge er det funnet flere innskrifter. De fleste av innskriftene er med runer, men på det søndre repositoriet, til høyre for åpningen, finnes også minuskler (O22; ill. 12): **abcdef, e** og **ðe**.³⁴ Minusklene er trukket opp med enkle linjer, og er – i motsetning til minusklene på Borgund stavkirke – på størrelse med runene i nærheten. **e**-en i **abc**-innskriften avsluttes i et langt riss som også går gjennom **f**-en, og den neste **e**-en, som står over og til høyre for **f**-en, kan være et forsøk på en ny, finere **e**. **ðe**, som står over den siste **e**-en, har også en litt annen form enn **d** og **e** i **abc**-en. **d**-en har en mer kurvet stav (men ikke like kurvet som **a**), og **e**-en har en bøy som vender til venstre heller enn høyre. Det kan se ut til at risteren har lekt med bokstavformene eller øvd seg på å forme bokstavene med kniv i treverk. I tillegg til disse innrissede minusklene finnes det også antydninger til en lengre malt minuskelinnskrift tilsvarende dem som finnes i Kviteseid. Denne kan ikke leses i dag.

Innskriftene i Nidarosdomen er ikke direkte sammenliknbare med resten av det norske kirkekorpuset, for som erkebispesete og pilegrims-mål står Nidarosdomen i særstilling. Men også her er det relativt få graf-

34. Innskriftene er omtalt i Liestøl og Knirks notater i Runearkivet, og er publisert av Knirk (1986: 81). Han leser det siste settet med minuskler som **æ**. Bollaert (under arbeid) leser minusklene som **ðe**. Minusklene **a** og **d** er nokså like i **abc**-innskriften, men jeg holder med Bollaert i at **d**-en likner mest.

fitiinnskrifter med bokstaver som sikkert kan tilskrives middelalderen. Holmqvist (2018) regner med femten innskrifter som med større eller mindre sannsynlighet kan dateres til middelalderen; av disse er tre formelle dedikasjonsinnskrifter. På tross av at Nidarosdomen har en spesiell status, kan en av innskriftene herfra, Syrett 5–7/T5–7, kaste lys over Borgund-minusklene. Innskriften har en dekorativ funksjon, og består av tre deler: **SVAVE**, **EVAVS** og **VE**.³⁵ **SVAVE** og **VE** står plassert inne i små buer i utskjæringene øverst i kapitelen på to piler i triforiet, mens **EVAVS** står på utsiden av en hovedpilar. *Suave* (n. av *suavis*) er latin, og kan bety 'søt'. Ordet er ofte brukt for å beskrive smaken, duften eller følelsen av Gud eller det guddommelige (jf. Fulton 2006; Holmqvist 2018: 123). Her er det mest interessante ved innskriften hvordan **SVAVE** og **VE** er integrert i dekorasjonen på kapitelen. **EVAVS**, som speiler **SVAVE**, er ikke integrert på samme måte, og leker, på et vis, med de andre to innskriftene. Plasseringen, på utsiden av triforiet, antyder at de må ha blitt til før steinen kom på plass, eller at risteren enten hadde stillas eller uvanlig stor risikovilje. Innskriften er et eksempel på hvordan dekor, lek og lovprisning av Gud kan møtes i innskrifter fra middelalderen på måter vi ikke fullt ut forstår i dag.

Innskriftene fra Borgund er ikke helt unike i norsk sammenheng, men slike minuskelinnskrifter er lite kartlagt, og vi vet lite om hvor, når og hvorfor de ble ristet. Kanskje har de et dekorativt aspekt ved seg på samme måte som innskriftene i koret i Kviteseid, som står sammen med flere figurative motiver. I Borgund står minusklene alene, men det er også en innrisset figur i Kviteseid som kan se ut som en *minim*. Den står alene, og er ikke malt opp, men kan antyde at minuskler kanskje har vært både malt og ristet i Kviteseid. I danske kirker ble mange motiver risset inn før de ble malt opp (Plathe 2019: 31–34). Dersom det noen gang har funnes malte minuskler – eller andre malte motiver – i svalgangen i Borgund stavkirke, ville disse for lengst være tapt på grunn av forvitring.

De tre minusklene **ihs** er en forkortelse for *Jesus*, og det er mulig at også de andre minusklene er forkortelser og slik har vært tiltenkt en liknende betydning: **r** kan for eksempel stå for *rex* eller *regina*; **a** kan stå for *ave*. Bumerker med varianter av majuskelen **A** er de aller vanligste bumerkene i Skånbergs (2003) undersøkelse av bumerker. I hans materiale

35. Syrett (2002) ser de tre delene som ulike innskrifter, og nummererer dem som 5–7 i korpusutgaven sin over bokstavinnskrifter fra Trondheim.

utgjør disse 3274 registreringer av totalt 27 595 (2003: 70–71). Dette indikerer at mange har tillagt **A**-en en spesiell betydning. Skånberg (ibid.: 159) knytter **A**-bumerkene til Jesu ord i Johannes' åpenbaring 22:13: "Jeg er Alfa og Omega, den første og den siste, begynnelsen og enden." Kanskje kan **a** være en tilsvarende referanse. Det finnes også mange vanlige latinske ord fra liturgien som *cs* potensielt kan kobles til, for eksempel *Christus, crux, spiritus, sanctus* eller *communio sanctorum*. Samtidig er det umulig å slå fast hvilke ord risteren eventuelt har tenkt at minusklene står for.

I enkelte danske kirker finnes malte monogrammer med gotiske minuskler (Plathe 2019: 228). Det finnes flere **ihs** og Maria-monogrammer bestående av en gotisk minuskel-**r** med en buet sidestav ut fra staven på hver side som kan leses som **M**. I noen tilfeller har monogrammet også tverrstreker som indikerer at sidestavene skal leses samlet som **M** og enkeltvis som to **A**-er. I andre tilfeller mangler tverrstrekene, og da kan monogrammet eventuelt leses som en forkortelse for *Maria regina*. I tillegg finnes gotiske **p**-er, **r**-er og **m**-er. Minusklene **r** og **m** er i noen tilfeller kronet, og da er det nærliggende å tenke på *rex* og Maria, himmeldronningen. Kronet **m** og **M** var vanlig som Maria-monogram i Sverige, men i Norge var det vanligste Maria-monogrammet en **A** med knekk på tverrstreken som dermed kan leses som en **A** og en **M** (Trætteberg i KLNMI XI 1978: kol. 682); dette monogrammet finnes dessuten blant bumerker og kors på mange norske kirker. Kronet **m** finnes imidlertid også i Norge, blant annet på ei sølvskje fra Stjørdal (se Dybdahl 2002: 36 for et bilde av gjenstanden). Det at nettopp **m**, en minuskel bestående av tre gjentakende minimer, har gått igjen som en enkeltstående minuskel, kan ha gitt enkelte ikke-skriftkyndige inntrykk av at selve minim-formen har betydning. Dette kan være opphavet til minimene som er innrisset i flere kirkevegger.

En del av de danske kirkene som har monogrammer, har flere av dem, og monogrammene kan stå så å si alene som utsmykning i hvelvene. Derfor mener Plathe (2019) at monogrammene har vært en sentral del av utsmykningen her. I Stege kirke står Maria- og Jesusmonogrammer, samt navnene Johannes og Anna, to steder sammen med bønner skrevet med minuskler: **beder goth for** (ibid.: fig. 72, s. 85) og **beder for os** (ibid.: fig. 73, s. 86). Innskriftene er fra 1494, og ble malt opp i hvelvene da de var nybygde, men ble oppmalt i 1892, slik at vi ikke vet sikkert hvordan originalene har sett ut. Mye skiller minusklene i Borgund fra innskriftene

i Kviteseid og ikke minst Stege kirke, og vi kan ikke uten videre anta at minusklene i Borgund har hatt samme synlighet eller funksjon. Likevel er det interessant å se til andre kirker for å undersøke hvordan liknende innskrifter står plassert der, fordi disse viser tydelig at minuskelformer kan ha en symbolsk funksjon og stå som sentrale elementer i kirkeut-smykningen.

Innskriftene kan også ses i sammenheng med bruk av minuskler i andre kontekster. De gotiske minusklene har samme form som bokstavene i formelle epigrafiske innskrifter på gravsteiner og altertavler, tekstiler og kalkmalerier. Disse innskriftene gjenga ofte bønner eller utdrag fra Bibelen, gjerne sammen med figurative religiøse motiver. Gjennom denne formlikheten blir minusklene en påminnelse om bokstavenes autoritet, hellige skrifter og Bibelens ord. Slik trenger ikke hver enkelt bokstav å stå for et spesifikt ord, men kan bære med seg assosiasjoner til Bibelens skrift og kraften i denne.

Borgund-minusklene kan også ha vært ristet som øvelse, på samme måte som man trolig har brukt kirkeveggene til å øve på å riste runer. Også minimene vi har funnet på Byneset og i Kviteseid, kan være øvelser på å tegne opp grunnformen for minusklene. I Bø har vi dessuten de første seks bokstavene i alfabetet sammen med et par variasjoner av enkelte av bokstavene. Disse danner en parallell til de mange *fuþark*-innskriftene med runer, ikke minst fordi det var vanlig å riste bare de første seks runene. Imidlertid er det ikke usannsynlig at Bø-minusklene er samtidige med runeinnskriftene i nærheten og dermed antakelig betydelig eldre enn Borgund-minusklene.³⁶ Vi har indikasjoner på at ristere har øvd på bokstavformer også i Borgund: Ved siden av og litt nedenfor *ihs* finnes flere minuskelaktige former som ikke danner ferdige bokstaver, men som imiterer noen av minuskelformene. Disse kan være øvelse eller en etterlikning av bokstaver ristet av en ikke-skriftkyndig rister. Eksempelene danner paralleller til runematerialet, der vi tilsynelatende har skriftøvelser og etterlikning på kirkeveggene. Samtidig er minuskel- og miniminnskriftene i Kviteseid, Byneset og Borgund mest trolig fra slutten av middelalderen – i alle fall dersom innskriftene har en sammenheng

36. Antakelsen om at Bø-minusklene er eldre enn Borgund-minusklene, understøttes også av at Bø-minusklene i form minner mye om minusklene som er funnet på mange danske blyamuletter, og som dateres til 1200–1300-tallet. Se for eksempel Imer & Olesen (2018). Takk til fagfellen som påpekte dette.

med minusklene i danske kirker. I så fall er de sannsynligvis minst hundre år yngre enn de yngste runeinnskriftene i kirkene, og likhetene kan være rene tilfeldigheter.

Dekorasjon, symboler eller øvelse – det finnes flere mulig tolkninger av minuskelinnskriftene, og kanskje kan de ha hatt flere funksjoner på samme tid. At en rister øver seg på å skrive, betyr ikke at det han eller hun skriver, ikke har mening og estetikk. Og det som for en rister har vært en skriftøvelse, kan for en seinere leser ha dypere lag av mening. Avhengig av hvilken tolkning man lener seg mot, kan også ulike selv tre fram. Felles for dem er imidlertid assosiasjonene minusklene bærer til den større skriftlige og litterære tradisjonen. I valget av form – store minuskler lik dem man finner i formelle innskrifter – knytter risteren seg opp til denne og uttrykker en tilhørighet til, eller fascinasjon for, den lærde og litterære tradisjonen.

Minusklene på Borgund stavkirke antyder konturene av et fenomen vi vil trenge mer empiri og forskning for å forstå. Det vi har av empiri, viser at også bokstaver ble brukt i graffiti i kirkene, og de blir, på samme måte som runene, brukt til et spekter av ulike uttrykk. De store, gotiske minusklene er på samme tid den uformelle graffiti typen vi vet minst om og som tilsynelatende opptrer oftest og med størst geografisk spredning: i Borgund i Sogn, på Byneset i Sør-Trøndelag og i Kviteseid i Telemark. Vi har foreløpig for lite empiri til å si hvor utbredt bokstavgraffiti fra middelalderen er, men den som leter, vil antakelig finne mer. Samtidig har trolig mye gått tapt.

Oppsummerende diskusjon

I kirkene finnes ei rekke varierte skriftpraksiser med tilhørende selvuttrykk, særlig knyttet til runene. Runematerialet viser et spekter av religiøse ytringer på latin og folkespråk, sosial samhandling og trolig skriftlek og -øvelser. Enkelte ristere briljerer nærmest med runekunsten sin. Bokstavgraffiti er sjeldnere; tilsynelatende består materialet særlig av religiøse uttrykk, men også dekorasjon og kanskje skriftøvelser. Samtidig forsvinner ei rekke selvuttrykk mer eller mindre fra kirkene når runeskriften går ut av bruk. Noen går trolig over til andre former som ikke lenger er synlige i dag, eller som vi trenger mer kunnskap om for å forstå. Dette gjelder for eksempel ristepraktisene der individet knytter seg opp

til kirka og menigheten gjennom lengre, personlig formulerte bønner. Kanskje finnes liknende uttrykk i symboler, initialer og bumerker, men disse har vi fortsatt lite kunnskap om. Andre selvuttrykk faller trolig bort permanent, slik som praksisen i Hopperstad der skriftlek og runekunst i seg selv er målet. Disse skriftpraksisene er så tett knyttet til selve runeskriften at de blir umulige å føre videre når kunnskapen om runer faller bort.

Dersom dateringen av minusklene i Borgund til de om lag siste hundre årene av middelalderen er rett, vitner de om en mer eller mindre ubrutt skriftradisjon i enkelte kirker fra kirkenes opprinnelse og fram til i dag. Denne skriftradisjonen får et brudd idet bruken av runer tar slutt, og ristep praksisene som er samtidige med, og etterfølger, runeris-tepraksisene, vet vi fortsatt lite om. Borgund stavkirke – og mange andre middelalderkirker – har en enorm mengde bumerker, ulike religiøse symboler og initialer og andre bokstavkombinasjoner risset inn i vegger og dører. Disse vitner om at folk til alle tider har brukt kirkeveggene til å uttrykke seg og til å knytte seg opp mot kirka på ulike måter, men mer forskning er nødvendig for å forstå de yngre uttrykkene og bringe fram ny kunnskap om dem.

Da runene gikk ut av bruk, sank trolig skriftkyndigheten i Norge, for det er lite som tyder på at de som før ristet runer, gikk over til å bruke bokstaver på samme måte. Samtidig har det nok vært en viss folkelig skriftkyndighet også med bokstavskrift i middelalderen (Hagland 2005; Nedkvitne 2005), og brede lag av befolkningen har hatt en lavere grad av skriftkyndighet. De kan for eksempel ha kjent igjen enkelte bokstaver og ord uten selv å kunne skrive (Kleivane 2018: 120–122). Å se funnene av minuskler i lys av kunnskap om skriftkyndighet i seinmiddelalderen vil trolig gi en bedre forståelse av hvem som kan ha ristet minusklene, og hvilken betydning folk har tillagt dem. Videre ville det også være interessant å sammenlikne skriftbruken i kirker i de skandinaviske landene. En slik sammenlikning vil gi bredere innsikt i hvor utbredt de ulike skriftpraksisene som er omtalt her, har vært. I tillegg kan den bidra til bedre forståelse av forskjeller og likheter i skriftkyndigheten på tvers av landegrensener og i rurale og urbane strøk.

Det kan også være fruktbart å se graffiti i kirkene i sammenheng med marginalia i manuskripter. Lena Rogström og Karl G. Johansson (2010: 201–202) peker på likheten mellom håndverkernes signaturer med runer og marginalia der skrivere ber Maria om hjelp. En del motiver fra figurativ

marginalia, blant annet skip, går også igjen i kirkene. Matthew J. Driscoll (2003: 22) påpeker at islandsk marginalia stort sett er skrevet på folkespråket, og at det også er en god del sekulær graffiti i manuskriptene. Han setter den store mengden marginalia på Island i sammenheng med at Island var et fattig samfunn med mangel på pergament og etter hvert papir, men med en høy andel skriftkyndige (ibid.). Dette likner til en viss grad situasjonen i Norge i høymiddelalderen, og dette gjør det interessant å se manuskriptmarginalia og kirkegraffiti i sammenheng. En mer systematisk studie kunne avdekke likheter og forskjeller, og ville kunne si mer om den vestnordiske skriftkulturen fra høymiddelalderen gjennom reformasjonstiden og fram til i dag.

Videre ser det ut til at figurativ og skriftlig graffiti står i nær sammenheng, blant annet i Kviteseid. Også Lerche Nielsen (2019: 21) og Källström (2016: 47) påpeker dette i relativt ferske studier av innskrifter i gotlandske og östergötlandske kirkeinnskrifter. Likevel er det gjort få forsøk på å se skrift og figurative motiver sammen. Til en viss grad gjør Plathe dette, for eksempel når hun setter enhjørningmotiver i sammenheng med Maria-monogrammer i nærheten (2019: 254–257). Samtidig er hovedfokuset hennes ikke på innskriftene, men på figurene og hva innskriftene kan fortelle om dem. Som også Källström (2016: 47) påpeker, må en undersøkelse som ser skriftlige og figurative motiver i sammenheng, være tverrfaglig og bygge på bidrag fra forskere med ulik fagbakgrunn. En tverrfaglig tilnærming er krevende, men vil til gjengjeld kunne gagne alle fagfelt som er opptatt av kirkehistorie.

I denne artikkelen har jeg bare behandlet graffiti fra middelalderen, men graffititradisjonen i flere middelalderkirker har fortsatt uavbrutt fram til i dag. Samtidig blir variasjonen i innskrifter mindre; et overveldende flertall av etterreformatorisk graffiti er bumerker og navn eller initialer med årstall. Det vil være interessant å se nærmere på innskrifter særlig fra reformasjonstida, men også den mer moderne graffitien, og hva disse kan fortelle om historien sett fra enkeltmenneskers perspektiv. Fra 1500-tallet blir det stadig vanligere å datere innskrifter med årstall, og dette gir mulighet til å se nærmere på datering og hvem som ristet innskriftene. En del lokale samlinger av bumerker finnes, men ingen har tidligere sett systematisk på etterreformatoriske initialer og navn.

Det ville også være interessant å se om graffitiinnskrifter henger sammen med ei kirkes status. Mange pilegrimsmål har graffiti; i en norsk kontekst ser vi dette i Nidarosdomen, men pilegrimsgraffiti finnes i hele

middelalderens kristne verden (se for eksempel Lohmann 2020; Mel'nikova 2016; Nowakowski 2017). Yasin (2015) mener at graffiti på hellige steder over tid bidrar til å forme landskapet de er plassert i. Graffitiene står igjen som et vitne om tidligere besøkendes religiøse praksis, og slik bidrar graffitiene til å forme nye besøkendes oppfatning av og handlinger på stedet (ibid.: 40). Få kirker har alle opprinnelige overflater fra middelalderen intakte; ofte er overflater restaurert, kalket over eller byttet ut ved ombygging. I en del kirker er bare én eller to opprinnelige overflater bevart. Dette gjør det vanskelig å si noe om distribusjonen av innskrifter i dagens kirker, men det er ikke umulig. En slik diskusjon bør ses i lys av kunnskap om religiøs graffiti ellers i middelalderens Europa.

Til tross for mye forskning på runeinnskriftene i norske kirker står flere ubesvarte spørsmål igjen. Å se til andre land og undersøke innskriftsgrupper som til nå har fått lite oppmerksomhet, kan øke forståelsen av hvordan menneskene som har søkt til kirkene, har forholdt seg til dem fra middelalderen og helt fram til i dag.

Litteratur

- Anker, Leif. 2005. *Kirker i Norge. Middelalder i tre. Stavkirker, Kirker i Norge 4*. Oslo: ARFO, forlag for arkitektur og kunst.
- Barnes, Michael P. 1994. *The Runic Inscriptions of Maeshowe, Orkney, Runrön 8*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- . 2012. *Runes: A Handbook*, Woodbridge: Boydell Press.
- Blindheim, Martin. 1985. *Graffiti in Norwegian stave churches c. 1150–c. 1350*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bollaert, Johan. Under arbeid. *Visuality and literacy in medieval Norwegian epigraphy. A comparative study of Runic and Roman alphabetic Inscriptions*. Upubl. doktoravhandling, Universitetet i Oslo.
- Bæksted, Anders. 1944. *Norges innskrifter med de yngre runer*, utgitt for Kjeldeskriftfondet, med hjelp i forarbeider av Sophus Bugge, Oluf Rygh og Ingvald Undseth ved Magnus Olsen. Første bind. Oslo 1941. X + 244pp., 2 pl. [bokmelding]. *Arkiv för nordisk filologi* LVII, 256–268.
- Champion, Matthew. 2016. *Medieval Graffiti: The Lost Voices of England's Churches*. London: Ebury Press.

- Danmarks runeindskrifter* (DR). Bind I–III, red. Lis Jacobsen & Erik Moltke. København: Munksgaard, 1941–1942.
- Diplomatarium Norvegicum* (DN). Bind I–XXIII, red. Chr. Lange mfl. Oslo: Seksjon for kildeutgivelse, 1847–2011.
- DN (se *Diplomatarium Norvegicum*).
- DR (se *Danmarks runeindskrifter*).
- Driscoll, Matthew James. 2003. Postcards from the edge. An overview of marginalia in Icelandic manuscripts. *Variants* II/III, 21–36.
- Dybdahl, Audun. 2002. *Nidaros Domkirkes og geistlighets kostbarheter. Belyst ved 17 skriftlige kilder 1307-1577 med oversettelser og kommentarer, Skrifter* 13. Trondheim: Tapir.
- Engtrø, Dag-Øyvind H. 2009. Runeinnskriftene på Nidarosdomen. *Trondhjemske samlinger* 2009, 91–114.
- Fulton, Rachel. 2006. “Taste and see that the Lord is sweet” (Ps. 33:9): The Flavor of God in the Monastic West. *The Journal of Religion* 86: 2, 169–204.
- Gjesdahl, Tone Sofie. 1969. Hopperstadciboriet. Upubl. magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Goehring, James E. 2015. Exploring the Wadi Sheikh Ali. Photographic Evidence from the 1980 Survey. I: *Invest Your Humanity: Celebrating Marvin Meyer*, red. Juley Bidmead & Gail J. Stearns, 69–90. Eugene, Oregon: Pickwick Publications.
- Gustavson, Helmer. 1991. Sockenkyrkan som skriftdokument. I: *Kyrka og socken i medeltidens Sverige. Studier til det medeltida Sverige* 5, red. Olle Ferm, 545–562. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- . 1994. Runorna och det latinska språket. I: *Runmärkt. Från brev till klotter. Runorna under medeltiden*, red. Solbritt Benneth mfl., 127–141. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Hagland, Jan Ragnar. 2005. *Literacy i norsk seinmellomalder*. Oslo: Novus forlag.
- Holmqvist, Karen Langsholt. 2018. Names and Prayers. Expressions of Self in the Medieval Inscriptions of the Nidaros Cathedral Walls. *Collegium Medievale* 31 (2018), 103–149.
- . 2020a. The Creation of Selves as a Social Practice and Cognitive Process. A Study of the Construction of Selves in Medieval Graffiti. I: *Approaches to the Medieval Self. Representations and Conceptualizations of the Self in the Textual and Material Culture of Western Scandinavia*,

- c. 800–1500, red. Stefka G. Eriksen mfl., 301–323. Berlin: Walter de Gruyter.
- 2020b. *Mikill ofláti* ‘a great show-off’. The selves in the runic inscriptions of Maeshowe, Orkney. *Viking and Medieval Scandinavia* 16 (2020), 63–102.
- Imer, Lisbeth M. 2017. *Peasants and Prayers. The inscriptions of Norse Greenland, Publications from the National Museum* 25. Odense: University Press of Southern Denmark.
- 2018. *Rigets runer, 100 danmarkshistorier*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Imer, Lisbeth M. & Rikke Steenholt Olesen. 2018. In the beginning was the Word...: New finds of lead amulets in Denmark. I: *Epigraphy in an Intermedial Context*, red. Alessia Bauer mfl., 123–155. Dublin: Four Courts Press.
- Jones, Annette. 2010. Portals to the Past. Distribution Patterns in Stave Church Inscriptions [paper preprint]. I: *The 7th International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, 9–14 August, Oslo*.
- Jones, Annette. Uten årstall. Why Knotrune? <https://knotrune.wordpress.com/why-knotrune/>. Sist besøkt 31.8.2021.
- Kjesrud, Karoline. 2015. Conceptions of the Virgin Mary in Medieval Western Scandinavia. I: *Words and Matter. The Virgin Mary in Late Medieval and Early Modern Parish Life*, red. Jonas Carlquist & Virginia Langum, 87–103. *Scripta minora* 24. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediaevalia.
- 2018. Marian Representations. I: *Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies: Interdisciplinary Approaches*, red. Jürg Glauser mfl., 477–485. Berlin: Walter de Gruyter.
- Kleivane, Elise. 2018. Epigraphic *Ave Maria* as evidence of medieval literacy. I: *Epigraphy in an Intermedial Context*, red. Alessia Bauer m.fl., 101–122. Dublin: Four Courts Press.
- 2019. To menn og *Ave Maria* i Hamarkaupangen. *Maal og Minne* 2019: 2, 69–99.
- KLNM (se *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid*).
- Knirk, James E. 1986. Runeinnskriftene i Bø gamle kyrkje. *Telemark historie. Tidsskrift for Telemark historielag* 7, 71–81.
- 1989a. Arbeidet ved Runearkivet, Oslo. *Nytt om runer. Meldingsblad om runeforskning* 4 1989, 6–9.

- . 1989b. Arbeidet ved Runearkivet, Oslo. *Nytt om runer. Meldingsblad om runeforskning* 3(1988), 8–10.
- . 1991. Arbeidet ved Runearkivet, Oslo. *Nytt om runer. Meldingsblad om runeforskning* 6(1991), 13–16.
- . 1994. Learning to Write with Runes in Medieval Norway. I: *Medeltida skrift- och språkkultur. Nordisk medeltidsliteracy i ett diglossiskt och digrafiskt perspektiv II. Nio föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1992 med inledning av Barbro Söderberg*, red. Inger Lindell, 169–212. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediaevalia, Medeltidsseminariet och Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet.
- . 1998. Runic Inscriptions Containing Latin in Norway. I: *Runeninskriften als Quellen interdisziplinärer Forschung*, red. Klaus Düwel, 476–507. Berlin: Walter de Gruyter.
- Kolsrud, Oluf, utg. 1952. *Messuskýringar. Liturgisk symbolikk frå den norsk-islandske kyrkja i millomalderen. Fyrste heftet*. Oslo: Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt, i hovudkommissjon hjå Jacob Dybwad.
- Kraack, Detlev & Peter Lingens. 2001. *Bibliographie zu historischen Graffiti zwischen Antike und Moderne*. Krems: Medium Aevum Quotidianum.
- Kuhn, Stephan. 2020. Marian Tabernacles on Main Altars: Norwegian Thirteenth-Century Altar Decorations in their European Context. *Mediaevalia* 31: 1, 101–128.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid* (KLNLM). Bind I–XXI. København: Rosenkilde og Bagger, 1956–1978.
- Källström, Magnus. 2016. Runor i puts. Några nyfynd från Gotland och Västergötland. *META Historisk arkeologisk tidskrift* 16, 35–49.
- Lerche Nielsen, Michael. 2019. Skriften på væggen. Kalenderindskrifter og en allegorisk lønruneformel fra Gotland. *Arkiv för nordisk filologi* 134, 5–23.
- Liestøl, Aslak. 1954. A. Liestøls befaringsrapport N392–N412. Rapport i Runearkivet.
- Lohmann, Polly. 2020. Historical Graffiti. The State of the Art. *JEMS. Journal of Early Modern Studies* 9, 37–56.
- Lovata, Troy R. & Elizabeth Olton, ed. 2015. *Understanding Graffiti. Multidisciplinary Studies from Prehistory to the Present*. Walnut Creek, California: Left Coast Press.

- Lundhaug, Hugo & Lance Jenott. 2015. *The Monastic Origins of the Nag Hammadi Codices, Studies and Texts in Antiquity and Christianity* 97. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Mel'nikova, Elena A. 2016. A New Runic Inscription from Hagia Sophia Cathedral in Istanbul. *Futhark* 7, 101–110.
- Moltke, Erik. 1985. *Runes and their Origin. Denmark and Elsewhere*. København: Nationalmuseets forlag.
- Nedkvitne, Arnved. 2005. Bønder og skrift i norsk middelalder. *Historisk tidsskrift* 84, 97–106.
- NIyR (se *Norges innskrifter med de yngre runer*).
- Nordby, K. Jonas. 2003. Arbeidet ved Runearkivet, Oslo. *Nytt om runer. Meldingsblad om runeforskning* 16(2001), 13–18.
- . 2018. Lønnruner: Kryptografi i runeinnskrifter fra vikingtid og middelalder. Upubl. doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Norges innskrifter med de yngre runer* (NIyR). Bind I–VI, red. Magnus Olsen m.fl. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, 1941–.
- Nowakowski, Paweł. 2017. 'And there, unworthy as I was, I wrote the names of my parents'. *U schyłku starożytności - Studia źródłoznawcze. Late Antiquity - Studies in Source Criticism XVI* (2017), 229–255.
- Pernler, Sven-Erik. 1994. 'Lafrans gjorde denna kyrka'. Runor i kyrkomiljöer. I: *Runmärkt. Från brev till klotter. Runorna under medeltiden*, red. Solbritt Benneth m.fl., 105–118. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Plathe, Sissel F. 2019. *Gotikkens kalkmalerier. De oversete dekorasjoner i Danmarks kirker*, København: Gads forlag.
- Reckwitz, Andreas. 2002a. The Status of the 'Material' in Theories of Culture. From 'Social Structure' to 'Artefacts'. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 32: 2, 195–217.
- . 2002b. Towards a Theory of Social Practices. A Development in Culturalist Theorizing. *European Journal of Social Theory* 5: 2, 243–263.
- Rogström, Lena & Karl G. Johansson. 2010. De bohuslänska runinskrifterna. Varför är de viktiga? I: *Språkhistoria. Hur och för vem?*, red. Erik Magnusson & Lena Rogström, 195–204. Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 36. Göteborg: Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning, Göteborgs universitet.
- Rozhdestvenskaja, Tatjana. 2012. Written Culture of Medieval Novgorod in the Light of Epigraphy. I: *Epigraphic Literacy and Christian Identity. Modes of Written Discourse in the Newly Christian European*

- North, red. Kristel Zilmer & Judith Jesch, 251–272. *Utrecht Studies in Medieval Literacy* 4. Turnhout: Brepols.
- Rygh, Oluf. 1919. *Gaardnavne i Nordre Bergenshus amt, Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til brug ved matrikelens revision*. Kristiania: W. C. Fabritius & sønner A/S.
- Samnordisk runtextdatabas. <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>. Lastet ned 13.9.2019.
- Schatzki, Theodore R. 2001a. 3: Practice Mind-ed Orders. I: *The Practice Turn in Contemporary Theory*, red. Theodore R. Schatzki m.fl., 50–63. New York: Routledge.
- . 2001b. Introduction: Practice Theory. I: *The Practice Turn in Contemporary Theory*, red. Theodore R. Schatzki m.fl., 10–23. New York: Routledge.
- Schulte, Michael. 2020. *Tistel-mistel*-formelen i vikingtid og nordisk middelalder. Form, funksjon og symbolverdi. *Maal og Minne* 112: 2, 97–126.
- Seim, Karin Fjellhammer. 1997. Om garpegenitiven som i stedet var et kjønnsorgan, og andre 'utuktige' leksemer i norske runeinnskrifter. I: *Språket er målet: Festskrift til Egil Pettersen på 75-årsdagen 4. mars 1997*, red. Jarle Bondevik m.fl., 178–187. Bergen: Alma Mater.
- . 1998. De vestnordiske futhark-innskriftene fra vikingtid og middelalder. Form og funksjon. Upubl. doktoravhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- . 2005. Rapport om runefunn i Stein kirke på Byneset, Trondheim. Rapport i Runearkivet.
- Sidselrud, Agnieszka Ewa. 2000. Religion og magi i nordisk middelalder: 'Ave Maria' og 'Pater Noster' med runer – bønn eller magisk formula? Upubl. masteravhandling, Universitetet i Oslo.
- Skånberg, Tuve. 2003. *Glömda gudstecken. Från fornkyrklig dopliturgi till allmogens bomärken*. Lund: Lunds Universitets Kyrko-historiska Arkiv.
- Solem, Dag-Øyvind Engtrø, Mille Stein & Fredrik Berg. 2017. Hopperstadciboriet. 3D-scanning og C14-analyse (NIKU oppdragsrapport 143/2017).
- Spurkland, Terje. 2001. *I begynnelsen var ÞNÞFR<: Norske runer og runeinnskrifter*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Stein, Mille & Merete Winness. 2011. Hopperstad stavkirke. Behandling av kunst og inventar. Forprosjekt (NIKU Oppdragsrapport 46/2011).

- Syrett, Martin. 2002. *The Roman-Alphabet Inscriptions of Medieval Trondheim I–II*, *Skrifter* 13. Trondheim: Tapir.
- Thun, Terje, Jan Michael Stornes, Thomas Seip Bartholin & Helene Løvstrand Svarva. 2016. Dendrochronology brings new life to the stave churches. Dating and material analysis. I: *Preserving the stave churches. Craftsmanship and research*, red. Kristin Bakken, 91–116. Oslo: Pax.
- Turner, Mark. 2014. *The Origin of Ideas. Blending, Creativity and the Human Spark*, New York: Oxford University Press.
- Waldispühl, Michelle. 2019. Roman and Runic in the Anglo-Saxon Inscriptions at Monte Sant’Angelo: A Sociolinguistic Approach. *Futbark* 9–10 (2018–2019), 135–158.
- Yasin, Ann Marie. 2015. Prayers on Site. The Materiality of Devotional Graffiti and the Production of Early Christian Sacred Space. I: *Viewing Inscriptions in the Late Antique and Medieval World*, red. Antony Eastmond, 36–60. New York: Cambridge University Press.
- Zilmer, Kristel. 2013. Christian Prayers and Invocations in Scandinavian Runic Inscriptions from the Viking Age and the Middle Ages. *Futbark* 4, 129–171.
- . 2016. Words in Wood and Stone. Uses of Runic Writing in Medieval Norwegian Churches. *Viking and Medieval Scandinavia* 12, 199–227.
- . under publisering. Identities. I: *A Cultural History of Media in the Middle Ages*, red. Carol Symes. London, Oxford: Bloomsbury Academic.
- Öberg, Christina Sandquist. 2017. *Senmedeltida textskatt i uppländska kyrkor. Samtliga bevarade språkband med kommentarer och analyser, KVHAA Handlingar historiska serien*. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien.

Abstract

The article discusses runic and Roman alphabet graffiti in Norwegian medieval churches and sees script type and language as two variables for the carvers’ expression of self. As examples, inscriptions from the stave churches Borgund and Hopperstad are used. Hopperstad only has runic inscriptions, which are distributed spatially and thematically in the church room. In the chancel, we have formulaic religious utterances in Latin; in

KAREN LANGSHOLT HOLMQVIST

the nave vernacular inscriptions which are varied and reader oriented, with both play and religious utterances. The carvers direct themselves towards the social fellowship and the church as a religious place of assembly. Borgund is characterised by highly literate carvers who use both ornate runes and Roman alphabetic letters to create textual and visual effects in the inscriptions. The article presents several newly discovered minuscules from Borgund, and these are compared to Roman alphabetic inscriptions, particularly with minuscules, in other churches in Norway and Denmark, and are interpreted as possibly religious utterances. At the same time, the minuscules may also have been carved as an exercise or ornament, and they can thus have several layers of meaning.

Karen Holmqvist
Norsk institutt for kulturminneforskning og
Universitetet i Oslo
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Sidsel Sidsærks vei 17
NO-0956 Oslo
karen.holmqvist@niku.no
karen.holmqvist@gmail.com

«E' hel ei – e' halv ei» – om realiseringa av ubestemt hokjønnsartikkel i Oslo

Av Stian Hårstad og Toril Opsahl

Studiar av genusendring i norsk har jamt over brukt mykje plass på inventaret i kategorien «ubestemt artikkel», som fleire stader viser teikn til å skrøkke frå tre til to typar. I dei fleste samanhengar vert dei tre typene refererte til som *ein* (m.), *ei* (f.) og *eit* (n.). Faktiske realiseringar som er subsumerte under desse typene, kan vere avgjerande i jakta på endringsforklaringar. Denne artikkelen undersøker korleis hokjønnsartikkelen har vore realisert i Oslo gjennom dei siste par hundre åra. Kjeldematerialet er eit breitt utval av litterære framstillingar og vitskaplege skildringar av oslomålet, og korpusdata frå nyare tid. Variasjonen som vert avdekt, er sjeldan tematisert i nyare framstillingar av genustilhøva i Oslo. Den tilsløringa som ei slik subsumering inneber, treng ikkje å ha uheldige konsekvensar for analysane av genussystemet i Oslo, men artikkelen argumenterer likevel for at eit meir nyansert medvit om variasjon i dei språklege realiseringane av artiklane er viktig for vidare genusforskning i andre dialektområde.*

1 Innleiing

Endringar i det grammatiske genussystemet i ulike variantar av norsk har fått merksemd frå fleire hald opp gjennom historia (t.d. Beito 1954, Seip 1958), men særleg det siste tiåret har det komme mange studiar med dette temaet som omdreiingspunkt, t.d. Opsahl og Nistov (2010), Lødrup (2011), Trudgill (2013), Rodina og Westergaard (2015), Lundquist, Rodina, Sekerina og Westergaard (2016), Westergaard og Rodina (2016),

* Artikkelen er eit resultat av arbeidet i forskingsprosjektet *GenVAC* (NFR-prosjekt nr. 301094). Meir informasjon kan ein finne på denne nettstaden: <https://www.ntnu.edu/genvac>. Vi vil takke ein anonym fagfelle og redaktør Hans-Olav Enger for gode innspel og naudsynlege justeringar.

Fløgstad og Eiesland (2019), Busterud, Lohndal, Rodina og Westergaard (2019, 2020) og Opsahl (2021). Seinast har genusendringar vorte eit forskingsfokus i prosjektet *Grammatical Gender in Norwegian Dialects: Variation, Acquisition & Change* (GenVAC), der fleire av dei nemnde forskarane – og dessutan begge forfattarane av denne artikkelen – er involverte. *GenVAC* har som mål å femne mange delar av det norske talemålslandskapet, medan storparten av dei andre studiane frå nyare tid tek for seg store bysamfunn, nemleg Oslo, Tromsø og Trondheim. Ein hovudtendens som vert avdekt alle tre stadene, er at hokjønnskategorien skrumpar inn, særleg gjennom at den tradisjonelle ubestemte artikkelen vert erstatta av hankjønnsvarianten. Såleis skjer det ei utvikling i retning av det to-genussystemet ein kjenner mellom anna frå skriftnorma riksmål (fram til 1917), det tradisjonelle talemålet i Bergen og mange variantar av svensk og dansk.

Det kan vere rett å seie at fleirtalet av desse genusstudiane har eit *systemfokus*, medan mindre vekt har vorte lagt på å kartleggje kva formale realiseringar som faktisk inngår i desse grammatiske systema, og kva som eventuelt ligg i den variasjonen ein har treft på. Denne artikkelen er meint som ei påminning om at eit blick til dei konkrete språklege realiseringane kan vere avgjerande i jakta på forklaringar innanfor eit endringsperspektiv. Ein sentral baktanke med denne framstillinga er å vise kor lett det kan vere å ende opp i ei form for «squinting grammar», som Otto Jespersen (1860–1943) i si tid åtvara mot (jf. Christophersen 2008). Denne «mysinga» i grammatikkforskinga inneber kort sagt ein tendens til å sjå etter system eller strukturar ein kjenner frå før, medan andre forhold samtidig fell ut av synsfeltet.

Siktemålet vårt er i hovudsak deskriptivt. Vi spør kva det tilgjengelege kjeldematerialet kan seie oss om korleis ubestemt hokjønnsartikkel (determinativ) tradisjonelt har vore realisert i Oslo gjennom dei siste par hundre åra. Som vi allereie har antyda, kan spørsmålet likevel ha både teoretiske og metodologiske implikasjonar for vidare forskning, ikkje minst forskning som gjeld diakrone endringar i genussystemet.

Strukturen i artikkelen er slik: Etter ein kort bolk med utdjuping av forskingsspørsmåla våre følgjer ein bolk der vi presenterer eldre kjelder om og til hokjønnsartikkelen i Oslo. Dei eldste kjeldene vi kommenterer, er frå midten av 1800-talet, men hovudvekta ligg på litterære kjelder og forskingsarbeid frå overgangen mellom 18- og 1900-talet og frametter. Når vi nærmar oss notida, er det fleire typar kjelder å trekkje på, så bol-

ken etterpå, om nyare kjelder, inneheld både skriftlege kjelder og korpussøk i to talemålskorpus, eit frå tidleg 1970-tal (TAUS) og eit frå byrjinga av 2000-talet (NoTa-Oslo-korpuset). Etter den empiriske gjennomgangen følgjer ein avsluttande diskusjon.

Vi vil allereie her understreke at vi i denne framstillinga primært er opptekne av å femne variasjon som potensielt er berar av (sosial) meining (jf. t.d. Eckert og Labov 2017), medan den fonetiske grannsemda må vike. Sjølv om vi til dels reiser kritikk mot det å subsumere ulike realiseringar av hokjønnsartikkelen under same form i vitskaplege framstillingar, erkjenner vi at det òg kan vere gode grunnar til å subsumere. Det vi åtvarar mot, er ein praksis der variasjon som kan vere meiningsberande (i sosiolingvistisk forstand), eller potensielt vere vesentleg for å forstå endringstendensar, vert gjort usynleg som ei følge av den valde teoretiske eller metodiske tilnærminga.

2 Grammatisk hokjønn i Oslo – kva er det eigentleg *en* tek over for?

Mange tidlegare studiar av genusendring fokuserer særleg på inventaret i kategorien «ubestemt artikkel», som altså fleire stader viser teikn til å skrøkke frå tre til to typar. Jamt over vert dei tre typane refererte til som *ein* (m.), *ei* (f.) og *eit* (n.) (eller *en*, *ei* og *et* i bokmålstekstar), sjølv om dette ofte kan dekkje over uttalevariasjon både innanfor og mellom dei undersøkte populasjonane. Vi veit til dømes at diftongen *ei* tradisjonelt har eit høgare startpunkt i trondheimsmål og tromsømål enn i Oslo (/ei/ vs. /æi/ hjå Vanvik 1979: 22). Å sortere desse variantane i same kategori er stort sett uproblematisk når ein har det grammatiske systemet i fokus, men slike subsummeringar og abstraheringar kan òg gjere forskaren blind for detaljar som potensielt er vesentlege for å forstå endringstendensar. Her skal vi sjå nærare på kva som eigentleg skjuler seg bak ein av *typane* som har fått mykje merksemd dei siste åra, nemleg den ubestemte hokjønnsartikkelen i Oslo. Vi set oss altså føre å undersøkje kva ulike kjelder kan fortelje oss om realiseringa av dette elementet i det lokale talemålet, og vidare drøftar vi kva som potensielt kan vere problematisk med å miste visse aspekt av den eksisterande variasjonen av syne.

Både Opsahl og Nistov (2010) og Lødrup (2011) konstaterer at det er den ubestemte artikkelen som tradisjonelt markerer hankjønn, omtala som *en*, som vinn terreng i talemålet i (delar av) Oslo. Og varianten som

er på vikande front, vert i desse studiane omtala som «ei» utan vidare problematisering. Lødrup (2011: 121–122) viser til Amund B. Larsen si framstilling av oslomålet (Larsen 1907) når han stiller opp ord som hadde feminine kongruensformer i tradisjonelt oslomål. Blant desse er artikkelen *ei*. Men Larsen omtalar ingen hokjønnsartikkel med denne forma, derimot skriv han at den ubestemte artikkelen i hokjønn er ein monoftong /e/ (1907: 117).¹ Hokjønnsforma av talordet *ein* kan, ifølge Larsen (sst.), vere både ein monoftong (/e/) og ein diftong (/æi/), men han brukar aldri <ei> som ubestemt artikkel, heller ikkje i talemålsprøva han inkluderer (sst.: 119–121): Der finn vi skrivemåtane <e gran>, <e grautgryte>, <e flenge> og <e stønn>.² Lødrup (2011: 121) gjer merksam på at han i si framstilling har erstatta lydskrifta til Larsen med «vanlig ortografi», og kanskje kan ein sjå transponeringa til *ei* som eit resultat av denne normaliseringa, men det kunne likevel vore verdt å få fram at den grammatiske diskusjonen baserer seg på andre storleikar enn dei faktiske realiseringane. Heller ikkje Opsahl og Nistov (2010) nemner noko om variasjon i realiseringa av den ubestemte hokjønnsartikkelen i det materialet frå multietniske ungdomsmiljø i Oslo som dei studerer. Hovudpoenget deira er at ingen av informantane brukar den feminine artikkelen, som i artikkelen vert omtala som *ei*, og da er det naturleg nok ingen konkrete realiseringar å gå i djupna på.

2.1 *Kva eldre kjelder seier om hokjønnsartikkelen i oslomålet*

Detaljane omkring framveksten av den ubestemte artikkelen frå det norrøne talordet *ein* skal vi ikkje gå inn på her (sjå t.d. Beito 1954: 13f.), men vi kan kort slå fast at talemåla (med unntak av bergensmålet) har fått variantar utan *n*. Den fonetiske realiseringa kan elles variere ein del, både når det gjeld kvalitet og kvantitet, og dét skuldast ikkje minst at dette elementet ofte står i trykksvak posisjon og dermed har lett for å verte avveikt på ulike vis (sjå t.d. Torp 2003 om slik trykkavhengig variasjon).

1. Larsen brukar Norvegia-alfabetet i døma han fører opp. Her er dei omsett til IPA-teikn så langt det går. Når uttalen er det viktige i denne framstillinga, brukar vi skråstrekar (altså /æi/) omkring det aktuelle elementet. Når det grafemiske er i fokus, brukar vi vinkelparentesar (altså <ei>). Andre former for sitat og objektspråk står i vanlege hermeteikn og kursiv.
2. Desse skrivemåtane er haldne ved lag i oppskrifta som vart innlemma i *Norske mål-føretekster* i 1963 (Beito 1963: 19–23).

Varianten som Larsen (1907) viser fram frå oslomålet, kan ein sjå som ei form som har gått langt i veikinga; det er berre ein (kort) monoftong.

Vi har sjølv sagt ikkje tilgang til noko lydmateriale som gjer det mogleg å granske faktiske realiseringar på Larsens tid, så vi må basere oss på skriftlege nedteikningar. Dei kjeldene som finst utover Larsens arbeid, brukar i liten grad spesialisert lydskrift, og dei fleste tekstane er dessutan forfatta av ikkje-lingvistar. Presisjonsnivået er dermed diskutabelt, men vi meiner likevel at desse skriftlege framstillingane gjev oss eit inntrykk av kva som har vore oppfatta som den «normale» uttalevarianten av den ubestemte hokjønnsartikkelen. Vi vil derfor gjere eit sveip over eit utval eldre tekstar som på ulike vis tematiserer talemålsforhold i Oslo, for å sjå på korleis dette trekket vert realisert i skrift.³ Her går vi kronologisk fram og tek for oss både ikkje-faglege og akademiske tekstar – som vel å merke har nokså varierende grad av presisjonsnivå.

Frå tida før Oslo-studien til Larsen (1907) har vi stort sett berre skjønnlitterære framstillingar å sjå til. Unnataket er ein note hjå Knud Knudsen (1856: 117) der det står følgjande: «I By-Talesproget heder Artikkelen 'en,' 'e,' 'et': *En Mand, e Kone, et Barn*». Her er det mogleg at Knudsen stør seg på framstillinga til oslomannen Christian Kølle frå 1785, der han i sin latinske grammatikk til skulebruk viser til tregenus-systemet «i Norsk» med liknande døme: «en Mand, e Kone, et Dyr» (siteret etter Seip 1952: 17).⁴ I oppskriftene som Johan Storm i 1880-åra gjorde av talemåla på Sørøstlandet (ordna og utgjevne i Skulerud 1924), vert <e (i)> sett opp som ubestemt hokjønnsartikkel («kjenneord») for

3. Her har Wiggen (2007), Wiggens (1982) oslomålbibliografi og litteraturlista i Bull (1982) vore til god hjelp, men vi har òg søkt opp ein del relevante ikkje-lingvistiske kjelder, mellom anna med utgangspunkt i Knudsen (1928) og Just (1945).
4. Dette momentet vert nemnt på liknande vis i fleire skulegrammatikkar frå siste halvdel av 1800-talet og utover, men da er ikkje koplinga til Kristiania/Oslo like eksplisitt. *Norsk grammatik til skolebrug* (Hofgaard 1879) viser døme på korleis skilnaden mellom hankjønn og hokjønn kjem til synes i «talesproget i byerne»: «en mann, en stol; e kone, e dør» (s. 8). I *Norsk grammatik til skolebrug* (Hanssen 1902) finn vi følgjande merknad under eit avsnitt om artiklar: «I talesproget heder den ubestemte artikel i hankjøn *en*, hankjøn tildels *e*, intetkjøn *et*, f.eks. *en mand, e kone, et barn*» (s. 12). I *Norsk sproglære* (Jensen 1930) vert «*en mann, e kone, et tre*» stilte opp som døme frå «dagligtalen i riksmål» (s. 9).

Oslo (sst.: 59).⁵ Vidare finn vi dømet <e lita pike> frå Oslo (sst.: 63), og dette vert kontrastert med diftongvarianten i Lier og Øvre Eiker.

Litt innpå 1900-talet finn vi tre tekstar som omtalar hokjønnsartikkelen i oslomålet på eit meir vitskapeleg vis. Den første er ein kort artikkel skriven av Alfred Jensen (1916) som viser nokre døme på monoftongvarianten, <e' saa'n e' lita Høne> og <e' almindelig Kneje>, men utan at forma vert kommentert nærare. Western (1921: 396f.) fører i sin *Norsk riksmåls-grammatikk* opp <e kone, kona, e bok, boka> som døme frå «det utvungne talesprøg», men utan å vise spesifikt til hovudstaden. Same stad (s. 499) nemner han at «den utvungne dagligtale» har hokjønnsartikkelen <e> (med døma <e kone, e jente>), men «til dels også i formen *ei*». I eit lite hefte frå 1928 skriv Amund B. Larsen den yngre, yngste sonen til målgranskaren, om «oslo-målet», og han «heilgarderer» ved å bruke skrivemåten <e(i)> for hokjønnsartikkelen.

Dei skjønnlitterære døma er langt fleire, og ei tidleg oppskrift finn vi i memoarane til overklassefrua Conradine Dunker, som var fødd i Kristiania i 1780. Ho hermar eit vers som er lagt i munnen til «en Bondepige i Ager Sogn», og der finn vi skrivemåten <e Lue> og <e Lieutenants-Fruer> (Dunker 1871: 90). Det er elles tett mellom talemålsinnsлага i den såkalla Vika-litteraturen som voks fram midt på 1800-talet (jf. Jensen 1916). Mellom dei mest kjende aktørane i denne dialektprega heimstad-diktinga er Olaves Pedersen, som var pseudonymet til Alfred Sinding-Larsen. Eit stort utval av Olaves Pedersens viser, som var skrivne i perioden 1858–1873, kom i samla utgåve i 1903 (Sinding-Larsen 1903)⁶, og her finn vi ei rekkje døme på at den ubestemte hokjønnsartikkelen vert realisert som <e>, <e'>, <'e> i skrift: <e Lire>, <e Kasse>, <e' Kake>, <'e Korj> og mange fleire. Men vi støyter òg på diftongvarianten, t.d. <ei Glo>, <ei Ælke> og <ei Purke>. Det er likevel stor overvekt av den mest avveikte varianten, og ein kan òg forstå den sporadiske bruken av apostrof (t.d. <e' lang Næse> og <e' Kake>) som eit teikn på at skrivaren er medviten om at det her er snakk om ein utbreidd elisjon i

5. Notasjonsmåten til Skulerud (med Norvegia-alfabetet) må forståast slik at han viser fram til monoftongerte uttalevariantar, der den eine (*i*) vert sett i parentes. Det er eit tydeleg mellomrom mellom dei to teikna, så det er ikkje naturleg å lese det som ein mogleg diftong (*ei*).
6. I eit kort føreord til denne utgåva skriv Johan Storm, professor i engelsk og romansk filologi, at visene er «ypperlige baade som humoristiske Folkelivs-billeder og som Gjengivelser af Folkesproget».

talen. Han er altså klar over at *ei* må vere utgangspunktet eller «normalforma» (sjølv om ho ikkje fanst i noka offisiell skriftnorm da Olaves Pedersen var aktiv), og så set han inn apostrof for å understreke at det i hans tekst er snakk om ei anna (og avvikande) realisering. Ein kan rekne med at lesarane kjenner varianten *ei* godt som talord i samband med femininum, og mange vil òg ha høyrte han i talemåla i regionen omkring. Samstundes kan ein spekulere på om Sinding-Larsen greip til apostrofen fordi han i samtida registrerte at *ei* var på frammarsj omkring han, og at det derfor vart viktigare for han å markere den monoftongerte – og mest tradisjonelle – varianten. Dette er det vanskeleg å seie for sikkert, og vi har heller ikkje gjort ein grundig nok gjennomgang av dei dialektprega tekstane til å kunne påvise eventuelle tendensar i apostrofbruken over tid.

Ein annan sentral skribent i denne tradisjonen er Theodor Løvstad som på omtrent same tida tok til å gje ut tekstar med innslag av trekk frå folkemålet i byen. Dette var for det meste humoristiske eller satiriske stubbar som vart prenta i aviser og i «vittighedsblad» som *Bakkus* og *Vikingen*. I det sistnemte skriftet hadde Løvstad gjennom fleire tiår hand om spalta «Kjæftausa» der han under pseudonymet Ka'l Olsen fra Wika leverte «snertende Spydigheder» på vikamål (Holen 1895: 34). Søk i denne store tekstmengda tyder på at han er nokså konsekvent i bruken av <e'> som ubestemt hokjønnsartikkel. Denne konvensjonen vart stort sett følgt også da andre tok over Ka'l Olsen-signaturen i 1910- og 1920-åra.

I *Askeladden*, eit skrift med «humoristiske fortællinger og smaastykker» som kom ut i Kristiania frå 1895 til 1897, finn vi òg fleire døme på skrivemåten <e'> for hokjønnsartikkelen: t.d. <e' bok>, <e' hal' ku> og <e' sjuk kjærring>, men her går det ikkje alltid klart fram om det er bymålet som vert skriftfesta. Teatermannen Ludvig Bergh stod òg for ei rekkje humoreskar i ulike kanalar, mellom anna i bokform. I *Gjennem byen* (1898) og oppfølgjaren *Gjennem byen II* (1902), som begge inneheld trøysame folkelivsskildringar frå Kristiania, brukar Bergh forma <e> i mange av replikkane, m.a. <e lang støn>, <e ku> og <e tise>. Det same finn vi i mange av tekstane han fekk på trykk i årboka *Humør* frå 1912 og utover.⁷

7. Teatermannen Axel Maurer gav i 1907 ut samlinga *Kristiania-viser* der fleire tekstar «utmerker seg ved sin usvikelig ekte Kristiania-tone», som Carl Just (1963: 13) for-

Litt på sida av denne «humorpressa» skreiv Karl Falch Wasserfall ei mengd tekstar med talemålstrekk frå Kristiania, særleg for Studenter-samfundet (sjå t.d. Professor Bills 1888). Inntrykket er at Wasserfall varierer monaleg mellom <ei> og <e>. Det same gjer Edle Hartmann Schjødt, som særleg under pseudonymet Sfinx gav ut mange humoristiske tekstar med innslag frå oslomålet (sjå t.d. Sfinx 1899, 1917, 1929).⁸ Hjø henne finn vi både <e>, <e'> og <ei>, og sjølv om det er vanskeleg å gjere fullnøyande rekneskap, tyder mykje på at monoftongvariantane er i fleirtal.

Den myteomspunne *Kristiania-romanen*, som i realiteten er ei samling av omkring 75 ulike tekststykke samanstilte og utgjevne av Jon Flatabø i 1891, vart raskt inndregen av politiet på grunn av eit innhald som vart oppfatta som «i høi grad anstøtelig» (Thuesen 1960: 161). Dei meir enn 500 sidene viser døme på både <e>, <é>, <ej> og <ei>, men det er ofte vanskeleg å seie kva som er meint å skulle gje att dialekten i hovudstaden, og kva som er «generelt folkemål».

I politimannen Claus Mørch (1904) sine forteljingar frå «forstædernes gadeliv» er <e> å finne som hokjønnsartikkel i mange opprekningar av dialogar: t.d. <e hal flaske konjak>, <e hal alen> og <e støn>. Legen John Mjøen gav ut boka *Blandt livets stedbarn* (1912) med forteljingar om «de brystsvakes verden» basert på røymsler frå «15 aars arbeide» på mellom anna Grefsen sanatorium for tuberkuløse. Desse tekstane har mange innslag av oslomål, og hokjønnsartikkelen er gjennomgåande skriven <e>: <e farli vending>, <e amme>, <e sørgeli ti> mfl. Fleire av romanane til Peter Lykke-Seest har gamle Kristiania som spelepleass, men da i hovudsak meir borgarlege miljø. Vi kan likevel finne ein god del døme på folkemålsinnslag der hokjønnsartikkelen er skriven <e'> eller <e>: t.d. <e' fattig kone> i *Under paddehatten* (1898), <e jente> og <e lita stønn> i *Det gjenfundne landet* (1915), <e kjærring> og <e bikje> i *Huset*

mulerer det. Her er det visseleg tett mellom talemålsinnslaga, og former som <brua>, <hamna>, <næsa si> og <puta mi> viser tydeleg eit tregenussystem, men interessant nok finn vi ikkje eit einaste tilfelle av hokjønnsord med ubestemt artikkel framfor. I staden kan vi sjå <en gru>, <en mark> og <en trosse> i strofer som elles tydeleg er lagde i munnen på Kristiania-figurar. Maurer skriv derimot <e ørlita hal'flaske> i ei kort historie i *Theaterkatten* (Maurer 1925).

8. Det er verdt å nemne at Edle Hartmann var fødd og oppvaksen i Larvik (i 1862), og som Wiggen (2012) viser, er ikkje attgjevingane hennar av kristiania-/oslomålformer alltid til å lite på.

i *Gamlebyen* (1923), og <e' kule> og <e lita pike> i *Ludvig Ludvigsen* (1924).

Oskar Braaten, som er særleg kjend for skodespel og forteljingar frå arbeidarmiljø i Kristiania/Oslo, dikta først på landsmål, men gjekk etter kvart over til riksmål med mange talemålsinnslag. Da dramaet *Ungen* (førsteutgåve i 1911) kom i ny utgåve i 1926, skreiv Braaten i eit kort føreord at teksten no var overført «til Oslo-dialekt – den målformen som ligger stykkets personer nærmest». I både dette stykket og dei andre tekstane med mange talemålsinnslag er Braaten bortimot heilt konsekvent i bruken av <ei> som skrivemåte. Vi finn <e' lita jente> i *Bak høkerens disk* (1918), men elles ser han ut til å halde strengt på diftongvarianten, slik skrivemåten var i landsmålsnorma.

Det er likevel lett å finne døme på at varianten <e'> vart vidareført langt utover på 1900-talet. Tekstmengda er naturleg nok stor, og her kan vi trekkje inn berre nokre illustrerande døme. Karen Sofie Hanssen, betre kjend som Nicolette, skreiv mykje for revyteateret Chat Noir, og i dei mest talemålsnære tekstane brukar ho jamt over <e'>: <e' lampe>, <e' furu> og <e' vise om e' trice> (Hanssen 1920).⁹ I humorbladet *Humoristens Revy* frå 1933 finn vi <e' lita avreining med polti>, <te e jomfru> og <e' smellande fin, ong dame>. Monoftong-varianten finn vi dessutan i mange av tekstane Hanssen omsette frå svensk for bokserien *Humoristiske sketcher* i 1930-åra (t.d. Hanssen 1935 a–c, 1937). Chat Noirs husdiktar Arne Svendsen, som mellom anna står bak visa vi har brukt i artikkeltittelen,¹⁰ brukar den same skrivemåten i mange av dei talemålsnære tekstane sine. Frå *18 originalviser* (1928) treffer vi mellom anna på <e' lørje>, <e' flette> og <e' stue>. I samlinga *Chat Noir-viser og andre* (1938) finn vi: <e' kanne sprit>, <e' kjerke>, <e' gran>. Forma <ei> brukar Svendsen derimot berre for nektingsadverbet. Det same mønsteret ser vi hjå ein tredje Chat Noir-forfattar, nemleg Finn Bø. Nektings-

9. I ei vise trykt i *Humør* i 1921 brukar Hanssen jamvel <e> som talord: <Hu Gro hadde høne – e eneste e>.

10. Visa «E' hel ei – e' halv ei» vart først gjort kjend av Lalla Carlsen i Chat Noir-revyen «Kjør Storgata!» frå 1955. Mauritzen (1979: 103) omtalar teksten, som er lagd i munnen på «ei uteliggerkjerring ved Vaterland bro», som «identisk med Oslo selv, dens folkesjel og egenkarakter». I dei eldste lydopptaka vi kan finne av framføringa til Lalla Carlsen, er det heilt tydeleg /e/-uttale i tråd med den skrivemåten vi brukar her.

ordet er <ei>, medan hokjønnsartikkelen er gjennomgåande <e'>: <e' jente>, <e' kule>, <e' nydelig celle> mfl. (Bø 1961).

I 1933 kom Vilhelm Dybwad, advokat og visediktar, med boka *På anklagebenken*, der han på skjemtsamt vis fortel historier frå rettsalar i Oslo. Her er det mange innslag av oslomål, særleg i replikkane, og den ubestemte hokjønnsartikkelen vert nesten konsekvent skriven <e'>: <e' seng>, <e' fillekklokke>, <e' tom barnevogn> mfl. Fleire døme har han i boka *Retten er satt* (1937), t.d. <e' flaske>, <e' lang stønn>. ¹¹

Forfattaren Lorentz N. Kvam gav ut den humoristiske forteljinga *Va-terlands melodi* i 1938, og der brukar han nesten konsekvent <e> som hokjønnsartikkel i replikkane. Kvam var mannen bak pseudonymet Rocambole Pedersen som stod for storseljaren *Den forsvundne pølse-maker* i 1919. Da ei tredje, atskilleg omvølt, utgåve kom i 1941, hadde det skjedd ei monaleg «oslofisering» av teksten. Ikkje berre hadde «den berømte Kristiania-opdager Stein Rask» vorte til «Oslo-opdager», men fleire av romanfigurane fekk eit tydeleg talemålspreg på replikkane sine. Mellom trekka som kjem inn, er <e'> som hokjønnsartikkel, t.d. <e' flaske>, <e' katte> og <e' lita snelle>, der det i tidlegare utgåver hadde vore riksmålets to-genussystem.

Einar Rose, songaren, skodespelaren og regissøren med mange sterke band til Chat Noir, står mellom dei mest typiske eksponentane for den folkelege «Oschlo-tonen» på revyscenen. I bøkene han gav ut, *Rose-boka* (1941) og *Ingen roser uten torner* (1954), held han seg til ein sær s talemålsnær stil, og han brukar gjennomgåande <e'> (eller <e>) som skrivemåte for hokjønnsartikkelen: <e' go' bok>, <e' dame> og <e' halv krone> mfl.

Tekstane frå desse humoristiske sjangrane har openberre veikskapar som lingvistisk empiri, akkurat slik Amund B. Larsen påpeiker når det gjeld dei lettbeinte folkelivsskildringane frå seint 1800-tal: «[De] er ikke skrevet for at være sproglige vidnesbyrd, og er det derfor heller ikke» (Larsen 1907: 17). Dette gjeld sjølv sagt alle slags talemålsinnslag i diktning, men særleg tekstar som utnyttar det dialektale for å oppnå ein komisk effekt, bør ein granske med eit ekstra kritisk blikk. Her handlar det gjerne om det karikerte og overdrivne, og visse skriftleggjorte talemåls-

11. Dybwad står òg bak boka *Kal den 12te. Lufta. Skizzer af en Kristianiaguts liv* (1902, under pseudonymet Morten Hansen), og i replikkane vert <e'> bruka som hokjønnsartikkel, t.d. <e' ny e'>, <e' Stønd>, <e' riktig Flue>.

trekk kan få ein stilisert eller emblematiske funksjon som berre delvis reflekterer den faktiske bruken i den språkfelleskapen som vert framstilt. I staden står ein i fare for å lage ein «kunstdialekt»¹² som berre lever i humorspaltene, revyviser og visse andre litterære sjangrar.

Desse problematiske forholda gjeld sjølv sagt òg for det trekket vi har i siktet her, men vi meiner likevel at den omfattande bruken av skrivemåtar som <e> og <e'> gjev eit klart inntrykk av kor attkjennande og typisk den monoftongerte uttaleforma må ha vore i Kristiania/Oslo i det hundreåret vi har studert kjelder frå i denne første bolken, dvs. omtrent 1850 til 1950.¹³ Ikkje berre vert ho omtala som den dominerande varianten i språkvitskapleg litteratur, men ho er òg sterkt til stades i ulike ikkje-lingvistiske tekstar frå ei rekkje forfattarar gjennom heile perioden.

2.2 Yngre kjelder om hokjønnartikkelen i oslomålet

Siste halvdel av 1900-talet er den perioden da det etter kvart var meir vanleg å samle inn talemålsdata ved hjelp av opptaksutstyr. Norske målgranskarar låg kanskje ikkje i front når det gjaldt å ta i bruk slik teknologi, men det finst ein del lydmateriale som kan kaste lys over den variasjonen i realiseringar som dei skriftlege kjeldene vitnar om. Ikkje minst når det gjeld bymåla, vart det gjort eit sosiolingvistisk nybrottsarbeid på 1970-talet, som i prosjektet *TAUS (Talemålsundersøkelsen i Oslo, jf. Hanssen mfl. 1978)*. Vi kjem attende til dette og eit nyare talemålskorpus nedanfor.

Først skal vi ta for oss skriftlege kjelder som er baserte på intervjudata, rapporterte data eller meir eller mindre strukturerte observasjonar. Det einaste arbeidet som vi kan finne, som går nærare inn på variasjonen mellom monoftong- og diftongvariantane, er Odd Nordlands (1954) studie av språket til ungar i Oslo. Innanfor kategorien ubestemt hokjønnartikk-

12. Det finst døme på at drag frå ei slik talemålsnær skriftnorm òg vart brukt i omsett litteratur. Da Sigge Strömbergs «gutebok» *Två tjuvpojars äventyr* kom på norsk i 1919 (*To hurragutters liv*), brukte omsetjaren Gunnar Kristoffersen ei rekkje trekk som vi kjenner att frå «Vika-litteraturen», mellom anna <e> som hokjønnartikkel, for å gje att den særeigne språkforma til forteljar-eget Kalle Svensson. Axel S. Seeberg gjorde det same i omsetjinga si av Agatha Christies *The Body in the Library (Liket i biblioteket, 1942)*: <var e' lita lur snelle>, <sänn'e dum jente>, <det er e' sâte>.
13. Det er verd å nemne at skrivemåtane <e'> og <e> i dette tekstmaterialet òg opptrer i samband med substantiv i nøytrum, sjølv om dette er langt mindre frekvent enn for hokjønn. Wasserfall (Professor Bills 1898) har t.d. <e høilas> og <oppe paa e loft>; Sinding-Larsen (1903) har t.d. <e' kjærli Fristed>, <e gammalt Unnerskjørt> og <e hal't Snese>.

kel spesifiserer han først seks uttalevariantar, <ei, eⁱ, æi, æⁱ / e, æ> (s. 165), men opererer seinare med hovudskiljet diftong vs. monoftong. Vidare går det fram at informantgruppa «guttene på vestkanten» brukar diftong (<ei/æi>) i 68,7 % av tilfella. I om lag ein tredel av tilfella kjem altså monoftong-varianten (<e/æ>) føre. Eithun (1979) kjem med dømet <ei lita dør> frå oslomålet, men slår samstundes fast at hokjønnsartikkelen er <e> (s. 44). Hoftvedt (1980) byggjer på opptak frå gruppeintervju, og i døma frå materialet han viser fram, kan ein finne <e pakke> (s. 30). I den påfølgjande diskusjonen om substantivmorfologi brukar han likevel skrivemåten <ei hand> (s. 35). I Alnæs (1981 a) sin omtale av oslomål inkluderer han dømet <E lita jente> (s. 170), men stiller elles ikkje opp noko oversyn over artikkelsystemet. I eit kortfatta omriss av Oslo bymål skriv Wiggen (1981: 32) at den ubestemte artikkelen i hokjønn er <e: / æi>, og han forklarar variasjonen slik: «Den diftongerte hunkjønnsvarianten varierer med e: i trykkstavinger, men brukes ikke i trykklette stillinger.» Bull (1982: 50) er inne på det same i si vesle bok om språket i Oslo: Den ubestemte artikkelen er /e/, men han kan òg verte uttala /æi/ «hvis den er sterkt betont» og som talord. I kapittelet sitt om Oslo bymål i *Den store dialektboka* viser Wiggen (1990: 183) likeleis til at den ubestemte artikkelen i hokjønn er «æi eller e».

Fleire skjønnlitterære framstillingar av oslomålet skrivne i nyare tid held fram praksisen frå tidlegare med å nytte både <e>, <e'> og <ei>, særleg i replikkar. Torill Thorstad Haugers halvdokumentariske bøker som er lagt til Kristiania omkring 1900, er eit typisk døme. I *Karl Eugen Olsen fra Vika* (1976) og *Krestiane Kristiania* (1984) finn vi både <e' lita dokke>, <e jente> (ved sida av <ei bikkje>, <ei stønn> og <ei rå'>). Tradisjonen med humoristiske, revyinspirerte småtekstar held òg fram i denne perioden. Eit døme er Arve Opsahl si samling av «frekkiser» (1991), der vi kan lese både om <ei lita stønn>, <e stønn>, <ei gammal kjerring> og <e eldre dame>.

Andre forfattarar er meir konsekvente: I Karsten Alnæs' roman *Kjempesnell og blå dager* (1981 b), som skildrar livet på austkanten i Oslo i 1950-åra, finn vi meir enn 250 tilfelle av <e> som hokjønnsartikkel. Varianten <ei> er derimot utan unnatak lagd i munnen på figurar med annan dialektbakgrunn.

Per Petterson, som jamt over skriv med mange talemålsinnslag som peikar i retning av oppveksten hans i Groruddalen nordaust i Oslo, brukar derimot ikkje monoftongform. I debutnovella frå midt på 1980-talet

(Pettersen 1986) brukar han t.d. <ei> i replikkane, og dette held han seg til òg i seinare utgjevingar. Det same gjeld Øistein Hølleland, som i dei talemålsprega barnebøkene *Erik, oppgang B, Nordlisvingen 3* (1979) og *Bruk hue, Erik* (1980) konsekvent brukar <ei> for å gje att hokjønnsartikkelen. Nokre år seinare kjem Unni Hellesøe med romanen *Hu'* (1988), skriven på det som forlaget kallar «et uforfalsket vikamål», og her er òg <ei> den einaste skrivemåten.

2.3 Nyare kjelder som kan kontrollerast mot lydopptak

Tekstlaboratoriet ved Universitetet i Oslo har digitalisert og gjort tilgjengeleg store delar av det materialet som vart samla inn i TAUS-prosjektet på byrjinga av 1970-tallet. Siktemålet for prosjektet var i si tid å granske sosiale skilnader i oslomålet (Hanssen mfl. 1978). Materialet er basert på uformelle intervju med oslofolk med ulik alder og ulik sosioøkonomisk bakgrunn. I vår samanheng er det særleg interessant å høyre korleis ein ung mann som vart intervjuva i samband med TAUS-undersøkinga, reflekterer over språktilhøva i byen: Etter ei kort utlegging om *a*-verb og *e*-verb er det genus som står for tur, og han fortel om det han meiner er påverka frå skriftspråket: «fordi at ubestemt artikkel i hunkjønn (.) skal hete /e/ (.) for eksempel /e jente/, men den der kan du merke at det slår tilbake fra nynorsken for det oft- for /æi/ er begynt å bli m-tatt mer og mer i bruk her i byen òg» (TAUS-informant a03).

Denne utsegna er interessant både fordi ho illustrerer ei forventning om at hokjønnsartikkelen normalt vert realisert som /e/, og fordi ho tematiserer ei førestilling om at ein nyare uttale, /æi/, er resultatet av skriftspråkspåverknad. Om det er rett at påverknaden frå *nynorsken* er spesielt sterk, som informanten ser ut til å meine, vil nok andre stille seg tvilande til, men at det eksisterer ulike realiseringar av hokjønnsartikkelen i byen på denne tida, er derimot heilt klart. Ei slik forståing er allereie etablert i førre bolk, der vi såg på skriftlege kjelder, og ho vert forsterka når vi ser nærare på TAUS-materialet. Eit søk på *ei* i dette materialet avdekkjer nemleg både monoftongar og diftongar av ymse kvalitetar.

Før vi presenterer funna frå søket vårt i TAUS, og etter kvart funna frå eit korpus som ligg nærare oss sjølve i tid, er det naudsynt med nokre metodiske klargjeringar. TAUS er i likskap med dei fleste andre korpusa som Tekstlaboratoriet har tilrettelagd, kopla til søkjegrensesnittet Glossa (Nøklestad mfl. 2017). Her er lydfiler kopla til normalortografisk transkripsjon, og i somme høve òg ein fonologisk transkripsjon. Transkrip-

sjonane er morfologisk tagga. Ein har høve til å søkje både med utgangspunkt i grammatiske avgrensingar og med avgrensing ved hjelp av sosiale variablar som aldersgruppe, kjønn og bustad. Framgangsmåten vi brukte, var denne: Vi søkte på *ei* i korpuset og lasta ned ei konkordanseliste med informasjon om lingvistisk kontekst og informantkode, som vi deretter gjekk gjennom manuelt. Vi lytta til kvar førekomst som var transkribert som <ei>, og markerte korleis vi oppfatta at denne var realisert. Vi lytta høvesvis etter monoftong/diftong og i kva grad den (innleiande) fremre, urunda vokalen var halvtrong eller (halv)open. Førstnemnde markerte vi med bokstaven *e* og sistnemnde med bokstaven *æ*. Variantinventaret vi opererer med for den ubestemte feminine artikkelen, omfattar såleis /e/, /æ/, /ei/ og /æi/. I tillegg var vi opne for moglege mellomvariantar (jf. omtalen av Nordland 1954 i avsnitt 2.2). Når vi viser til søkjestrengen, dvs. ordforma *ei*, skriv vi *ei*, medan realiseringane er attgjevne mellom skråstrekar. Vi har ikkje gått systematisk gjennom dei fonologiske omgjevnadene til kvar førekomst, og vi har ikkje hatt høve til å gjere meir presise fonetiske målingar av realiseringane, heller ikkje når det gjeld det intonologiske. Det fonetiske detaljnivået får vere ei oppgåve for vidare forskning. Hovudformålet vårt her er å undersøkje i kva grad vi kan finne variasjon også i moderne kjelder frå oslomålet når det gjeld realiseringa av den ubestemte feminine artikkelen.

Det vi presenterer, er altså ei samanstilling av to personar sine fortolkingar av dei relevante lydopptaka. Sjølv om lyttarane i dette tilfellet er skolerte språkvitarar, har det vore eit poeng for studien at han skal leggje seg nær inntil det ein kan rekne som «lekmannsperspeksjon», og såleis gje avkall på måleinstrument av alle slag. Lyttinga vart gjort i uavhengige økter, og så vart nedteikningane samanlikna før vi gjennomførte ein ny lytterunde i dei tilfella det var diskrepans i markeringane. Kvaliteten på lydopptaka varierer ganske mykje, og generelt kan ein seie at opptaks-situasjonane ikkje legg særleg godt til rette for fonetiske studiar. Det er mange nyansar som vert borte på grunn av dei akustiske forholda, og det er elles ved fleire tilfelle vanskeleg for det menneskelege øyret å skilje klart mellom ulike vokalkvalitetar. Nedanfor kjem det fram at det finst nokre treff der vi ikkje har vore i stand til å avgjere korleis realiseringa best skal kategoriserast.

At det kan vere vanskeleg både å fortolke eller å transkribere vokalar og diftongar, kjem fram i publikasjonar allereie på TAUS-undersøkinga si tid: «Diftongen æi kan veksle i uttalen og nærme seg monoftong, sær-

lig når den er trykklett. Derfor kan enkelte ord være skrevet forskjellig» (Hanssen mfl. 1976: 13). Det finst såleis døme på at ordformer er attgjevne forskjellig i skriftene frå TAUS, truleg òg avhengig av formålet. <Ei seng> (Hanssen 1982: 5) kan vi òg møte som <e seng> (Hanssen mfl. 1978: 66), der informantmarkeringa etterlèt liten tvil om at det dreiar seg om same senga (og ytringa). Lyttinga anno 2021 stør opp om /e/-realisering i dette konkrete tilfellet. Fleire av lydfilene er fonologisk transkriberte, og i desse tilfella har vi samanlikna vår fortolking med den som allereie er transkribert. Sidan korpuset ligg opent til bruk for forskning, står andre lesarar fritt til å kike oss i korta. Det at to uavhengige fortolkingar langt på veg synte seg å stø opp om kvarandre, er med på å gi ein grad av reliabilitet til korpusundersøkingane, men vi vil understreke at vi altså baserer oss på «naturlytting» utan bruk av spesialiserte måleinstrument.

2.4 Ei i TAUS

Eit søk på ordforma *ei* i den delen av TAUS-materialet som er tilgjengeleg via Glossa-grensesnittet og Tekstlaboratoriet på søkjetidspunktet, TAUS v.3, genererte i utgangspunktet 119 treff.¹⁴ Mengda av *ei* varierer mykje mellom informantane, og sjølv opptaka varierer i lengd og innhald. I alt 27 av totalt 86 informantar bidreg med bruksdøme i dette materialet. Vi fjerna fire tilfelle der *ei* var nektingsadverb, og tre tilfelle der forma er ramma inn metaspråkleg eller inngår i parodi eller stilisering, som i dømet: «ævv ævv ævv ævv oi oi oi oi eg har fått ei flis i labba mi [latter]» (informant b36). Da stod vi att med 112 treff. Blant desse er seks tilfelle der *ei* eintydig er brukt pronominelt eller som talord, t.d. i utsegner som «[jeg har to søstre] /e/ søster på (stadnamn) og /e/ på (stadnamn)» (a43). Bull (1981) og Wiggen (1982) si skildring av at den diftongerte hokjønnsvarianten varierer med /e/ i trykkstavingar, ser med andre ord ut til å halde stikk. Men påstanden om at diftongen ikkje vert brukt i trykklett stilling, er meir tvilsam. Sjølv om nokre informantar ser ut til å føre-trekkje ein spesifikk realiseringsmåte av *ei*, finst det unntak i kvart tilfelle. Same informant kan med andre ord fint seie både «æi hytte» og «e hytte», utan at trykktilhøva ser ut til å vere avgjerande. Informant a02 er eit eks-

14. Talet på dei andre artiklane (ureinska og med atterhald om at det i tillegg til talord t.d. kan vere eit par tilfelle av verbet *ete* eller pronomenet *en*, eller anna, inne i biletet) er 3844 *en* og 1327 *et*.

empel, og informant a43 som vi nettopp hørde frå, serverer òg døme som: «Det har vært /æi/ hyggelig gate».

Eit oversyn over korleis realiseringane fordeler seg på høvesvis halvtrong (/e/) eller (halv)open (/æ/) fremre, urunda vokal, og på diftong eller monoftong, kjem fram av tabell 1. I tillegg til dei 106 førekomstane som er systematiserte i tabell 1, kjem seks døme på det vi kan kalle «mel-lomvariantar», der vi ikkje var i stand til å avgjere om realiseringa var monoftong eller diftong.

Tabell 1: Realisering av ei i TAUS

e	41	ei	1
æ	16	æi	48
Monoftong totalt:	57	Diftong totalt:	49

Inntrykket er at oslomålet på TAUS si tid (altså om lag midt i 1970-åra) var prega av variasjon særleg mellom formene /e/ og /æi/ som realisering av den feminine ubestemte artikkelen, med ei ørlita overvekt av monoftongrealiseringar. Som nemnt ovanfor inngår seks tilfelle av at *ei* mest truleg er brukt som talord, i materialet, og nokre av førekomstane har emfatisk trykk. Det er, så langt vi kan sjå, ingen systematikk som tilseier at trykktilhøva er avgjerande for kva form som vert brukt. Det er derimot mogleg å sjå eit mønster i fordelinga av *ei*-realiseringar knytt til dei sosiale variablane (jf. tabell 2). Det er berre 12 av dei 27 informantane som brukar den feminine artikkelen, som ein eller fleire gonger realiserer han som /e/. Desse er markerte med grå celler i tabell 2. Av dei tolv er det ti menn, som med eitt unntak er busett i Oslo aust, og dei fleste av dei har si høgste utdanning på folkeskulenivå. Materialet er ikkje stort nok til at ein kan generalisere overtydande, men det er iallfall ein tydeleg tendens at realiseringa /e/ kan koplast til tradisjonelle arbeidarklassemiljø i Oslo. At trekket er utprega maskulint, er likevel heller tvilsamt, for to kvinner brukar òg dette trekket, og den mest ihuga brukaren av forma /e/ i heile materialet er kvinne (a43). Når det gjeld alder, er det interessant å sjå at eit søk på ordforma *ei* gir treff hos berre éin informant i TAUS' C-serie, det vil seie ungdomsinformantar i 16–17-årsalderen. Det kan vere fleire årsaker til dette, men kanskje er det ein tendens som peikar mot ei pågå-

ande endring. Her kan nyare data truleg gi nokre svar, og i neste del skal vi nettopp sjå på eit nyare korpus.

Tabell 2: Oversyn over informantar i TAUS som brukar ei, kopla med sosiale variablar. Dei grå cellene markerer informantar som har /e/-realisering minst éin gong. I dei felte som er tomme, manglar den relevante informasjonen.

	Kjønn	Alder	Bustad	Utdanning	Yrke
a02	M	26	Vest	Akademisk utd.	Student
a03	M		Aust		
a06	M		Aust		
a10	M	56	Aust	Folkeskule	Fagarbeidar
a12	M				
a15	M	55	Aust	Folkeskule	Fagarbeidar
a19	M		Aust		
a20	M	61	Aust	Folkeskule	Fagarbeidar
a29	K	55	Aust	Handelsutd.	Husmor
a33	M	57	Aust	Folkeskule	Fagarbeidar
a36	K	75	Aust	Folkeskule	Pensjonist
a38	M	38	Aust	Folkeskule	Funksjonær
a42	M	65	Aust		
a43	K	65	Aust	Folkeskule	Pensjonist
a44	M	34	Aust	Låg. Allmenn	Funksjonær
bo1	M	25	Aust	Fagutdanning	Fagarbeidar
bo3	M	26	Aust	Fagutdanning	Fagarbeidar
bo4	M	21	Aust	Låg. Allmenn	Funksjonær
bo6	M	22	Aust	Høg. Allmenn	Student
bo8	M	24	Aust	Gymnas	Student
b12	K	20	Aust	Låg. Allmenn	Fagarbeidar
b13	K	22	Aust	Høg. Allmenn	Fagarbeidar
b26	K	24	Vest	Låg. Allmenn	Funksjonær
b27	K		Vest	Fagutdanning	Anna
b35	M		Aust		
b36	M		Aust	Låg. Allmenn	
co4	M	17	Aust		Elev

2.5 *Ei i NoTa-Oslo*

Vi gjentok prosedyren som er skildra ovanfor, på eit nyare talemålskorpus, NoTa-Oslo-korpuset, laga av Tekstlaboratoriet i perioden 2004–2006, det vil seie drygt tretti år – eller om lag ein generasjon – etter at TAUS-materialet vart samla inn. Dette korpuset består av intervju og samtalar med 166 informantar fødde og oppvaksne i Oslo-området. Intervjua er inspirerte av TAUS. Informantane er nokolunde jamt fordelte med omsyn til alder, kjønn, bustad og utdanning. Tre ulike aldersgrupper er representerte, frå ungdommar via vaksne til godt vaksne (51+). Den unge TAUS-informanten som meinte å sjå konturane av ei endring i oslomålet frå /e/ til /æi/, ser her ut til å få rett i spådomen sin: NoTa-materialet viser at ein generasjon etter er diftongvariantane i fleirtal (sjå tabell 3).

Eit første søk i NoTa gir 133 treff.¹⁵ I alt 45 informantar brukar ordforma *ei* éin eller fleire gonger. Vi reinska treffa på same måte som for TAUS, dvs. ved å luke ut negasjonsadverb, døme på stiliseringar og eit par feiltranskriberte treff.¹⁶ Etter reinskinga stod vi att med 113 treff. I tillegg til dei 108 førekomstane i tabell 3 kjem fem «mellomvariantar».

Tabell 3: Realisering av *ei* i NoTa-Oslo

<i>e</i>	27	<i>ei</i>	2
<i>æ</i>	8	<i>æi</i>	71
Monoftong totalt:	35	Diftong totalt:	73

Som i TAUS-materialet er det framleis realiseringane /e/ og /æi/ som ser ut til å vere dei føretrekte blant oslofolk. Noko har likevel endra seg. NoTa-korpuset er større enn TAUS-korpuset (NoTa: 166 talarar og 957000 ord / TAUS v.3: 86 talarar og 387551 ord). Da talet på *ei*-førekomstar er om lag det same i dei to korpusa, kan det tyde på ein generell nedgang i bruken av *ei* (versus *en*). Vi skal ikkje trekkje dei største slutningane basert på eit noko avgrensa datagrunnlag, men denne tendensen stemmer overeins med forskning som peiker på ei svekking av feminin-

15. Talet på dei andre artikkelane (med atterhald om at det t.d. kan vere eit par tilfelle av verbet *ete* eller pronomenet *en*, eller *anna*, inne i biletet) er 7585 *en* og 9097 *et*.
16. I tillegg valde vi å fjerne dei ti *ei*-førekomstane frå ei ung kvinne (informant 039) med tydeleg dialekttilhøyrsl eit godt stykke utanfor Oslo-området. For ordens skuld kan vi slå fast at alle hennar *ei*-realiseringar var lette å kategorisere som /æi/.

kategorien (t.d. Lødrup 2011). Forholdstalet mellom *ei* og dei andre artiklane tyder òg på dette, der eit grovt overslag syner at «*ei*»-delen søkk frå om lag 2,2 % av alle artiklane samla til 1,3 % i tida mellom dei to korpusa (jf. fotnote 14 og 15).

Vi ser òg ein tendens til svekking i omfanget av realiseringa /e/. Det er færre /e/ i NoTa enn i TAUS – eller relativt større del /æi/, om ein vil. Det er heller ikkje her noko eintydig mønster når det gjeld trykkplasing, anna enn at vi finn berre eitt tilfelle av /e/ brukt som talord, samanlikna med dei iallfall seks tilfella i TAUS. Når vi ser på dei sosiale bakgrunnsvariablane, er tendensane interessante. Det er berre to tilfelle av monoftongvariantar i den yngste aldersgruppa, og begge frå same informanten. Dei aller fleste tilfella av /e/ finn vi blant menn i aldersgruppa 51+. Som i TAUS er det i det heile tatt flest menn som brukar /e/. Samstundes er den mest stabile /e/-brukaren, i tydinga den med minst intraindividuell variasjon, her – som i TAUS – ei vaksen kvinne.

Monoftongrealiseringa /e/ er med andre ord framleis ein del av oslo-målet på starten av 2000-talet, men primært i bruk blant vaksne og godt vaksne språkbrukarar. Det er ikkje mogleg å sjå noko eintydig mønster korkje når det gjeld utdanningsnivå eller bustadmønster i byen blant /e/-brukarane, sjølv om det overordna mønsteret når det gjeld dei totalt 133 treffa på *ei*-bruk, fordeler seg noko ujamt, med 88 i Oslo aust og berre 45 i bydelar som vert rekna som Oslo vest. Koplinga til ein (maskulin) arbeidarklasseindeks er med andre ord framleis mogleg å spore, men blant dei yngste språkbrukarane har denne meir eller mindre forsvunne. Med det førnemnde eine unntaket seier dei totalt 11 *ei*-brukande ungdommane i NoTa-korpuset /æi/.

I materialet som vart samla inn i Oslo aust eit par år etter NoTa-materialet, i samband med prosjektet *UPUS (Utviklingsprosessar i urbane språkmiljø)* (jf. t.d. Opsahl og Nistov 2010), var det som nemnt innleiingsvis ingen *ei*-brukarar å spore i det heile. Eit to-genussystem ser med andre ord ut til å ha god grobotn i Oslo den kommande generasjonen, men framleis er det *ei* i omløp, både med realiseringa /e/ og /æi/. Sjølv om realiseringa /æi/ har vorte meir og meir vanleg, tyder likevel det at *ei* forsvinn, i praksis at både /e/ og /æi/ forsvinn. Denne dynamikken vert sjeldan trekt fram og gjort eksplisitt i skildringar av den ubestemte hokjønnartikkelen, verken i studiane frå Oslo eller i studiane frå andre talemålsområde, som vi refererte til innleiingsvis i artikkelen.

3 Avsluttande diskusjon

Vi har i denne framstillinga tatt for oss ei mengd kjelder av nokså varierende karakter for å kaste lys over realiseringa av ubestemt hokjønnsartikkel i Oslo – med særleg vekt på variasjon *innanfor* denne kategorien. At det er ein del usikkerheit knytt til verdien av særleg dei litterære kjeldene, har vi vore opne om tidlegare i framstillinga, men vi meiner like fullt at den lange tradisjonen med omfattande bruk av skrivemåtar som <e'> og <e> gjev eit klart inntrykk av kor typisk ei monoftongert uttaleform må ha vore i Kristiania/Oslo i storparten av det halvtanna hundreåret vi har studert kjelder frå. I dei kjeldene som kan kontrollerast mot talemålskorpus, har vi funne støtte for dette inntrykket, og vi meiner det står klart at den dominerande forma på den ubestemte hokjønnsartikkelen i Oslo langt framover på 1900-talet har vore /e/. I perioden da TAUS-materialet vart samla inn på 1970-talet, ser det ut til at /e/ og /æi/ levde side om side nokså jambyrdige. Dette er, som vi har peika på ovanfor, ikkje ei nyoppdaging, men det er likevel verdt å løfte fram denne observasjonen. Ikkje minst fordi nyare studiar har subsumert variasjon under typen *ei* utan vidare kommentarar.

Som vi var inne på innleiingsvis, treng det naturlegvis ikkje vere noka alvorleg unnlatingssynd å sjå bort frå variasjon på denne måten; tvert imot finst det mange gode grunnar til å ta slike «beinvegar» i språkvitenskaplege analysar. Men også granskingar som i utgangspunktet legg lite vekt på variasjon per se, og som heller konsentrerer seg om systemnivået, eller enkelt sagt driv med grammatisk utforsking, kan vinne på å unngå «mysande» abstraheringar av denne typen. Kva som potensielt kan vere problematisk med å miste visse aspekt av den eksisterande variasjonen av syne, er tema for denne siste bolken av artikkelen. Det er minst to forhold som krev merksemd i ei slik drøfting. Det eine, som vi kjem attende til mot slutten, er at variasjon i formrealiseringa kan verke på den fonologiske sida ved endringar i inventaret i genuskategorien. Det andre er at ei bestemt realisering kan ha eit meningspotensial, eller ein sosial indeks, som kan ha innverknad på endringsretning og -tempo.

Språkets *indeksikalitet*, eller det sosiale meningspotensialet til språket, er eit sentralt omgrep innan moderne sosiolingvistik (jf. t.d. Eckert 2008). Språklege trekk er meningsberande på den måten at dei utløyser assosiasjonar til – eller forventningar om – den sosiogeografiske tilhørselselen til personen som brukar eit bestemt språktrekk. Slike koplingar

kan òg inkludere typiske eigenskapar, attributt, verdiar, osv. Koplingane vert skapte på bakgrunn av dei erfaringane ein har med individ eller grupper som uttrykkjer seg på ein bestemt måte, og heng tett saman med stereotypidanning. Indeksikaliteten vert skapt og fortolka gjennom sosial praksis, i ein bestemt sosiohistorisk samanheng, og meininga til språktrekka er såleis ikkje berre ein passiv refleks av sosiale bakgrunnsvariablar.

Genuskategorien, og ikkje minst bruken av femininformar, har vorte assosiert med bestemte praksisar og tilhøyrser til ulike identitetskategoriar (Fløgstad og Eiesland 2019, Opsahl 2021). Tre konkrete døme kan vere korleis somme typar genusvariasjon indekserer tilhøyrser til fleirspråklege, urbane miljø; korleis fråveret av femininum har kunna indeksere geografisk tilhøyrser i Bergen, eller korleis opphoping av femininformar i ein periode av etterkrigstida kunne indeksere ein venstreradikal politisk ståstad. Innhaldet i genuskategorien kan såleis seiast å ha ein tydeleg indeksikalitet i sosiolingvistisk forstand. Når variasjonen *innanfor* femininum-kategorien har gått under radaren til målgranskarane så pass mykje som han har, må vi sjå det som eit uttrykk for at t.d. monoftongert uttale ikkje har vore knytt til ein tydeleg indeksikalitet. Dei ulike realiseringane har altså ikkje bore med seg koplingar til sosiale kategoriar i så sterk grad at dei har vorte oppfatta som variablar på line med t.d. [\pm retrofleks flapp]. Mykje tradisjonell variasjon i oslomålet har vore knytt til ein geografisk dimensjon, der visse trekk har indeksert høvesvis «austkant» eller «vestkant» (sjå t.d. Opsahl og Røyneland 2009, Stjernholm 2013). Variasjonen i realiseringa av den ubestemte hokjønnsartikkelen er ikkje like lett å relatere til denne aksens. Det er eit mønster at overgang til hankjønnsbøying er eit meir typisk «vestkantfenomen», slik m.a. Lødrup (2011) gjer greie for, men hokjønnsartikkelen kan ein framleis støyte på både som /e/ og /æi/ i vest òg, og det er iallfall vanskeleg å sjå klare teikn til at distinksjonen /e/–/æi/ vert assosiert med ulike geografiske tilhøyrslar innanfor byen. Vi kan heller ikkje sjå ein tydeleg korrelasjon med kjønnskategorien, sjølv om det er ei viss overvekt av mannlege /e/-brukarar i materialet vi har undersøkt.

Medan fødestad langt på veg var avgjerande for kva for varietet av oslomål ein snakka tidlegare, er bruken av trekk frå anten aust- eller vest-varieteteten i dag kopla til livsstils- og språkval, skriv Stjernholm (2013: 5). Realiseringa av hokjønnsartikkelen som /e/ ser frå dataa ut til å vere knytt til noko tradisjonelt urbant, opphaveleg, som høyrer fortida til. Dei

mange populærlitterære døma som løfter fram /e/, ber bod om at skilnaden mellom /e/ og /æi/ ikkje har vore uvesentleg for «oslofolk flest». Om dette vitnar òg utsegna frå TAUS-informanten som vi siterte ovanfor (2.3). Denne einskildspråkbrukaren kan sjølv sagt berre tale for seg sjølv, men det er verdt å merke seg korleis han peikar på at varianten /æi/ på intervjutidspunktet er i ferd med å utkonkurrere /e/. Dermed viser han medvit om 1) at det dreiar seg om ein meningsfylt kontrast som folk kan oppfatte, 2) at den eine varianten ligg framfor den andre i eit diakront perspektiv, og 3) at «nykomlingen» (diftongvarianten) har kopling til (eller opphav i) skriftspråket.

Koplinga til skriftdimensjonen og den potensielle påverknaden frå skriftnormenes *ei* er etter alt å døme ein sentral og farbar veg for vidare forskning, men vi skal ikkje gå vidare inn på dette poenget her. Når det gjeld dei andre to observasjonane, kan vi langt på veg gje informanten rett: Hovudinstrykket frå dei kjeldene vi har gjennomgått, er at det gjev god mening å skilje mellom (minst) to variantar, og i eit historisk perspektiv har monoftongvarianten etter kvart tapt mykje terreng til diftongvarianten – før heile kategorien i nyare tid har gått langt i å verte fortrengd av hankjønnsvarianten. Men sjølv om vi ser at /e/-uttalen har vorte mindre frekvent over tid, både basert på talemålscorpusa og andre kjelder, er det klart at variasjonen på dette punktet i Oslo ved inngangen til dette tusenåret var større enn det ein først kunne førestille seg. Det er ikkje berre i karikerande skjemtetekstar og stiliserte skjønnlitterære replikkar at monoftongvarianten av hokjønnsartikkelen dukkar opp. Han er òg framleis å finne i repertoaret til eit representativt utval oslofolk. Og vi kan dessutan påvise ei anna rørsle internt i denne kategorien: Som vi såg ovanfor, vart det på byrjinga av 1980-talet hevda at diftongen ikkje vert brukt i trykklett stilling, men i perioden fram mot vår tid har /æi/-realiseringa breidd seg i trykklett posisjon og er på byrjinga av 2000-talet med få unntak den einaste forma blant unge *ei*-brukarar.

Bortsett frå at /e/-varianten jamt over er tett knytt til brukskontekstar prega av humor, folkelegheit og lokalkoloritt, er det vanskeleg å peike ut kva indeksikalsk felt denne variasjonen inngår i. Men det er ikkje dermed sagt at distinksjonen er ubetydeleg. Vi ser konturane av eit meningspotensial her, eller nettopp ein sosial indeks, som koplår realiseringa /e/ til ein tradisjonell austleg, kanskje helst maskulin arbeidarklasseidentitet, men i nokre tilfelle også til ein alder, til ei eldre, munnrapp dame. Med andre ord er det er eit fascinerande samanfall mellom dei typekaraktteri-

stikkane og den «Oschlo-tonen» vi kan finne i ein del av litteraturen, og dei faktiske talarane vi møter i korpus.

Når ein i seinare tid har jakta etter [\pm hokjønnskategori] i oslomålet, ser det ut til at ein har retta lite merksemd mot den distinksjonen vi her har kasta lys over, og som altså dreiar seg om tilhøve internt i kategorien hokjønn. Vi trur som sagt ikkje at dette har hatt uheldige følgjer for dei granskingane som er gjorde, men det kan vere verdt å tenkje over om det å føresetje sambandet *hokjønn = ei = /ai/* kan leggje problematiske føringar for korleis ein handsamar empirien. Og her kjem vi til poenget om det fonologiske inventaret og endringar, som vart varsla ovanfor. For å setje det på spissen: Vegen frå /e/ til /en/ er kort. Den korpusgjenomgangen vi har gjort, viser at også skilnaden mellom /e/- og /en/-realiseringar kan vere vanskeleg å fange opp, og i minst eit par tilfelle luka vi ut ordformer transkriberte som <ei>, som vi etter gjentatt lytting identifiserte som /en/. Ei oppgåve for vidare forskning vil vere å gå gjennom dei mangfaldige tilfella av *en*-transkripsjonar og sjå om fleire /e/ (og dermed *ei*) ligg til grunn.

I denne framstillinga har vi fordjupa oss i språksamfunnet Oslo, men det er grunn til å oppmode om at det same medvitet om meningsfylt variasjon skal få ein sentral plass i utforskinga av grammatisk genus også i andre språksamfunn. Når hankjønnskategorien «et seg inn i» hokjønnskategorien i Tromsø og Trondheim, er det da utelukkande /en/ som vinn fram, eller kan ein òg sjå tilfelle av diftongvariantar, som vi veit har lang tradisjon i begge målføreområda (jf. Dalen 1978, Bull 1990)? Kan /ei/ utan vidare erstattast av /ein/, eller er det berre /en/ som er mogleg? Og i så fall: Korleis kan det forklarast?

Skal vi forstå alle aspekt ved slike endringstendensar, må vi ta innover oss fleire sider ved det språklege uttrykket, for det at ein ung trondheimar seier «/en/ sol» (og ikkje «/ein/ sol»), kan i seg sjølv vere av interesse – utover det faktum at hokjønnskategorien ser ut til å verte skipla. Dersom ein mistar variasjonsbreidda i dei konkrete realiseringane ut av syne, risikerer ein å få mindre å hjelpe seg med i jakta på forklaringar.

Kjelder

Korpus

- NoTa-Oslo: Norsk talespråkskorpus – Oslodelen, Tekstlaboratoriet, ILN, Universitetet i Oslo. <http://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/index.html>
- TAUS: Talemålsundersøkelsen i Oslo. <http://www.tekstlab.uio.no/nota/taus/index.html>

Litteratur

- Alnæs, Karsten. 1981 a. Språket i Oslo: Kulturarv med lav prestisje. *St. Hallvard* 2/3, 165–171.
- . 1981 b. *Kjempesnell og blå dager*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Beito, Olav T. 1954. *Genusskifte i nynorsk*. Oslo: J. Dybwad.
- . 1963. *Norske målføretekster*. Skrifter frå Norsk målførearkiv XVIII. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bergh, Ludvig. 1898. *Gjennem byen*. Kristiania: J. Fredriksons forlag.
- Bull, Tove. 1990. Målet i Troms og Finnmark. I: *Den store dialektboka*, red. Ernst H. Jahr, 157–176. Oslo: Novus forlag.
- Bull, Trygve. 1982. *Språket i Oslo*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Busterud, Guro, Terje Lohndal, Yulia Rodina og Marit Westergaard. 2019. The loss of feminine gender in Norwegian: A dialect comparison. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 22, 141–167. doi.org/10.1007/s10828-019-09108-7
- Busterud, Guro, Terje Lohndal, Yulia Rodina og Marit Westergaard. 2020. Hvor mange genus er det i Trondheims-dialekten? *Maal og Minne* 2020 (hefte 2), 1–36.
- Bø, Finn. 1961. *I Tigerstadens jungel*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Christophersen, Paul. 2008. Jespersen's Grammatical Theory. I: *Encyclopedia of the Linguistic Sciences: Issues and Theories*, red. Vennelakantı Prakāśam, 57–62. New Delhi: Allied Publishers Private Limited.
- Dalen, Arnold. 1978. *Trondheimsmålet*. Trondheim: Nidaros Mållag.
- Dunker, Conradine B. 1871. *Gamle dager. Erindringer og tidbilleder*. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel.
- Eckert, Penelope. 2008. Variation and the indexical field. *Journal of Sociolinguistics* 12(4), 453–476. doi.org/10.1111/j.1467-9841.2008.00374.x

- Eckert, Penelope og William Labov. 2017. Phonetics, phonology and social meaning. *Journal of Sociolinguistics* 21(4), 467–496. doi.org/10.1111/josl.12244
- Eithun, Bjørn. 1979. Osloomålet og bokmålet. *Mål og makt* 3, 38–45.
- [Flatabø, Jon.] 1891. *Kristiania-romanen. Sjildrende fortællinger av hovedstadens nyeste og mest yndede forfattere*. Lillestrøm: Eduard Lie's Bogtrykkeri.
- Fløgstad, Guro og Eli Anne Eiesland. 2019. Gender shift in a Norwegian diminutive construction. *Nordic Journal of Linguistics* 42(1), 57–85. doi.org/10.1017/S0332586519000040
- Hanssen, Eskil. 1982. *Taleglipp*. Talemålsundersøkelsen i Oslo (TAUS). Skrift nr 7. Oslo: Novus forlag.
- Hanssen, Eskil, Ernst H. Jahr, Olaug Rekdal og Geirr Wiggen. 1976. *Vanli oslomål vel, ei samling tekster fra Talemålsundersøkelsen i Oslo*. Oslo: Novus forlag.
- Hanssen, Eskil, Thomas Hoel, Ernst H. Jahr, Olaug Rekdal og Geirr Wiggen. 1978. *Osломål. Prosjektbeskrivelse og syntaktisk analyse med henblikk på sosiale skilnader*. TAUS skrift nr. 6. Hovedrapport. Oslo: Novus forlag.
- Hanssen, Jonas. 1902. *Norsk grammatik til skolebrug*. Skien: J. Hanssen.
- Hanssen, Karen. 1920. *12 sjømandsviser av Nicolette*. Kristiania: H. Erichsen & Co.
- [Hanssen, Karen.] 1935 a. *Humoristiske sketcher av Nemo og Gutta Perka ved Nicolette. I*. Oslo: Olaf Norlis Forlag.
- [Hanssen, Karen.] 1935 b. *Humoristiske sketcher av Nemo og Gutta Perka ved Nicolette. 2*. Oslo: Olaf Norlis Forlag.
- [Hanssen, Karen.] 1935 c. *Humoristiske sketcher av Carl Figge og Gutta Perka ved Nicolette. 3*. Oslo: Olaf Norlis Forlag.
- [Hanssen, Karen.] 1937. *Humoristiske sketcher av Gutta Perka ved Nicolette. 7*. Oslo: Olaf Norlis Forlag.
- Hauger, Torill T. 1976. *Karl Eugen Olsen fra Vika*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- . 1984. *Krestiane Kristiania*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Hellesøe, Unni. 1988. *Hu'*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Hofgaard, S[imon] W. 1879. *Norsk grammatik til skolebrug*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Hoftvedt, Bjørn O. 1980. Noen trekk ved formell og uformell språkbruk i Oslo-mål. *Norskraft* 29, 27–45.

- Holen, Ola. 1895. *Norske bladfolk. Billeder og karakteristikker*. Kristiania: J.M. Stenersen & Co.
- Jensen, Alfred E. 1916. Bemerkninger til dagligtalen i Kristiania. *Maal og Minne*, 60–89.
- Jensen, Lars O. 1930. *Norsk sproglære*. Bergen: F. Beyers forlag.
- Just, Carl. 1945. *Litteraturen om Oslo 1651–1942*. Oslo: N.W. Damm & Søn.
- . 1963. Axel Maurer. *Byminner [: tidsskrift for Oslo museum]*, 12–15.
- Knudsen, Knud. 1856. *Haandbog i Dansk-Norsk Sproglære*. Kristiania: J.Chr. Abelsted.
- Knudsen, Trygve. 1928. Om sproget i Oslo. *St. Hallvard*, 34–48.
- Kvam, Lorentz N. 1938. *Vaterlands melodi*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- [Kølle, Christian]. 1785. *Compendium grammaticæ latinæ eller Kort Udtog af den latinske Sprog-Lære*. Christiania: J.Ø. Berg.
- Larsen, Amund B. 1907. *Kristiania bymål. Vulgærsproget med henblik på den utvungne dagligtale*. Kristiania: Cammermeyer.
- Larsen, Amund B. d.y. 1928. *Om Oslo-måle*. Oslo: Oslo Mållag. [Trykt på nytt i *Mål og Makt* 1974]
- Lundquist, Bjørn, Yulia Rodina, Irina A. Sekerina og Marit Westergaard. 2016. Gender Change in Norwegian Dialects: Comprehension is affected before Production. *Linguistics Vanguard* 1. doi.org/10.1515/lingvan-2016-0026
- Lykke-Seest, Peter. 1898. *Under paddehatten. Kristiania-roman*. Kristiania: J. Fredriksons forlag.
- . 1915. *Det gjenfundne landet*. Kristiania: H. Aschehoug & Co (W. Nygaard).
- . 1923. *Huset i Gamlebyen*. Kristiania: H. Aschehoug & Co (W. Nygaard).
- . 1924. *Ludvig Ludvigsen*. Kristiania: H. Aschehoug & Co (W. Nygaard).
- Lødrup, Helge. 2011. Hvor mange genus er det i Oslo-dialekten? *Maal og Minne* 2011 (hefte 2), 120–136.
- Maurer, Axel. 1907. *Kristiania-viser*. Kristiania: J.C. Holsts Forlag.
- . 1925. Kirkeklokkerne. *Theaterkatten* 27, 18–20.
- Mauritzen, August. 1979. *Toner fra Tigerstaden. Musikk, mennesker og miljø fra Oslos revyliv 1905–1978*. Oslo: Fabritius Forlagshus.

- Mørch, Claus. 1904. *Fra mit politiliv. Typer og situationer*. Kristiania: J. Dybwad.
- Nordland, Odd. 1954. Språknormer hos Oslo-barn, et eksperiment med en billedprøve. *Maal og Minne*, 162–187.
- Nøklestad, Anders, Kristin Hagen, Janne B. Johannessen, Michal Kosek og Joel Priestley. 2017. A modernised version of the Glossa corpus search system. I: *Proceedings of the 21st Nordic Conference on Computational Linguistics (NoDaLiDa)*, red. Jörg Tiedemann og Nina Tahmasebi, 251–254. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Opsahl, Arve. 1991. *Mine beste frekkiser og andre muntre historier*. Oslo: Ex Libris.
- Opsahl, Toril. 2021. Dead, but Won't Lie Down? Grammatical Gender among Norwegians. *Journal of Germanic Linguistics* 33(1), 122–146. doi: 10.1017/S1470542720000070
- Opsahl, Toril og Ingvild Nistov. 2010. On Some Structural Aspects of Norwegian Spoken among Adolescents in Multilingual Settings in Oslo. I: *Multilingual urban Scandinavia: New Linguistic Practices*, red. Pia Quist og Bente A. Svendsen, 48–63. Bristol: Multilingual Matters.
- Opsahl, Toril og Unn Røyneland. 2009. Osloungdom – født på solsiden eller i skyggen av standardtalemålet? *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27(1), 95–119.
- Pedersen, Rocambole. 1941. *Den forsvunne pølsemaker*. Tredje utgåva. [Første utgåva frå 1919] Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Petterson, Per. 1986. Jeg er vel ikke spedalsk heller. I: *Signaler*, red. Lars Saabye Christensen, 12–19. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Professor Bills. 1888. *For Privattheateret. Nyt og gammelt*. Kristiania: Alb. Cammermeyer.
- Rodina, Yulia og Marit Westergaard. 2015. Grammatical gender in Norwegian: Language acquisition and language change. *Journal of Germanic Linguistics* 27(2), 145–187. doi.org/10.1017/S1470542714000245
- Rose, Einar. 1941. *Rose-boka*. Oslo: Ernst G. Mortensen.
- . 1954. *Ingen rose uten torner*. Oslo: J.G. Tanum.
- Seip, Didrik A. 1952. *Omstridde spørsmål i norsk språkutvikling*. Oslo: Fabritius & Sønner.
- . 1958. Om grammatisk kjønn i norsk. I: *Aktuelle spørsmål i norsk språkutvikling*, Didrik A. Seip, 10–49. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Sfinx. 1899. *Vi og Voreses*. Kristiania: Det norske Aktieforlag.

- . 1917. «Vaat» jargon. Litt moderne sproghistorie. *St. Hallvard*, 136–143.
- . 1929. *Sokkeret mitt og andre*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Sinding-Larsen, Alfred. 1903. *Olaves Pedersens viser*. Kristiania: Cammermeyers forlag.
- Skulerud, Olai. 1924. Sør-austlandske målføre etter av samlingar av Johan Storm. I: *Festskrift til Amund B. Larsen*, 1–72. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Stjernholm, Karine. 2013. *Stedet velger ikke lenger deg, du velger et sted. Tre artikler om språk i Oslo*. Doktorgradsavhandling (ph.d.). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Thuesen, Arthur. 1960. *Beslaglagte og supprimerte bøker vedrørende Norge*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Torp, Arne. 2003. Frekvens, trykkløstet og reduksjon. I: *Språk i endring. Indre norsk språkhistorie*, red. Jan Terje Faarlund, 219–254. Oslo: Novus forlag.
- Trudgill, Peter. 2013. Gender maintenance and loss in Totenmålet, English, and other major Germanic varieties. I: *In Search of Universal Grammar*, red. Terje Lohndal, 77–108. Amsterdam: John Benjamins.
- Vanvik, Arne. 1979. *Norsk fonetikk. Lydlæren i standard østnorsk supplert med materiale fra dialektene*. Oslo: Fonetisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Westergaard, Marit og Yulia Rodina. 2016. Hvor mange genus er det i Tromsødialekten? *Maal og Minne* 2016 (hefte 2), 159–189.
- Western, August. 1921. *Norsk riksmåls-grammatikk for studerende og lærere*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Wiggen, Geirr 1981. *Oslo bymål. Ei lærerrettleiing*. [Oslo: Skolesjefen i Oslo / Pedagogisk senter.]
- . 1982. En Oslomåls-bibliografi. *Maal og Minne*, 82–93.
- . 1990. Oslo bymål. I: *Den store dialektboka*, red. Ernst H. Jahr, 179–185. Oslo: Novus forlag.
- . 2007. Reflekser av Christiania bymål i Harald Meltzers «Politinotiser» og «Smaa Næringskilder i og omkring Christiania». I: *Å sjå samfunnet gjennom språket. Heidersskrift til Helge Sandøy på 60-årsdagen 14.06.2007*, red. Gunnstein Akselberg & Johan Myking, 237–245. Oslo: Novus Forlag.
- . 2012. Kristianiamål-fremmede former i Sfinx-petitene fra 1890-tallet. I: *Grammatikk, bruk og norm. Festskrift til Svein Lie på 70-årsdagen*, 15.

april 2012, red. Hans-Olav Enger, Jan Terje Faarlund og Kjell Ivar Vannebo, 305–322. Oslo: Novus Forlag.

Abstract

Several studies of grammatical gender in Norwegian have given much attention to the inventory of the category «indefinite article». These types are typically referred to as *ein* (m.), *ei* (f.) and *eit* (n.). This paper claims that variation within these types can be crucial in the search for explanatory factors for changes within the gender category. The present study investigates the actual realizations of the feminine article in Oslo over the last couple of centuries. The data are both representations from fictional texts and scientific descriptions of the Oslo dialect, in addition to modern spoken corpus data. The variation that is revealed, is seldom mentioned in recent examinations of the gender system in Oslo. This kind of variation omission by way of subsuming is not found to have obvious unfortunate consequences for the analyses in the Oslo context. However, the paper argues that an increased awareness of variation within the linguistic realizations of the articles is important for further research on grammatical gender in other dialect areas.

Stian Hårstad
Noregs teknisk-naturvitenskaplege universitet (NTNU)
Institutt for språk og litteratur
NO-7491 Trondheim
stian.haarstad@ntnu.no

Toril Opsahl
NTNU og Universitetet i Oslo
MultiLing – Senter for fleirspråklegheit
Institutt for lingvistiske og nordiske studium
Boks 1102 Blindern
NO-0317 Oslo
toril.opsahl@iln.uio.no

The Gift of a Sail in a Tale about King Haraldr *harðráði* Sigurðarson: Textile and Text

By William Sayers

The exploration of the complexities of gift giving and reciprocity in often asymmetrical social relationships in the medieval North facilitates the resolution of textual difficulties in a tale from *Morkinskinna* about the gift of a sail to Haraldr *harðráði* Sigurðarson, assisted by recognition of the entertainment value attached to *tvíráði* or 'ambivalence' in Old Norse poetry.

This essay explores the complexities of medieval Norse gift-giving and reciprocity as illustrated in *Þorvarðs þáttr krákunefs*, which is incorporated in the saga of King Haraldr *harðráði* Sigurðarson.¹ In so doing the study attempts to resolve problems associated with a dialogue scene toward the close of the brief tale. This *þáttr* is preserved only in the *Morkinskinna* manuscript of the kings' sagas. It introduces an Icelander, Þorvarðr *krákunef*, who arrives at the Norwegian court in Niðaróss and offers King Haraldr a fine sail as a gift.² The king declines the gift, having had a bad experience with a sail made in Iceland, and it is given instead to the king's brother-in-law and friend, Eysteinn *orri* Þorbergsson, himself a chieftain (*Msk* 2000: 223, n. 1). Eysteinn shows his appreciation of the gift through a number of counter gifts. On a later occasion, when Haraldr and Eysteinn are out sailing, each on their own vessel, the king remarks on the rapid advance of his friend's ship and on the fine sail. Eysteinn observes that it is the very sail he had refused. Haraldr says that he has never seen a better sail and has obviously turned down a good thing. Eysteinn

1. On the *þáttr* or short narrative as genre, see Rowe (2020), and Rowe and Harris (2005). Characteristic thematics, and placement in sagas and manuscript collections have received less scholarly attention.
2. *Morkinskinna* [*Msk*] (2011: Ch. 45, 237–239). On the place of *Morkinskinna* in the Icelandic literary tradition, see Ármann Jakobsson (2014).

replies: ‘Viltu flensa í milli segla, herra?’ (Msk 2011: 239 and n. 3). The king wonders aloud ‘Why not?’ and approaches the mast. Eysteinn then advises against any rash action, and invites the king to take the sail, if he so wishes, and to recognize the value of the gift offered him. The king does take the sail, which performs well in later racing, even though the king’s ship was a large one. The sail was judged a miracle of fabrication.

One outstanding problem is philological: what does a word, and the expression in which it is used, mean? what is its affective valence? Scholars and translators, while conceding the difficulty of interpretation, appear to have taken Eysteinn’s question, ‘Viltu flensa í milli segla?’ to mean ‘Do you want to kiss between the sails,’ as if this were an idiom reflecting the conciliation of a (potential) conflict, some variant on a ‘kiss of peace’ or ‘kiss and make up’, or a bargain sealer. The multiple interpretation(s) of his remark are, in reality, a good deal more complex. To elucidate his query in the context of gifting and relations with royalty, we return to the beginning of the tale, and, later, several programmatic statements by Eysteinn to Þorvaldr on the subject of gifts, their real and symbolic values, the relative status of giver and recipient, and the institution of reciprocity. This approach draws on and complements recently published research in the larger issues of a) medieval gift-giving; b) court manners, or more exactly, the relations between the king’s followers, including poets, and the king; c) skaldic poetry and the general appreciation of wit, at times of a scurrilous nature; d) nautical archaeology (in particular sail-making); e) narratology; f) conceptions of just royal rule as reflected in *specula regales*; and g) the relations between Icelanders and the Norwegian throne in the thirteenth century.

Þorvarðr is introduced in the tale as a wealthy, well-travelled, and esteemed man. As a successful trader, he then recognizes the advantage in addressing the highest authority in a new social environment, in this case King Haraldr in Niðaróss. Did he know the king would be there? After unloading his ship and finding lodgings in the town, he goes to see the king at a time when Haraldr might be expected to be in the hall, at drink. Þorvarðr expeditiously catches Haraldr just at the entry – literally and figuratively a liminal moment – and seizes the opportunity: ‘Heill, herra! Hér er segl eitt niðri á skipinu er ek vilda at þér þægið’ (Msk 2011: 237; Greetings, sire, there is a sail down on my ship that I wish you to accept). There are no preliminaries. Concise and direct, the statement, not a request for a boon, puts the king on the spot. There is every likelihood that

the sail is newly made but unused, and not hoisted on the trader's vessel, for which it would have been oversized, since by the tale's end we learn that it was not best suited to a king's warship but rather to a medium-large vessel. It is not explicitly identified as fabricated in Iceland but the narrative economy of the tale suggests that it was. The sail could have been of linen or, more likely, of wool.³ The former would have been more prestigious but conditions in Iceland were poor for the cultivation of flax (Magnús Már Lárússon 1965). The Icelander's gift is most likely to have been composed of wadmál, strips of woollen fabric produced on warp-weighted upright looms, which seem to have occupied designated space in Icelandic farmhouses of the Middle Ages (Crowfoot 1937, Hoffman 1964, Petty 2014). If we take the wrecked warship (Skuldelev 2) recovered from Skuldelev Harbor, Denmark, as exemplary of a prestigious royal vessel – albeit one some 200 years earlier than the written tale – we may take the hull of about 30 meters and beam of 2.6 meters as providing rowers' seats for 60 military men (*Welcome on Board!* 2007: 41). The quadratic sail, perhaps a bit taller than it was wide in the case of a royal vessel, would have been about 11 x 10 meters for an overall sail area of 110 square meters. In terms of material and labor, it is now judged that the fabrication of the sail and lime bast lines were as costly as the hull (Crumlin-Petersen et al. 2002: 326–327). A smaller warship than the king's, one on the scale of Hedeby 2, would have taken a 80 square meter sail (Crumlin-Pedersen et al. 1997: 188–190) and it has been estimated that the weaving that went into its production would have required two person-years, conceivably of slave or menial labor (Price 2020: 201–203, 386). Then would follow the sail-maker's intervention to assemble the parts, attach the braided pieces between lengths of fabric and bolt lines, dye the sail, and treat it with water-proofing agents, all the while seeking to shape the fabric for a uniform filling with wind. The isolated Icelanders would not have had the need or luxury to construct and outfit warships and the further incidents in the *þáttur* strongly suggest that the sail was intended for use beyond the island.

3. Silken sails are mentioned in the romances, but are unlikely historically due to the exorbitant cost. Strips of silk may, however, have been used for decorative purposes; see Heide (2020). Cotton seems more realistic, but there is no evidence for extensive trade in cotton (and large bolts would have been required), and the archaeological record gives no indication of the spinning of cotton, which relies on a different technology from that of wool and linen.

The weaving of the sail fabric would be exclusively the product of women's labor. Women and the sea is a complex and apparently fraught conceptual domain in early Norse culture and thereafter. Rán is goddess of the sea and it is she who receives the drowned. The mast partner was called *kerling* 'old woman', and the mast step into which the mast was fitted, *klofi* 'cleft' (Cleasby *et al.* 1956: *s.vv.*, Heggstad *et al.* 1993: *s.vv.*). The presence of women on board was discouraged but men had to assume women's work at sea and when the ship was beached: hauling wood and water, cooking porridge, drying clothes, mending. The paradoxes are myriad (Jesch 2001).

King Haraldr declines the gift, with the explanation that he had previously had bad luck with a sail given him by an Icelander. In fact, the sail had split ('gekk ... sundr').⁴ But the real reason may lie in the abruptness and circumstances of the offer, the latter often more complex than initially apparent, as will be seen in the following. Eysteinn urges prudence: 'Gakk til, 'herra,' segir hann, 'ok sé, ok kann vera at yðr sýnisk vel, ok þess er meiri ván at þér þiggið þá hluti er óvirðiligri eru; því mun hann þér ætlat hafa' (*Msk*, 2011: 237; Go and look at it, sire, and it may be that it will appeal to you, and it is more likely that you will accept things that are of less worth than that which he intended for you). This concept of relative value will recur throughout the tale. But the king is adamant and tells Eysteinn to keep his own counsel. Avoiding an awkward situation and saving face, Þorvarðr then promptly offers the sail to the king's brother-in-law Eysteinn and it is accepted. Eysteinn invites the merchant to visit him but this does not occur until a chance meeting some time later when Þorvarðr is well received and feted. His departure from Eysteinn's estate is delayed by successive days of poor sailing weather. This narrative device—sail and sailing suspended, as it were—gives Eysteinn the opportunity to discourse on gift-giving and compensation over the course of three days. For breaking off his merchant's trip to be Eysteinn's guest, Þorvarðr is given a fine tunic, which is explicitly not juxtaposed with the gift of the sail. Þorvarðr is recompensed for the sail the next day by the gift of a luxurious cloak. Just as the previous day's tunic could be worn in the hall, so the cloak has qualities in common with

4. Andersson (*Msk* 2000: 439–440, n. 3) suggests that Haraldr recognizes the merchant's Icelandic accent, but it is more likely that his harbormaster would have informed him of the arrival of a ship from Iceland.

the sail. Eysteinn pointedly says that the cloak excels among cloaks as the fine sail among sails. Eysteinn is careful not to fault the king for declining a gift that he himself will accept. Haraldr's acceptance was simply not fated. The Icelandic text is worth close scrutiny at this point.

Eigi varð þat auðit at konungr þægi seglit at þér, en þess get ek, ef hann hefði þegit, at hann myndi þannig svá launa sem ek. En þó hefir þú nú ekki fyrir þat er nú gaf eigi konungr þér launin; en þar má ek ekki at því hafa, þó at ek sék ótignari en konungr. En fyr mismuna okkarrar tígna skaltu þiggja gullhring þenna. (*Msk* 2011: 239)

It was not destined that the king should accept the sail from you but I think that, if he had accepted, he would have rewarded the gift in the way I have. Yet you now have nothing for the circumstance that it was not the king who gave you the recompense and there's aught to be done about my being less well-born than the king. And, because of this disparity in our estates, you shall have this gold ring.

A return favor or gift from Eysteinn cannot compete with similar acts by the king because of the difference in standing between the nobleman and the king. Thus, Eysteinn judges it fair that Þorvarðr be given a supplementary gift in order to compensate for this difference. Eysteinn doesn't really need to lecture to Þorvarðr; this is for the reader and, more importantly, lays the ground for what we have seen as Eysteinn's cryptic proposal to Haraldr. This idea of adjustment, bonus, or levelling in the transaction of reciprocal giving will figure in later events and comments. A fine artifact may have an absolute ('market') value; a value equivalent to that of another artifact; an experiential value, whether pleasure or profit; legendary or historical value based on prior ownership; and further less obvious values determined by the status of the giver, and even by any disparity in status between giver and recipient. In *Njáls saga*, for example, we find a silk cloak being refused as a bonus in a conciliatory legal settlement because of the impression of effeminacy it would convey, having originated with the beardless Njáll (Einar Ól. Sveinsson 1954: Ch. 123). Among the disparities that affect gift giving is the possibility of there being too great an economic distance between the giver and the gift (as well as between giver and recipient), e.g., a simple merchant in Icelandic goods and a sail fit for a royal ship. In the relationship between a

non-aristocratic merchant and a king, the very fact of the latter accepting a gift could be viewed as a concession to the former and could initiate an alliance of sorts. This may have led to reluctance to accept. Receiving a gift is in the nature of a contract, which may put the recipient at some disadvantage. Negotiation may not always be possible and, of course, such possibility is lessened when the king is involved. Gifts might be passed along to subsequent recipients, each time crossing some kind of social boundary, as we eventually see here, the object increasing in value and interest through its accruing historical associations. There is always an unpredictable element, attitudes on the part of the would-be recipient, here illustrated by Haraldr's refusal but also by the days of unfavorable sailing weather – Eysteinn's perhaps weighted judgment in order to retain his guest – that lead to his three-part disquisition on gift-giving. All of these considerations, and many more, would also have been taken into account in the run-up to Þorvarðr's original offer of the sail. There are similarities and possible affinities between gift-giving, and sacrifice and funeral practices, including grave goods, with even less predictable outcomes from the latter, but these cannot be explored in the present context.⁵

Eysteinn's last gift to Þorvarðr is a gold arm ring, perhaps the most valuable of the three and that most reminiscent of gifts given by kings to retainers. After Eysteinn's three-part discourse on gift-giving, Þorvarðr departs for a successful life back in Iceland and is so ushered out of the story. But his reputation back in Iceland would also draw on the fact that his sail eventually made its way to the king's ship, as he had intended. Þorvarðr's nickname is *krákunef* 'crow beak' and, while he seems to share the crow's astuteness, he displays none of its (or other Icelanders') loquacity and after his initial address of the king is credited with only a single reply to Eysteinn in direct speech. Parenthetically, we also note how little direct speech is accorded King Haraldr, thus leaving him as a figure in the narrative at some disadvantage vis-à-vis Eysteinn, who has the command of discourse. Eysteinn also has a byname, *orri*, or he-

5. On gift-giving, its role in alliances, and related, see Price (2020: 229–230, 232–233, 260–261), Viðar Pálsson (2020), Du Bois (1999: 19), and Jón Viðar Sigurðsson (2017). The complexity of this specific form of personal interaction is well illustrated by another tale, also found in *Morkinskinna*, *Auðunar þáttur vestfirska*, in which this same King Haraldr asks outright for a gift of a polar bear, which the Icelander Auðunn dares to decline, since he hopes to give the bear to King Sveinn of Denmark.

athcock, perhaps here alluding to his concern to maintain discreet, appropriate cover.

The tale then moves to the summer and the recreational sailing of Haraldr and Eysteinn. Impressed by the speed of the latter's advance, the king asks where he got the fine sail. Throughout, the sail is viewed instrumentally, functionally (as well as transactionally), almost retrospectively and at a distance, but not as a beautiful or finely made artifact, for which assessment we must wait for the end of the tale. 'Hér er nú seglit at þér neittuð, herra' (Msk 2011: 239; This is the sail you turned down, sire). With the negative verb *neita* 'refuse', Eysteinn's remark is rather pointed, since he might have employed greater indirection and observed that this was the sail that Haraldr had been *offered* months earlier. The king is not reluctant to own up to his hasty judgment and uses the same vocabulary: 'Ek sák aldri betri segl, ok hefi ek þar góðu nítt' (I never saw a better sail and I have turned down a good thing). This repetition of the verb prepares for greater interplay of language. This is followed by Eysteinn's question with which this essay began: 'Viltu flensa í milli segla, herra?' This is a courtly, deferential question suggesting joint action. Haraldr does not try to answer in kind. The text continues: 'Konungr mælti ok brosti at: "Hví eigi?" segir hann; gekk upp siðan hjá siglunni' (The king said with a smile 'Why not?', he said; and he went up beside the mast). Two initial observations are in order. Firstly, the king's movement toward the mast from which the sail was suspended suggests that some further physical action may be expected, although not necessarily so. Secondly, translator Theodore Andersson, with regard to Eysteinn's proposal, astutely suggests that '[s]ince Haraldr laughs, we may suspect some sexual innuendo' (Msk 2000: 440, n. 5; see further below on the king's taste for the scurrilous). This prompts the punning translation of Eysteinn's remark as 'Do you want to kiss between the sheets, sire?' (sheets referencing both ship's lines attached to the corners of a sail, and bedclothes). Such a rhetorical tactic on Eysteinn's part could have been intended to dispel the tension created by Haraldr's annoyance at having missed out on a good thing. In 1997 George Clark unpacked Eysteinn's offer as 'Do you want to trade sails and throw a kiss into the bargain, my lord?' (Clark 1997: 398). In the modern edition of *Morkinskinna*, published in 2011 and thus ten years after Andersson's interpretation, the editors assume that Eysteinn is explicitly offering his sail to Haraldr but that some compensatory gift must also be considered. Yet in their gloss on Eyste-

inn's comment they consider the identification of *flensa* as 'to kiss' only probable ('likl.'). and go on to make the Old Norse preposition *milli* do double service: 'Viltu þiggja kjass i milligjöf milli seglanna?' (Msk 2011: 239, n. 3; Will you accept a kiss [or embrace] as a mediating gift in the matter of the sails?). This interpretation neatly recalls Eysteinn's exposition to Þorvarðr on social imparity and the possibility of a need for compensatory action (a top-up) in the matter of gifts. Yet none of these interpretations, seen in the light of Haraldr's smile and move toward the mast, would justify Eysteinn's next warning remark: 'Gør þik eigi at undri ok haf segl hvárt er þú vill, ok er vel at þú vitir hverju þú níttir' (Msk 2011: 239; Don't make a spectacle of yourself and take whichever sail you will, and it's good that you know what you refuse). In Eysteinn's view, the king could be at some risk of shaming himself by a rash action, which could take the form of damage to the sail(s) or to his reputation. The second part of his remark may be lightly sarcastic, with its air of a gnomic commonplace: 'Always know what it is that you are turning down.'⁶

The problematic word *flensa* will now be considered in a wider context, one that will also provide evidence for Andersson's surmise that Eysteinn has used, or Haraldr perceived, a *double entendre* in the hoped-for resolution of the matter of the sail. The anecdote with the gift of a sail is preserved in the Morkinskinna manuscript and is followed by King Haraldr's wars with King Sveinn of Denmark and dealings with the sometime *jarl* Hákon Ívarsson, an account with some motifs in common with the present tale (Msk 2011: 240–269). This account, in turn, is followed by *Sneglu-Halla þáttur*, one of the so-called skalds' *þættir*.⁷ This short narrative is also found in Flateyjarbók in more ample form.⁸ Towards the conclusion of the latter recension, the Icelandic poet Sneglu-Halli is involved in trickster adventures and scurrilous verse exchanges on a more heightened scale than early in the tale, and these are absent from the Morkinskinna recension. Among these episodes King Haraldr encounters

6. Goeres (2020: 233), employs the term 'quasi-gnomic' for this trope often met in the intercalary clauses of skaldic verse and in fraught dialogue in the sagas of Icelanders.
7. Msk (2011: 270–284); the tale has several themes and motifs in common with the sail episode but also addresses weightier questions of royal rule, in particular the relationship between the king and his men, and thus opens a window on Norse conceptions of prince literature.
8. On Flateyjarbók, see Louis-Jensen (1969) and Rowe (2006); on *Sneglu-Halla þáttur*, Danielsson (1993), Turco (2015), and Sayers (forthcoming).

Halli in a street and notices his attention to the fine axe that the king is bearing. He asks Halli whether he would be willing to be sodomized in return for the axe. Halli had earlier engaged in dangerous dialogue with the king when their ships met at Niðaróss and now his reply is in the same scurrilous register as his early retort to the royal interrogator.⁹ He now replies: ‘en várkunn þykki mér yðr, at þér vilið svá selja sem þér keyptuð’ (*Sneglu-Halla þáttr* [*SHþ*] 1956: 294; It seems understandable to me that you should wish to sell at the same price as you bought; cf. Finlay 2001). The king appreciates the cleverness and lets the sexual innuendo pass. He received the axe as a gift and so Halli shall have it in the same mode. But after this exercise in axiology (to stay with the tale’s word play), Queen Þóra (Eysteinn’s sister) thinks it scandalous that the king should allow himself to be talked to in that fashion. Haraldr states that he alone will determine what is permissible: ‘vil ek eigi snúa orðum Halla til ins verra, þeim er tvíræði eru’ (*SHþ* 1956: 294; ‘I don’t wish to turn to the worse words from Halli that are *tvíræði*). *Tvíræði* has often been rendered ‘ambiguous’ (*SHþ* 1997 [Clark]: 356, Turco 2015:, 210, and Abram 2018) but we may prefer ‘ambivalent’, it being not so much a question of obscurity as of two known valences, only one of which is unacceptable in public or in the presence of one’s betters.¹⁰ Haraldr charges Halli to compose an ambivalent statement (‘*mæla nǫkkur tvíræðiorð*’) about the queen. One reading is that Þóra is the most suitable sexual partner for the king but is accompanied by explicit detail on the act of penetration that enrages the queen, who calls the stanza slanderous.

Þú est markligust miklu.
munar stórum þat, Þóra,
flenna upp at enni
allt leðr Haralds reðri.¹¹

9. Meulengracht-Sørensen (1983) remains the fundamental study in this important sphere of social values and interaction.
10. It should be noted that Snorri Sturluson in his *Skáldskaparmál* treats of ambivalence on the level of lexis – puns and other word play characterized as *ofljóst* ‘too clear’ or *tvíkennt* ‘ambiguous’ (Snorri Sturluson 1998: 109) – and was certainly familiar with the entertaining practice of treating base subjects in high register poetic form but he does not address ambiguity on the level of the utterance or short poetic form as here.
11. *SHþ* (1956: 294). Gade translates, with some curious notions of anatomy: ‘Þóra, you are by far the most deserving—there is a great difference—to pull all the skin of Haraldr’s prick up from the head’ (*SHþ* 2009: st. 10).

George Clark translates:

You are the most fitting by far,
 by a long mark, Thora,
 to roll down from a rising crag
 all the foreskin on Harald's prick. (*SHþ* 1997: 356)

But what is ambiguous in this reading? For Halli to have met Haraldr's criteria for *tvíraði*, an innocuous reading must also be available.¹² The verb *flenna* means 'to uncover, peel back'; *emni* is the forehead, by extension a 'mountain crag'. *Leðr* is more narrowly 'leather', not 'skin'. *Reðri* does mean the 'genitals', especially of animals. But on the analogy of other fraught sexual vocabulary like *ergi* and *ragr* that appear in metathesized alloforms, *reðri* might be imagined as a reconfiguration of *erði*, which meant 'balk, beam'. With these alternative significations, the couplet could also be translated as 'to peel back all the leather from Haraldr's forehead to the nape of his neck (beam).' The queen is being identified by Halli as the person most fitted for the intimate act of removing the leather cap or liner worn by Haraldr under his helmet – or so we may speculate on the subtext.

Haraldr lets this pass as illustrating his point of the offensive being in the ear of the hearer. More in the same vein follows. The essential points for present purposes are two: the instance of the verb *flenna* in an episodic text associated with King Haraldr (although the story of the axe and commissioned verses is not found in *Morkinskinna*) and the more important concept of *tvíraði*. This is not the context for an extensive discussion of poetic ambivalence. Indeed, this double-bottomedness is intrinsic to skaldic poetics, for what is a kenning but the novel juxtaposition of two disparate entities to designate an otherwise unnamed third, if the hearer is at home with the conventions and has some of the sense of the poet's verbal play. Language lacks absolute discreteness and improvisation with existing lexis must make do. *Tvíraði* with its suggestion of hig-

12. On the cultural background necessary for such readings, see Lindow (1975). On Haraldr's verse presentation of his own several skills, see his stanza in Gade (2009: 4) and further Nedrelid (2005). These include verse composition and the interpretation of its complexities, making him well equipped to understand Eysteinn's polyvalent proposal. For the view of contemporary poets and historians, see Orning (2020: 116).

her and lower registers recalls the ideas of social imparity in gift-giving that are otherwise explored in the tale.

Poetic ambivalence is associated in the tradition with Haraldr and his taste for base wit. Thus Andersson's suggestion that he recognizes it in Eysteinn's remark is fully plausible. *Flensa* and *flenna* seem near doublets (de Vries 1959, *s.v. flensa*, Cleasby *et al.* 1956: *s.vv.*, Heggstad *et al.* 1993: *s.vv.*). The former, as noted, is often understood as a familiar or vulgar term for 'to kiss' or 'to lick' but the underlying image is of the parting of conjoined surfaces, the opening of the lips, which may lead to further action.¹³ The latter form, *flenna*, is also used of the peeling back of joined or superposed surfaces, as seen in the incident with Þóra. Given the genital imagery associated with the ship's mast-step and keelson, I propose that Eysteinn's superficially reconciliatory offer also carries a reference to the parting of a woman's external genitalia or *labia majora*, without, however, being in any way insulting to the king. Even *í milli* turns out to be a polyvalent term, and thus appropriate to a context of *tvíraði*. As a simple adverb it means 'in the middle' or, as preposition, 'between', but can be used figuratively in the sense of 'in the matter of'. Modern Icelandic, as noted above, uses this element in the compound *milligjöf*, the supplementary payment in a transaction when the two items or lots were of unequal value (Sverrir Hólmarsson *et al.* 1989: *s.v.*), a notion with deep historical roots and just what was realized between Eysteinn and Þorvarðr, and perhaps proposed here between Haraldr and Eysteinn.

From the perspective of *tvíraði*, as intended by the speaker, not as necessarily perceived by the hearer, Eysteinn's proposal(s) may then be recast in three forms: familiar, neutral, and vulgar. The first is the commonly understood 'Shall we kiss to settle the sail business?' The second, an intermediary path of action that evokes a more technical valence of the verb *flensa*, is: 'Shall we peel apart the matter of sails?' that is, differentiate and establish the relative merits of each of the sails that have been situationally conjoined the sailing race (which would not necessarily lead to action or a gift) and deal with the fact that the better sail, intended for Haraldr, has gone to Eysteinn. Third and last is: 'Shall we split the sail business up the middle (as one might a woman)?' Haraldr has to be

13. *Flensa* in the sense of cutting blubber off a whale is not attested in the Old Norse-Icelandic corpus, yet its early use seems more reasonable than the assumption of a later loan from Dutch; see de Vries 1959: 130, *s.v. flensa*.

managed and his known tastes taken into account. These interpretative options would evoke very different emotional reactions, as determined by the registers in which they are situated by the auditor (Sif Ríkharðsdóttir 2020: 41–42). To stand back, momentarily, from the incident, the term used of a short narrative or section of a law code is *þáttur*, literally a strand of rope or a hank of unspun wool. Eysteinn's proposal is then in the nature of a triple-ply length of yarn. His question must be 'unplied' into its constituent significations. In such a deconstruction of the social situation and of Eysteinn's remark, the placement of the incident or 'strand' in the larger history of Haraldr must also be taken into account.

An amical transaction in a conventional register or an impartial assessment are contrasted with a more forceful resolution on a lower register in the imagery of sexuality, perhaps even violation. It recalls the fate of Haraldr's purported earlier Icelandic sail, splitting asunder. For the king to make a decision will, itself, require an act of *flenma/flensa*, distinguishing three options, two overt and one covert, in the question, as well as possibly making a judgmental distinction between the two sails. Haraldr's smile and move toward the mast suggests that he is acknowledging the subtext, although this is not necessarily a commitment to action, only a hint, yet one that establishes his recognition of one of the 'available' readings. Yet the third option would provide Haraldr with no bonus, save the emotional satisfaction of a willful, autocratic action. Or the action proposed here may entail stripping both sails from their mast, a double separation. The first alternative, an 'overt' proposal, could take a simple form—the two men embrace—but still have a variety of subjective or shared meanings, if we bear in mind Eysteinn's exposition on gift-giving. If it is Eysteinn who might be compensated for the surrender of the sail, his bonus gift would be a kiss from the king. If it is the king who should be compensated, the kiss would offset his inconvenience at not having had the use of the sail for the past months. Not that this is Eysteinn's fault, of course. Since the kiss is working in both directions, both interpretations—and perhaps still others—are valid.

In this fluid situation, Eysteinn then intervenes to preclude any hasty action on the king's part—cutting down a sail (although we do not know on whose ship the men stand), cutting a sail in two—and thus pulls back from his venture into the lower register. He unconditionally cedes the sail to the king but not, as we have seen, without an ironic coda (with a hint of the tone of a King's Mirror or *speculum regale*) which, with its ap-

peal to common sense, also serves to return to a socially acceptable level of discourse: ‘Gør þik eigi at undri ok haf segl hvárt et þú vill, ok er vel at þú vitir hverju þú níttr’ (Don’t make a spectacle of yourself and take whichever sail you will, and it’s good that you know what you refuse). Eysteinn’s hope is to move on.

The anecdote wraps up quickly with a neat recall of the theme of imparity in ostensibly reciprocal relations. ‘Konungr þakkaði honum ok hafði þetta segl yfir sínu skipi, ok stózk þat eigi þessu konungsskipinu í kappsiglingum, því at skip var mikit, en þó þótti þat vera in mesta gorsimi’ (The king thanked him and had that sail raised on his ship. It was not adequate for that royal vessel in competitive sailing, because the ship was large, yet it was judged to be a very valuable artifact). Thus, popular opinion triumphs and the true match was between Þorvarðr’s sail and Eysteinn’s ship all along. Yet in retrospect we see that the very quality of the sail meant that it had to be first offered to the king.

The anecdote of the gift of a sail is immediately followed in *Morkinskinna* with a return to the political life of the king and to the account of his dealings with Hákon Ívarsson, who has supported Haraldr in his military undertakings against King Sveinn of Denmark but was not initially a royal retainer. Several motifs from the sail story are carried over or, inversely, it is the story of Hákon’s dealings with the king that has occasioned the placement of the sail anecdote in *Morkinskinna*, and possibly that of *Sneglu-Halla þáttur*, which immediately follows the account of Haraldr and Hákon. For his support Hákon is promised a bride, Ragnhildr, the daughter of the late King Magnus of Norway. Because of the imparity in social standing, forcefully reiterated by the bride-to-be, Hákon is to be awarded a jarldom, what might be considered the bonus in the marital transaction. Getting Haraldr to realize this promise makes up the substance of the account. The reverse of a gift, the loss of a valued battle standard, and the need to recover it to placate its former owner, Ragnhildr, is also a key part of the story. Haraldr predicts that Ragnhildr will deny Hákon access to the marital bed (the ‘splitting’ of the conjugal pair) if he does not recover the banner. Just before the recapture of the standard, the text offers two appreciations of Hákon’s career, separating the historical strands, as it were (*Msk* 2011: 266–267). At this point in the saga of Haraldr’s career, there is also another brief exemplification of how impudent and imprudent words are to be received. Haraldr spares a captive leader who castigates him, despite the threat of death, not, ap-

parently, because of his wit but because of his bravery – the extra something that not all bring to verbal contention (Msk 2011: 251). At this point in the saga there are related incidents with well-born men in disguise or with an apparent disability (a man fishing, a blind man), who are nonetheless expert in extemporaneous versifying.

Although he is called Haraldr's favorite courtier and, indeed, was slated to marry his daughter, Eysteinn *orri* is mentioned only one further time in the history of the king and this at the Battle of Stamford Bridge in 1066, when—ironically—he arrives too late from the beached fleet he had been guarding to assist the by-then fallen king, and in a desperate coda to the battle, he and his troops are all killed, as was most of Haraldr's host. The saga tracks one survivor, Styrrkár *stallari*, the royal marshal who, coatless but with a sword, meets an Englishman in a coat. The Englishman refuses to sell the coat and says he would like to kill Styrrkár because he is a Norwegian but lacks a sword. The marshal observes that he, however, does have a sword, then cuts the man's head off and takes the coat (Msk 2011: 322). Thus ends the string of transactions at and about Haraldr's court, with the failed bargain at the end of the king's reign in grim counterpoint to Eysteinn's gift of a cloak for a sail and further gift of the sail to secure the king's favor. Or is this just narrative coincidence that nonetheless raises the question of textual cross-referencing – tighter weaving of incident and plot—and resonance in the collective memory of listeners and readers of a variety of incident from the rich life of the king? As it well recognized, memory is central to pre-literate collective life but it is rarely the subject of illuminating comment by the principals (Glauser *et al.* 2018).

The complexity of gift-giving in the kings' sagas and elsewhere seems matched by that of the accompanying dialogue. Literalist readings of the latter would restrict themselves to comments on lexical choices with reference to mainstream use and well respected historical dictionaries. Readings that recognize the Norse taste for word-play, allusion, the occasional archaism, intellectual puzzles (otherwise so evident in kennings) will pursue sub- and parallel texts, where more conservative readers may be reluctant to recognize them. Intentional obscurantism may make the task of interpretation more problematic. The present essay has taken some interpretive license in the explanation of the key vocabulary. A single line of dialogue, cited by scholars as a textual difficulty and perhaps originally intended to be ambivalent, turns out—like the two dimensions

of gift-giving – to be vital to the appreciation of the whole tale. *Tvíraði* or ambivalence calls for discrimination, neatly caught in the fundamental, and proposed but still speculative figurative meanings of the verbs *flensa* and *flenna*, particularly in a shared sense of ‘to peel apart’.

The image of King Haraldr in the anecdote is consistent with that in his saga as a whole: interest in praise poetry, scurrilous wit, and other incongruities (germane to ambivalence and shifts of register), extemporaneous versifying under royal command, word puzzles and intellectual challenges. Competitive sailing is matched by verse-capping at court, the element of challenge present even in artistic creation. Eysteinn appears to have handled the situation generated by the racing ships by appealing to the king’s known tastes, which generally puts him in a tolerant, generous mood. According to the protocols of transaction in asymmetrical relationships, simple speech need not be the prime medium for negotiation but can be an expedient invoked under trying circumstances, e.g., how does one rectify or ease a royal mistake or precipitous judgment? In the transaction of interactive speech, Haraldr will tolerate a criticism or insult, if it has the bonus value of wit. In terms of royal image and propaganda, the king may pre-emptively choose the base register in order to forestall real censure by receiving insult as play. The relationship between the king, and his courtiers and supplicants is always one of impartiality. Relative social rank is then of great importance; a dynamic is always at work and equilibrium rare. Gift-giving and the dependent fate of gifts given in the early Northern world is complex and has parallels in numerous other world cultures. To be of value, gifts must occur within established social hierarchies and conventions. The supplementary or return gift is often also an option or a necessity. In this tale the gift has the same propulsive properties as the wind-driven sail itself, as does, elsewhere in early Norse culture, the “inspired” poet on the social fabric.

The greater context of reciprocity in the medieval Norse world evident in the *þáttur* includes Norwegian shipments of natural resources to Iceland, of Icelandic poets, courtiers, and fighting men to Norway, or, in particular, timber for ship-building from Norway, fine sails from Iceland. It is tempting to see in the literary expression of the relationship between Norwegian kings and Icelandic poets and merchants the greater geopolitical situation in the troubled thirteenth century of Norwegian hegemonic ambition and threatened Icelandic independence. The brief narrative of the gift of a sail is a modest but self-contained and illumina-

ting tale. Nonetheless, it prompts a number of further questions of interest to modern readers and scholars, not least those of literary objectives in the select placement of *þáttir* in royal biographies and collections of other sagas, and of their relevance to the greater surrounding thematics of royal rule, and personal, political, and national history.

Sources

- Björn K. Þórólfsson and Guðni Jónsson, eds. 1943. *Auðunar þáttir vestfirska*. In *Vestfirðinga sögur*. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 359–368.
- Clark, George, trans. 1997. *The Tale of Thorvard Crow's-Beak*. In Viðar Hreinsson, ed. *The Complete Sagas of Icelanders*. Reykjavík: Leifur Eiriksson Pub., I. 397–399.
- Einarr Ól. Sveinsson, ed. 1954. *Brennu-Njáls saga*. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Gade, Kari Ellen, ed. 2009. Haraldr harðráði Sigurðarson, *Gamanvísur*. In Gade, Kari Ellen, ed. *Poetry from the Kings' Sagas 2: From c. 1035 to c. 1300*. Poetry of the Scandinavian Middle Ages 2. Turnhout: Brepols, 9–40.
- Msk 2000 = Andersson, Theodore M., and Kari Ellen Gade, trans. 2000. *Sneglu-Halla þáttir*. In *Morkinskinna: The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030–1157)*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 243–252.
- Msk 2011 = Ármann Jakobsson and Þórður Ingi Guðjónsson, eds. 2011. *Morkinskinna*. 2 vols. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- SHþ 1956 = Jónas Kristjánsson, ed. 1956. *Sneglu-Halla þáttir*. In *Eyfirðinga sögur*. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1956, 263–295.
- SHþ 1997 = Clark, George, trans. *The Tale of Sarcastic Halli*. In *The Complete Sagas of Icelanders*, ed. Viðar Hreinsson, Reykjavík: Leifur Eiriksson Pub., 1997, I, 342–357.
- SHþ 2009 = Gade, Kari Ellen, ed. 2009. *Sneglu-Halli, Lausavísur*. In Gade, Kari Ellen, ed., *Poetry from the Kings' Sagas 2: From c. 1035 to c. 1300*. Turnhout: Brepols, 325–326.
- SHþ 2011 = Ármann Jakobsson and Þórður Ingi Guðjónsson, eds. 2011. *Sneglu-Halla þáttir*. In *Morkinskinna*. 2 vols. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 237–239.

- Sigurður Nordal, ed. 1936. *Egils saga Skallagrímssonar*. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Snorri Sturluson 1998. *Skáldskaparmál*. Anthony Faulkes, ed. London: Viking Society for Northern Research.

Secondary Works

- Abram, Christopher. 2018. Trolling in Old Norse: Ambiguity and Excitement in *Sneglu-Halla þátr*. In Baragona, Stephen Alan, and Elizabeth Louise Rambo, eds. *Words that Tear the Flesh: Essays on Sarcasm in Medieval and Early Modern Literature and Cultures*. Berlin and Boston: de Gruyter, 2018, 41–62.
- Ármann Jakobsson. 2014. *A Sense of Belonging: Morkinskinna and Icelandic Identity, c. 1220*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Cleasby, Richard, Guðbrandur Vigfússon, and William A. Craigie, eds. 1957. *An Icelandic-English Dictionary*. 2nd ed. Oxford: Clarendon.
- Crowfoot, Grace. 1937. On the Warp-Weighted Loom. *The Annual of the British School at Athens* 37, 36–47.
- Crumlin-Pedersen, Ole, et al. 1997. *Viking-Age Ships and Shipbuilding in Hedeby/Haithabu and Schleswig*. Roskilde: The Viking Ship Museum.
- Crumlin-Pedersen, Ole, et al. 2002. *The Skuldelev Ships I: Topography, Archaeology, History, Conservation and Display*. Roskilde: The Viking Ship Museum.
- Danielsson, Tommy. 1993. *Sneglu-Halla þátr*. In Philip Pulsiano and Kirsten Wolf, eds. *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. New York: Garland, 599–600.
- Du Bois, Thomas. 1999. *Nordic Religions in the Viking Age*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Finlay, Alison. 2001. Monstrous Allegations: An Exchange of *yki* in *Bjarnar saga Hítðælakappa*. *Alvissmál: Forschungen zur Mittelalterlichen Kultur Skandinaviens* 10, 21–44.
- Glauser, Jürg, Pernille Hermann, and Steven A. Mitchell, eds. 2018. *Handbook of Pre-Modern Memory Studies*. 2 vols. Berlin: de Gruyter.
- Goeres, Erin Michelle. 2020. Skaldic Poetry—A Case Study: The Poetry of Torf-Einarr Rögnvaldsson of Orkney. In Massimiliano Bampi, Carlyne Larrington, and Síf Ríkharðsdóttir, eds. *A Critical Companion*

- to *Old Norse Literary Genre*. Woodbridge: Boydell and Brewer, 229–244.
- Heide, Eldar. 2020. Dekorerte segl i vikingtida og mellomalderne. <https://eldar-heide.net/onewebmedia/PDFer/Skipsartiklar/Heide%20202012,%20Dekorerte%20segl%20i%20vikingtida%20og%20mellomalderen.pdf>.
- Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo, and Erik Simensen, eds. 1993. *Norrøn ordbok*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hoffman, Marta. 1964. *The Warp-Weighted Loom: Studies in the History and Technology of an Ancient Implement*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Jesch, Judith. 2001. Women and Ships in the Viking World. *Northern Studies* 36, 49–68.
- Jón Viðar Sigurðsson. 2017. *Viking Friendship: The Social Bond in Iceland and Norway, c. 900–1300*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Lindow, John. 1975. Riddles, Kennings, and the Complexity of Skaldic Poetry. *Scandinavian Studies* 47, 311–27.
- Louis-Jensen, Jonna. 1969. Den yngre del af Flateyjarbók. In Jakob Benediktsson, Jón Samsonarson, Ólafur Halldórsson, and Stefán Karlsson, eds. *Afmalisrit Jóns Helgassonar 30. Júní 1969*. Reykjavík: Heimskringla, 235–250.
- Magnús Már Lárússon. 1965. Lin. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, vol. 10, 582. Malmö: Allhems. 10, 582.
- Meulengracht-Sørensen, Preben. 1983. *The Unmanly Man: Concepts of sexual defamation in early northern society*. Odense: Odense University Press.
- Nedrelið, Gudlaug. 2005. Wie viele Künste konnte könig Harald? *NOWELE* 46–47, 193–210.
- Orning, Hans Jacob. 2020. The Body Politic. In Massimiliano Bampi, Carolyne Larrington, and Sif Ríkharðsdóttir, eds. *A Critical Companion to Old Norse Literary Genre*. Woodbridge: C. S. Brewer, 115–125.
- Petty, Christina. 2014. *Warp Weighted Looms: Then and Now: Anglo-Saxon and Viking Archaeological Evidence and Modern Practitioners*. Manchester: University of Manchester.
- Price, Neil. 2020. *Children of Ash and Elm: A History of the Vikings*. New York: Basic Books.

- Rowe, Elizabeth Ashman. 2006. *The Development of Flateyjarbók: Iceland and the Dynastic Crisis of 1389*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Rowe, Elizabeth Ashman. 2020. *Þáttir – A Case Study: Stjörnu-Odda draumr*. In Massimiliano Bampi, Carolyne Larrington, and Sif Rikhardsdóttir, eds. *A Critical Companion to Old Norse Literary Genre*. Woodbridge: Boydell and Brewer, 258–270.
- Rowe, Elizabeth Ashman, and Joseph Harris. 2005. Short Prose Narrative (*þáttir*). In McTurk, Rory, ed. *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*. Maldon, MA: Blackwell, 462–478.
- Sayers, William. 2020. Guilt, Grief, Grievance, and the Encrypted Name in Egill Skallagrímsson's *Sonatorrek*. *Scandinavian Studies* 92.2, 229–246.
- Sayers, William. Forthcoming. Command Performance: Coercion, Wit, and Censure in *Sneglu-Halla þáttir*. *Mediaevistik*.
- Sif Rikhardsdóttir. 2020. Hybridity. In Massimiliano Bampi, Carolyne Larrington, and Sif Rikhardsdóttir, eds. *A Critical Companion to Old Norse Literary Genre*. Woodbridge: C. S. Brewer, 31–45.
- Sverrir Hólmarsson, Christopher Sanders, and John Tucker, eds. 1989. *Íslenzk-ensk orðabók*. Reykjavík: Iðunn.
- Turco, Jeffrey. 2015. Loki, *Sneglu-Halla þáttir*, and the Case for a Skaldic Prosaics. In Jeffrey Turco, ed. *New Norse Studies: Essays on the Literature and Culture of Medieval Scandinavia*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 185–241.
- Viðar Pálsson. 2020. *Language of Power: Feasting and Gift-Giving in Medieval Iceland and its Sagas*. *Islandica* 60. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- de Vries, Jan. 1959. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. 2nd ed. Leiden: Brill.
- Welcome on Board! The Sea Stallion from Glendalough: A Viking Ship Recreated*. 2007. Copenhagen: The Viking Ship Museum.

Sammandrag

Lösningen av textkritiska svårigheter i en berättelse från Morkinskinna om ett segel som skänks Haraldr *harðráði* Sigurðarson inleds med en undersökning av det underhållningsvärde som erbjuds av *tvíraði* eller tve-

WILLIAM SAYERS

tydighet i fornnordisk diktning och följes av en utredning av det komplexa hänsynstagande som åtföljer gåvor och deras mottagande i asymmetriska socialförhållanden som präglar den medeltida Norden.

William Sayers
701 Rivers Run
Rochester, NY 14623
USA
ws36@cornell.edu

Arnfinn Muruvik Vonen: *Norsk tegnspråk: en innføring*. Cappelen Damm Akademisk 2020. 168 s. ISBN: 978-82-02-67154-9.

Av Åshild Næss

Det er heldigvis ikke så ofte lenger, når man skal skrive om et minoritetsspråk, at man må begynne med å slå fast at språket er et fullverdig menneskelig språk med like stor grad av kompleksitet som andre språk. Unntaket er tegnspråkene, der det fortsatt eksisterer en rekke feiloppfatninger, som for eksempel at norsk tegnspråk er en slags direkte representasjon av norsk talespråk med bruk av tegn, at det er et «hjelpespråk» som ikke har samme status som kommunikasjonssystem som talespråk, eller at det på verdensbasis bare finnes ett universelt tegnspråk.

Det er altså stort behov for god og lettilgjengelig faglig informasjon om norsk tegnspråk (heretter NTS). Arnfinn Muruvik Vonen har bakgrunn ikke bare i tegnspråklingvistikken, men også i språktypologien og i studier av et språk som er svært ulikt både norsk og NTS, nemlig det polynesiske språket tokelauisk; han bør dermed være solid rustet til å plassere NTS i en større sammenheng og å beskrive det på en måte som yter både de unike egenskapene og parallellene til talespråk rettferdighet. Anmelderen deler forfatterens bakgrunn i språktypologi og stillehavspråk, men har ingen spesiell kompetanse på verken tegnspråk generelt eller NTS spesifikt; denne anmeldelsen er altså skrevet fra perspektivet til en talespråkslingvist med generell interesse for variasjon og fellestrekk mellom språklige strukturer.

Siden behovet for informasjon om tegnspråk er stort, ønsker boka å nå så mange som overhodet mulig. Vonen skriver i innledningen: «Målgruppen for denne nye boken er ment å være bred og omfatter både tegnspråkstudenter, foreldre til døve barn og andre som ønsker å lære norsk tegnspråk, men også folk som allerede kan språket, men ønsker mer kunnskap om det ... Jeg tør også å håpe at boken kan være av interesse for lesere som verken kan norsk tegnspråk eller har en umiddelbar plan om å lære det, men som ganske enkelt ønsker å få vite noe om denne delen av vår felles kulturarv.»

Det er store ambisjoner for en bok på 150 sider, og skal man lete etter svakheter i boka, ligger de kanskje her: den ønsker å gape over veldig mange målgrupper samtidig, og legger dermed opp til en vanskelig balansegang mellom fagspråk og folkeopplysning. Stort sett klarer den ba-

lansegangen godt, og legger seg på en linje der de fleste fagtermer blir forklart, men det er alltid vanskelig å vurdere hvilket nivå slike forklaringer bør ligge på, og jeg lurar iblant på om den jevne leser er fortrolig med termer som f.eks. «kollektivt flertall», «semantisk domene», eller «referent» i betydningen «det et språklig uttrykk peker på». For meg som lingvist reiser boka på den annen side en rekke interessante spørsmål som jeg gjerne skulle sett ble diskutert mer; dette er selvsagt et mindre problem, siden jeg faller utenfor bokas primære målgruppe og kan gå til faglitteraturen og lese videre selv, men det illustrerer hvordan boka iblant blir stående litt i spenn mellom alle de ulike målgruppene den forsøker å henvende seg til.

Å gi illustrerende eksempler i en bok om tegnspråk er blitt veldig mye lettere med moderne teknologi. Gjennom hele boka er det lagt QR-koder i marginen som man kan skanne med en smarttelefon for å få se video-eksempler; ved siden av koden står det tydelig forklart hva eksemplet er ment å vise. Dette er i prinsippet et svært nyttig aspekt ved boka, og mange av beskrivelsene i boka ble betydelig lettere å forstå når jeg fikk se eksempler. Dessverre hadde jeg ofte problemer med å bruke det i praksis: der det er flere koder på samme side, står de ofte nokså tett under hverandre, og det var vanskelig å få telefonen til å fokusere på riktig kode.

Jeg har ikke fagkompetanse til å vurdere beskrivelsen av strukturene i NTS som sådan, men for en utenforstående leser framstår framstillingen som tydelig og etterrettelig, blant annet ved at det tydelig framgår på hvilke områder det eksisterende kunnskapsgrunnlaget er svakt. Jeg vet heller ikke nok om tegnspråk generelt til å vurdere hvorvidt sentrale temaer er tilstrekkelig utfyllende behandlet, eller om det er andre temaer som burde vært dekket; men boka dekker grunnleggende trekk på ulike språklige nivåer, og inntrykket er at utvalget i stor grad er basert på de førnevnte begrensningene i kunnskapsgrunnlag, altså at det fokuseres på de områdene som er best beskrevet i eksisterende litteratur.

Boka åpner med et kapittel om historien og utbredelsen til NTS, samt et kapittel som plasserer beskrivelsen av tegnspråk innenfor en bredere lingvistisk ramme gjennom å skille mellom de tre referanseformene beskrivelse, peking og avbildning, og vise at alle tre er i bruk både i tale- og tegnspråk, selv om de to siste typene utgjør en betydelig større del av uttrykksapparatet i tegnspråk enn i talespråk.

Begge kapitlene er både informative og tankevekkende. Kapitlet om historie gir et innblikk i hvordan et språk kan oppstå, og viser i hvor kort

tid NTS har blitt behandlet vitenskapelig på lik linje med andre språk – det er for eksempel ikke mer enn 30 år siden den første doktoravhandlingen om NTS ble forsvart ved et norsk universitet. Her diskuteres også problemstillingene rundt koklea-implantat, som gir mange med hørselsproblemer god nok hørsel til å tilegne seg og bruke talespråk. Dette har gjort at mange ser på tilgang til tegnspråk som unødvendig for denne gruppen, og det reduserer selvsagt antallet tegnspråkbrukere, og er sånn sett en potensiell trussel for NTSs posisjon i det norske samfunnet; men det er også potensielt problematisk for de språkbrukerne det er snakk om, siden det varierer hvor god hørsel en kan oppnå med implantatet.

Kapittel 2, «Hva inngår i et språk? Beskrivelse, peking og avbildning» innfører et grunnleggende skille mellom tre ulike semiotiske strategier i språkbruk, som er viktig gjennom resten av boka. Den første er beskrivelse, definert gjennom formell kontrast (forskjellen mellom tegnene BREKKE og SKILLES er f.eks. at det første har knyttnevehånd, mens det andre har såkalt haikehånd, altså med tommelen pekende ut). Den andre er peking, dvs. at hånd, blick eller hode orienteres i retning mot noe man vil henlede samtalepartnerens oppmerksomhet mot, og den tredje er avbildning, der tegnet direkte representerer aspekter ved det det refererer til. Denne diskusjonen legger ikke bare grunnlaget for beskrivelsen i resten av boka, men gir også tankevekkende perspektiver på tradisjonell talespråkslingvistikk, som i stor grad har fokusert på rent konvensjonaliserte tegn og strukturer – «de sidene ved talespråklige ytringer som har vært lettest å skrive ned for å studere nærmere» (s. 45) på bekostning av de prosodiske og gestuelle sidene ved talespråklig kommunikasjon. Slik sett framstår det tilsynelatende skarpe skillet mellom tegnspråk på den ene siden og talespråk på den andre som i noen grad en funksjon av språkvitenskapelig tradisjon heller enn iboende egenskaper ved språkene som sådan, et perspektiv som blir liggende i bakhodet gjennom resten av boka.

Hoveddelen av boka er strukturert etter etablert grammatisk tradisjon som en «nedenfra og opp»-framstilling, dvs. at man begynner med språkets minste bestanddeler og bygger gradvis opp til stadig mer komplekse enheter. Kapittel 3 «Fonetikk og fonologi: språkets råmateriale og minste byggesteiner» tar for seg de ulike delene av kroppen som brukes til å produsere tegn – tegnorganene – og de ulike prosessene disse kan inngå i; håndform, orientering, plassering og bevegelse. Selv om det intuitivt vir-

ker uvant å bruke termer som «fonetikk» og «fonologi» om produksjonen av et språk som ikke baserer seg på lyd, lykkes boka godt i å vise hvordan systemet av ulike bestanddeler på mange måter er parallelt med talespråksfonetikkenes artikulasjonssteder og artikulasjonsmåter, og hvordan de ulike prosessene som håndform eller bevegelse kan ha betydningsskilende funksjon og sånn sett kan sammenlignes med distinktive trekk i talespråksfonologien, og gi opphav til minimale par. Videre beskriver kapitlet såkalt ikke-manuelle komponenter ved tegn, dvs. bevegelser med f.eks. munn, øyne eller skuldre som kommer i tillegg til bruken av hendene.

Kapittel 4 «Tegnforråd» diskuterer de ulike typene av tegn som inngår i tegnforrådet til en NTS-bruker, og understreker at selv om en mye større andel av tegnene er motiverte eller ikoniske enn det som er tilfellet i talespråk, må også motiverte tegn læres, ettersom de gjerne kombinerer ulike semotiske strategier, så som beskrivelse og avbildning, eller beskrivelse og peking.

Pekende tegn i NTS omfatter bl.a. pronomen, der pekestrategien gir opphav til et mye rikere sett av former enn det vi finner i norsk talespråk, og såkalte retningsverb der tegnet utføres i en retning som ikke er leksikalsk spesifisert, slik at bevegelsen får en deiktisk funksjon. Av avbildende tegn regner Vonen med tre hovedgrupper, alt ettersom hånden representerer en referent, representerer en hånd som håndterer en referent, eller tegner et omriss av en referent; de to første typene regner han som verb, den siste som adjektiv. I tillegg beskrives kort såkalte navnetegn, altså tegn som refererer til et enkeltindivid, et sted eller andre entiteter som har egennavn.

For en lingvist er det mye interessant informasjon å hente her, for eksempel at NTS har pronomenkategorien 'ikke-første person', for ikke å snakke om den vidunderlige termen «baklengsverb» som betegner verb som angir en bevegelse fra objekt til subjekt i stedet for omvendt. Avsnittet om tegnlistor, som diskuteres hva som finnes av dokumentasjon av tegnforrådet i NTS, gir dessuten en svært tankevekkende innsikt i nøyaktig hvor stemoderlig NTS har blitt behandlet inntil ganske nylig; en ordbok fra 1988 fokuserte på å anbefale tegn som kunne fungere som oversettelse av norske ord heller enn å dokumentere de tegnene språkbrukerne faktisk brukte, og per i dag finnes det fortsatt ingen utfyllende toveis ordbok mellom norsk og NTS.

Kapittel 5, «Morfologi», begynner med å trekke skillet mellom avledning og sammensetning, og mesteparten av kapittelet tar for seg disse prosessene. Mot slutten diskuteres det om bøyning er en del av grammatikken i NTS; det konkluderes med at med ett mulig unntak kan ikke de prosessene man finner i NTS, karakteriseres som bøyning fra et språkvitenskapelig perspektiv. Boka regner med to typer av avledning i NTS, modifikasjon og bruk av affikser, der modifikasjoner er ulike former for endringer eller tillegg som utføres samtidig med selve grunntegnet, mens affikser legges til før eller etter grunntegnet. I tillegg finner man sammensetninger, som i likhet med avledningen kan være simultane, dvs. at de to delene av det sammensatte tegnet utføres samtidig, eller sekvensielle, der delene følger etter hverandre i tid.

I dette kapitlet framheves den grunnleggende forskjellen mellom talespråk og tegnspråk, nemlig at talespråk foregår i en lineær modalitet, mens tegnspråk gir større muligheter for simultant å uttrykke flere betydningskomponenter. For en lingvist er det interessant å spekulere i sammenhengen mellom uttrykksform og betydning her. Noen morfologiske kategorier, som f.eks. intensitet eller flertall, er velkjente fra talespråk, mens andre framstår som mer uvanlige, som f.eks. «at handlingen utføres uanstrengt» vs. «at den utføres på en bestemt og konsentrert måte» (s. 92). Sistnevnte angis ved ulike munnstillinger, og det er nærliggende å tenke seg at dette henger sammen med mimikken som assosieres med konsentrasjon vs. avslapning, og slik inspireres man til å tenke over en mulig sammenheng mellom uttrykksmediet og hvilke kategorier som grammatikaliseres. Det er også fascinerende å oppdage at morfologi kan lånes fra norsk talespråk til NTS; et eksempel er prefikset *u-* som er lånt inn i NTS som håndalfabetbokstaven U foran et leksikalsk tegn.

Kapittel 6, «Syntaks», starter med å innføre nødvendig terminologi så som fraser og ledd, tegnklasser og semantiske roller, før den tar for seg leddstilling med en diskusjon av hvor ulike typer av konstituenten vanligvis plasseres. Her antas det en grunnleggende SVO-leddstilling, mens alternative rekkefølger, som er svært vanlige, gjøres rede for ved hjelp av prosesser som tematisering og etterstilling av tunge ledd. Det diskuteres også en alternativ analyse, der rekkefølgen SVO eller SOV til syvende og sist bygger på ulike meningsdanningsmekanismer; den ene er parallell med de typiske mekanismene som brukes i talespråk, og baserer seg på leksikaliserte strukturer og bruk av syntaktiske konstruk-

sjoner for å angi grammatiske relasjoner, mens den andre bruker avbildning og ikonitet som hovedmekanisme og ligger nærmere opp til mekanismer som brukes i gestuell kommunikasjon. Vonen diskuterer denne hypotesen, som ble lagt fram av Sonja Erlenkamp (2011), i lys av en alternativ påstand fra Malmquist og Mosand (1996) om at SVO er «basissetningen i norsk tegnspråk». Her synes jeg argumentasjonen kanskje blir litt for enkel, når forfatteren setter seg fore å «se om Erlenkamps funn kan forklares med en slik basisleddstilling, som jo ville være en enklere hovedregel å huske» (s. 108). Hvis målet er å diskutere NTS på egne premisser, og forstå hvilke mekanismer som eventuelt gjør tegnspråk ulike talespråk, bør man ha mer solide grunner for å avvise en forklaring som baserer seg nettopp på slike ulike mekanismer enn at det gir en «enklere hovedregel», særlig når det samtidig innrømmes at denne hovedregelen bygger på en antagelse «uten direkte forskningsbelegg». Dette er kanskje det eneste stedet i boka hvor jeg får en følelse av at analysen i noen grad styres av en tanke om at beskrivelsen bør ligge nærmest mulig opp til det som er kjent fra talespråkene, selv om det kan føre til overforenkling.

Når det er sagt, er det mye interessant å lære i dette kapitlet, for eksempel at NTS har en klasse av modale hjelpeverb som er syntaktisk definert ved at de ikke kan nektes ved hoderist alene, men i stedet har egne negative former; og ikke minst de såkalte «verb-sandwichene», der en setning har to verb, hvor det siste gjerne overlapper med det første i betydning, men gir mer detaljert eller utdypende informasjon. Dette kan minne om det som kalles verbserialisering i mange talespråk. Etter delen om leddstilling kommer dessuten et parti om syntaktiske mekanismer som ikke har noen direkte ekvivalent i talespråk, såkalte **bøyer** og **kart**, hvor man på ulike måter skaper holdepunkter i tegnrommet som tegn kan knyttes til, som f.eks. kan vise til referenter eller skape koherens i diskursen.

Temaet koherens plukkes opp igjen i kapittel 7, «Pragmatikk og tekst», som diskuterer bruken av tegnrommet til å strukturere en tekst: referenter kan lokaliseres i tegnrommet, og tegnrommet kan bygges opp som en modell av «hendelsesrommet» man snakker om. Gjennom å holde et slikt strukturert tegnrom konstant over flere setninger skaper tegneren koherens i diskursen. Tegneren kan også gå inn i rollen som en av deltagerne i diskursen, såkalt konstruert handling. I tillegg til disse tegnspråkspesifikke strategiene har NTS også diskursmarkører som spiller en rolle

i struktureringen av tekst. Kapitlet tar også for seg hvordan samtaleregulering og turtaking foregår i tegnspråk, der blikkontakt nødvendigvis må etableres og opprettholdes for at en samtale skal kunne gjennomføres.

Kapittel 8 tar for seg tospråklighet og språkkontakt, som får en ekstra dimensjon i en tegnspråklig kontekst gjennom at man kan snakke om tospråklighet og kontakt både mellom ulike tegnspråk og mellom tegnspråk og talespråk. Sistnevnte er et særlig følsomt tema, ettersom det tradisjonelt har vært tatt til orde for at barn med hørselsproblemer skal lære talespråk for å bli best mulig integrert i majoritetssamfunnet, og tegnspråkets rolle ofte har blitt nedtonet. Kapitlet tar for seg ulike typer av kontaktpåvirkning fra norsk talespråk til NTS, så som ordbilder (det at munnen former det talespråklige ordet samtidig som tegnet dannes), oversettelseslån og såkalte initialtegn, som er tegn med en håndform som er tatt fra et håndalfabetsymbol for forbokstaven i det tilsvarende norske ordet. Det diskuterer også ulike blandingsformer, både de som oppstår spontant gjennom at tegnspråkbrukere kodeveksler til norsk, og konstruerte former som «tegn som støtte» og «tegn til tale». Sistnevnte er systemer som brukes i bestemte kontekster; «tegn som støtte» i tolking for døvblitte som ikke behersker tegnspråk utover noen enkelttegn, og «tegn til tale» i kommunikasjon mellom talespråklige voksne og barn med forsinket språkutvikling. I tillegg diskuteres prosessen med å «fornorske» NTS på 1970-tallet som et tilfelle av såkalt språklig imperialisme, og utfordringene rundt utstrakt bruk av tolking gitt at tegnspråktolker nesten alltid er andrespråksbrukere av NTS, ofte med begrenset kompetanse i språket.

Kapittel 9, «Norsk tegnspråk i opplæringen», redegjør for dagens situasjon for tegnspråklige elever i norsk skole, og for dagens regelverk og de historiske prosessene som har ført fram til det. Til tross for at det har vært satset mye de siste tiårene på å styrke tegnspråkets stilling, nevner kapitlet to forhold som gir grunn til bekymring. Det første er mangelen på arenaer der tegnspråk brukes, som henger sammen med nedleggelsen av statlige skoler der elevene brukte tegnspråk med hverandre gjennom hele dagen. Det andre er mangelen på kompetanse som oppstår når tegnspråklige elever som hovedregel skal undervises på lokalskolen, da tilgangen på lærere som kan undervise i og på tegnspråk på disse skolene er sterkt begrenset. Her blir tegnspråkets utsatte stilling tydelig når det påpekes at utdanningskravet for lærere i tegnspråk er 30 studiepoeng, altså ett semesters opplæring, på barneskolen, og 60 studiepoeng på ung-

domsskolen og videregående – for et språk de fleste ikke har noen grunnkompetanse i fra før. Kapitlet avrundes med en påpekning av at det finnes lite forskning på tegnspråkdiraktikk i Norge, og at eksisterende forskning ofte fokuserer mer på hørselshemmingen enn på språkvalg. Boka avrundes med et kort oppsummerende kapittel.

Gjennom hele beskrivelsen av språkssystemet bestreber boka seg på å sammenligne med strukturen i norsk, og framheve både parallellene og forskjellene. Dette lykkes den godt med, og det er selvsagt gode grunner til å fokusere sammenligningen spesifikt på norsk, gitt at bokas formål er å øke kunnskapen om NTS blant medlemmer av det norske samfunnet som ikke nødvendigvis har språkfaglig bakgrunn. Samtidig er det fristende å tenke at bredere typologiske sammenligninger en del steder kunne styrket målet om å vise at tegnspråk er naturlige språk og har grunnleggende trekk til felles med talespråk. Dette gjøres noen steder, for eksempel i diskusjonen om leddstilling på side 102; men det er flere punkter der en bredere sammenligning kunne vært interessant. Det gjelder for eksempel i diskusjonen om flertallsmarkering på substantiv på side 88–89, der det kunne påpekes at det slett ikke er uvanlig i verdens språk at ulike klasser av substantiv flertallsmarkeres på ulike måter, eller angivelsen av retning i forhold til tegnerens kropp (s. 91–92), som minner mye om det som kalles direksjonaler i mange talespråk, dvs. morfer som angir handlingens retning i forhold til samtaledeltagerne eller andre referansepunkter. Selv om det antagelig ikke ville vært hensiktsmessig å ha denne typen sammenligninger som hovedfokus, kunne de ha bidratt til å framheve at også på en del områder der NTS framstår som svært ulikt norsk, fins det tydelige paralleller i andre (tale)språk.

Et annet punkt som antagelig henger sammen med balansegangen mellom fagbok og folkeopplysning, er den noe ujevne referansepraksisen i boka. Det er forståelig at boka ønsker å oppgi referanser som er lett tilgjengelige for lesere uten spesialisert språkfaglig kompetanse, men det framstår likevel som underlig f.eks. å skrive om samarbeidsprinsippet og språkhandlingsteori uten å nevne verken Grice eller Austin med et ord, men bare referere til omtalen av dette i en norskspråklig lærebok. Senere i samme kapittel refereres det både til primærkilde og en norskspråklig kilde («Schiffirin, 1987, gjengitt etter Halvorsen og Amundsen, 2011», s. 125); dette kunne med fordel vært gjennomført konsekvent.

Alt i alt er likevel de innvendingene jeg her har trukket fram, for småpirk å regne. Arnfinn Muruvik Vonen har skrevet en bok som er både

viktig, velskrevet og informativ. Den viktigste balansegangen klarer den med glans, nemlig å både vise hvordan NTS skiller seg fra norsk og andre talespråk, og hvordan det grunnleggende fungerer som alle andre menneskelige språk. Boka bidrar med grunnleggende kunnskap om tegnspråk som bør være en naturlig del av kompetansen til alle som studerer eller arbeider med språk, og gir nødvendig innsikt i både den historiske og den nåtidige situasjonen for tegnspråkbrukere som minoritet. I tillegg gir den språkforskere anledning til å se talespråkslingvistikken i et nytt perspektiv, ved at den stimulerer til å tenke gjennom hvilke sider av talespråklig kommunikasjon som kan belyses gjennom kunnskap om tegnspråk, og hva som egentlig skal regnes med som lingvistikkens studieobjekt. Det er vanskelig å konkludere med annet enn at denne boka bør bli pensum både på innføringsemner i språkvitenskap og for alle som kaller seg språkforskere i Norge.

Referanser

- Erlenkamp, Sonja. 2011. Grunnstilling i norsk tegnspråk. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 29 (hefte 2), 87–116.
- Malmquist, Ann Kristin og Mosand, Nora Edwardsen. 1996. *Se mitt språk!* Bergen: Døves Forlag/Norsk fjernundervisning.

Åshild Næss
Universitetet i Oslo
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Postboks 1102 Blindern
NO-0317 Oslo
ashild.nass@iln.uio.no

Faglige konsulenter for Maal og Minne

2017—21

Alle artikler som publiseres i Maal og Minne, er vurdert av anonyme fagkonsulenter i tillegg til redaksjonen. Maal og Minne er helt avhengig av et godt samarbeid med framstående fagfolk innenfor de områdene vi skal dekke. Konsulentenes bidrag til utvikling og kvalitetssikring av artiklene vi trykker, er uvurderlig. Likevel er deres arbeidsinnsats lite synlig, fordi konsulentene er – og skal være – anonyme.

Redaksjonen vil gjerne dokumentere den viktige innsatsen konsulentene gjør, men samtidig ivareta den nødvendige graden av anonymitet. Derfor offentliggjør vi hvilke fagfolk som har bidratt i perioden fra 2017 til redaksjonsslutt 2021, i alfabetisk rekkefølge, uten noen kopling til de respektive artiklene. Til sammen har 49 konsulenter bistått oss i denne perioden. Noen har lest mer enn ett manuskript, og de fleste manuskriptene er lest av mer enn én konsulent.

Alle konsulentene er forespurt om de ønsker at navnet deres skal trykkes. Elleve har bedt om å få forbli anonyme eller ikke svart på henvendelsen. Deres navn er utelatt. De resterende har samtykket. Vi vil takke hver og én av våre 49 uunnværlige konsulenter for god hjelp og konstruktive innspill til artikkelmanuskriptene, fra november 2017 til oktober 2021, og her er de fagfellene vi kan nevne:

Gisle Andersen

Ivar Berg

Kaja Borthen

Eli Bjørhusdal

Patrik Bye

Eli Anne Eiesland

Nina Gram Garmann

Victor Hansen

Odd Einar Haugen

Tor Arne Haugen

Jan K. Hognestad

Steffen Höder

Lisbeth Imer

Ingunn Indrebø Ims

Judith Jesch

Åse Mette Johansen

Jon Gunnar Jørgensen

Elise Kleivane

Tore Kristiansen

†Gjert Kristoffersen

Torgeir Landro

Kirsten Mills

Brit Mæhlum

Klaus Johan Myrvoll

FAGLIGE KONSULENTER FOR MAAL OG MINNE

Agnete Nesse
Michael Lerche Nielsen
Toril Opsahl
Gro-Renée Rambø
Tomas Riad
Henrik Rosenkvist
Helge Sandøy
Michael Schulte

Karine Stjernholm
Ulla Stroh-Wollin
Rolf Theil
Bernt Ø. Thorvaldsen
Åse Wetås
Kristel Zilmer
Christiane Zimmermann

Innkalling til årsmøte i Bymålslaget

Torsdag 10. februar 2022 kl. 1800
5. etg. Henrik Wergelands Hus
Universitetet i Oslo, Blindern

Dagsorden:

1. Godkjenning av innkalling og dagsorden
2. Årsrapport for 2021
3. Regnskap for 2021
4. Rapport fra redaksjonen i Maal og Minne
5. Drøfting av innkomne forslag
6. Drøfting av virksomheten i tida framover
7. Valg

Framlegg til saker som skal tas opp på årsmøtet, må være sendt til formannen seinest tre uker før møtedagen. Framlegg kan sendes med post til Andreas Haraldsrud, Tjyruhellveien 29, 3512 Hønefoss, eller på e-post til a_haraldsrud@hotmail.com.

Vel møtt!

Andreas Drolsum Haraldsrud
Leder